

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

***NEHCÜ'L-BELÂGA'NIN ALEVÎ YAZILI KAYNAKLARINDAN
BUYRUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ***

Yüksek Lisans Tezi

Hikmet YÜKTAŞIR

Çorum - 2024

**NEHCÜ'L-BELÂGA'NIN ALEVÎ YAZILI KAYNAKLARINDAN *BUYRUKLAR*
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Hikmet YÜKTAŞIR

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi BETÜL YURTALAN

Çorum - 2024

Hikmet YÜKTAŞIR tarafından hazırlanan “*Nehcü’l-Belâga’nın Alevî Yazılı Kaynaklarından Buyruklar Üzerindeki Etkisi*” adlı tez çalışması 26.06.2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Betül YURTALAN

.....

Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ

.....

Dr. Öğr. Üyesi Yunus İBRAHİMOĞLU

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun 28/06/2024 tarih ve 2024/1106 sayılı kararı ile Hikmet YÜKTAŞIR’ın Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Hikmet YÜKTAŞIR

NEHCÜ'L-BELÂGA'NIN ALEVÎ YAZILI KAYNAKLARINDAN BUYRUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Hikmet YÜKTAŞIR

ORCID:0009-0008-4200-791X

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2024

ÖZET

Tarihî sürece baktığımızda hiçbir dinî düşünce ve yapı ilk ortaya çıktığı şekliyle varlığını devam ettirememiştir. Buna Alevîlik inancı da dâhildir. Bu yapıdaki değişimleri takip edebilmenin yollarından birisi de ilgili dinî yapının ürettiği metinlerin bilimsel yöntemlerle izlenmesidir. Bu sebeple ilgili dinî yapının bilinebilmesi için tarihsel arka planının ve metinlerinde kullanılan kavramların iyi etüt edilmesi gerekmektedir. *Nehcü'l-belâga*'da geçen bazı temel İslâm Mezhepler Tarihi'ne ait kavramların izlerinin ne ölçüde *Buyruklar*'da yer aldığı tespiti *Buyruklar*ın ve Alevîliğin tarihsel ve inançsal yapısının ve kökeninin anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır.

Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruklar* hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bunun yanında ilk bölümde *Nehcü'l-belâga*'nın Hz. Ali'ye aidiyeti ve müellifi konusunda İslâm âlimleri arasında yaşanan tartışmalar ile *Buyruklar*ın ne zaman ortaya çıktığı, muhtevasının hangi düşünce ve oluşumlardan etkilenerek oluştuğu konuları ön plana çıkartılmıştır.

İkinci bölümde ise *Nehcü'l-belâga*'nın *Buyruklar* üzerindeki etkisi incelenmiştir. Eserde Hz. Ali'ye nispet edilen siyasî, sosyal, dinî nitelik taşıyan ve onun siyasî kişiliğini ortaya koyan mektuplar analiz edilmeye çalışılmıştır. *Nehcü'l-belâga* incelendiğinde eserde Mezhepler Tarihi alanı ile ilgili birçok kavramın mevcut olduğu görülmüştür.

Haz. Ali'nin Alevî inanışında merkezi bir konuma sahip olduğu düşünöldüğünde *Nehcü'l-belâga*'nın *Buyruklar* üzerinde etkisinin olup olmadığının incelenmesi *Buyrukların* kökeni ve muhtevası açısından önem arz etmiştir. Nitekim yapmış olduğumuz incelemeler sonucunda *Buyruklar* üzerinde *Nehcü'l-belâga*'nın etkisinin olduğu görölmüştür. Bununla birlikte her iki eser arasında farklılıkların da bulunduğu ve etkilerin sınırlı kalabildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: İslâm Mezhepler Tarihi, Haz. Ali, *Nehcü'l-Belâga*, er-Radî, *Buyruk*, Alevîlik

Bilim Kodu:60404

THE EFFECTS OF *NAHJ AL-BALAGHA* ON *BUYRUKS* THE WRITTEN SOURCES OF ALEVISM

Hikmet YÜKTAŞIR

ORCID: 0009-0008-4200-791X

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

June 2024

ABSTRACT

When we look at the historical process, no religious thought and structure has been able to continue its existence as it first emerged. This includes the Alevî faith. One of the ways to follow the changes in this structure is to follow the texts produced by the relevant structure with scientific methods. For this reason, in order to know the relevant religious structure, its historical background and the concepts used in its texts should be well analyzed. Determining the extent to which the traces of some of the concepts of the History of Sects in *Nahj al Balagha* are included in the *Buyruk* will make it easier to understand the historical and religious structure and origins of the *Buyruk* and Alevîsm.

Our thesis consists of two parts. In the first part, general information about *Nahj al-Balagha* and the *Buyruk* is given. In addition, in the first part, the debates among Islamic scholars about the authorship and authorship of *Nahj al-Balagha* by Hazrat Ali and when the *Buyruk* emerged and which thoughts and formations influenced its content were brought to the forefront. In the second part, the influence of *Nahj al Balagha* on the *Buyruk* is analyzed. Hazrat Ali's political, social and religious letters that reveal his political personality were analyzed. When *Nahj al Balagha* is analyzed, it is seen that there are many concepts related to the field of History of Sects in the work.

Considering that Hazrat Ali has a central position in Alevî belief, it was important to examine whether *Nahj al Balagha* had an influence on the *Buyruk* in terms of the origin and content of the commandments. As a matter of fact, as a result of the examinations we have made, it has

been seen that *Nehj al Balagha* has an influence on the commandments. However, it has also been determined that there are differences between both works.

Key Terms: History of Islamic Sects, Hazrat Ali, *Nahj Al Balagha*, Ar-Radi, *Buyruk*, Alevism

Science Code: 60404

ÖNSÖZ

Bu çalışma *Nehcü'l-belâga*'nın Alevî yazılı kaynaklarından *Buyruklar* üzerindeki etkisini açıklayabilmek amacıyla ortaya konulmuştur. Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın konusunu Şerîf er-Radî tarafından kaleme alınan *Nehcü'l-belâga* adlı eser ile Alevîliğin temel yazılı kaynaklarından oluşan *Buyruklar* oluşturmaktadır. Bu çalışma Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı bünyesinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruklar* hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci Bölümde *Nehcü'l-belâga*'nın Alevîliğin yazılı kaynaklarına olan etkisi incelenmiştir.

Tez süreci boyunca bilgi ve tecrübeleriyle beni aydınlatan ve yol gösteren tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Betül YURTALAN'a, sürecin en başından beri bana ve çalışmama olan katkılarından dolayı Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ'e, tezimin belli bir aşamasında bana danışmanlık yapan ve tez çalışmama katkıda bulunan Doç. Dr. Habip DEMİR'e, zamanlarından çaldığım aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Hikmet Yüктаşır
Çorum 2024

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NEHCÜ'L-BELÂGA VE BUYRUKLAR

1.1. <i>Nehcü'l-Belâga</i>	5
1.1.1. Tarihî Gelenekte Hz. Ali	5
1.1.2. <i>Nehcü'l-Belâga</i> ve Hz. Ali	10
1.1.3. <i>Nehcü'l-Belâga</i> 'nın Müellifi ile İlgili Sorunlar	13
1.1.4. Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Eserleri	15
1.1.5. <i>Nehcü'l-Belâga</i> 'nın Yazma ve Matbu eserleri	17
1.1.6. Eserin Muhtevası ve Kaynakları	19
1.2. <i>Buyruklar</i>	23
1.2.1. <i>Buyrukların</i> Mahiyeti	23
1.2.2. <i>Buyrukların</i> Tarihçesi	26
1.2.3. <i>Buyruk</i> El Yazmaları	28
1.2.4. <i>Buyruklar</i> ve Alevî İnancına Göre Hz. Ali	31
1.2.5. <i>Buyruklarda</i> Mezhepsel Unsurlar	36

İKİNCİ BÖLÜM

NEHCÜ'L-BELÂGA'NIN BUYRUKLAR ÜZERİNDEKİ İZLERİ

2.1. İtikâdi ve Siyasî Konulardaki İzleri	44
2.1.1. Hilâfet-İmâmet	44

2.1.2. Mehdî İnaniş1.....	54
2.1.3. Peygamber Tasavvuru.....	58
2.1.4. Ehl-i Beyt Tasavvuru.....	64
2.1.5. Tevellâ-Teberrâ Anlayış1.....	68
2.1.6. İman-İslâm ve Büyük Günah Anlayış1	70
2.1.7. Kazâ-Kader ve İrade Düşüncesi.....	75
2.1.8. Allah Tasavvuru	78
2.1.9. Kutsal Kitaplar ve Kur'an Tasavvuru	94
2.1.10. Melek İnancı.....	100
2.1.11. Âhiret İnancı	101
2.1.12.Takıyye Anlayış1	106
2.2.Tasavvufî Konulardaki İzleri	109
2.2.1. Bâtın İlmi.....	109
2.2.2. Gayb Bilgisi.....	112
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	119

SİMGELER VE KISALTMALAR

TDV	Türkiye Diyânet Vakfı
İSAV	İslâmî Araştırmalar Vakfı
Hz	Hazreti
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
b	bin
bkz	Bakınız
çev	Çeviren
ed	Editör
nşr	Neşreden
öl	Ölüm Tarihi
thk	Tahkik eden
vb	Ve benzeri
haz	Hazırlayan

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmada Şîî gelenek içerisinde önemli bir yeri bulunan *Nehcü'l-belâga* adlı eserin Alevîlerin yazılı kaynakları olan *Buyruklar* üzerinde etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın sacayaklarını, Şerîf er-Radî tarafından kaleme alınan *Nehcü'l-belâga* adlı eser¹, Alevîliğin temel yazılı kaynaklarından oluşan *Buyruklar* ve Hz. Ali oluşturmaktadır.

Nehcü'l-belâga, Hz. Ali'nin vefatından (ö.40/661) yaklaşık 310 yıl sonra Bağdat'ta doğmuş olan Şerîf er-Radî tarafından Büveyhiler zamanında kaleme alınmış bir eserdir. Radî bu eserde Hz. Ali'nin hutbelerini, konuşmalarını ve sözlerini bir araya getirmiştir.² *Nehcü'l-belâga*'da yer alan ve Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen sözlerin ona ait olup olmadığı ve kitabın müellifinin Şerîf er-Radî mi yoksa ağabeyi Şerif Murtazâ mı olduğu konularında çeşitli iddialar ortaya atılmıştır.³ Bunun yanında eserin muhtevası konusunda ise İslâm âlimleri arasında ortak bir kanaat oluşmamıştır. Eserde bahsi geçen konuşma ve hutbelerin Hz. Ali'ye ait olmadığı, esere müellif tarafından birçok eklemeler yapıldığı ve bu eklemelerin tamamının Hz. Ali'ye nispet edildiği iddia edilirken; kimileri, özellikle de Şîîler, eserin tamamının Hz. Ali'ye ait olduğunu dile getirmiştir.⁴

Çalışmanın ikinci sacayağı olan *Buyruklar* ise, Alevîler için bir tür ilmihâl ve ahlak eserleridir. Bu eserler ibadet esaslarının anlatıldığı bir hukuk kitabı olmayıp daha çok ahlaki ve tasavvufî metinleri ihtiva eder.⁵ Bu kurallar bütünü, *Buyruklarda* kayıt altına alınmıştır. *Buyrukların* en önemli uygulayıcıları dedeler olmuştur. Dedeler, *Buyruk* denilen bu eserleri, ellerinde uzun yıllar itina ile korumuşlardır.⁶ Dedelerin ellerinde bulunan bu *Buyruklar* zamanla birer kutsal metne dönüşerek sözlü kültürün önemli birer taşıyıcısı olmuştur.⁷ Öğreti, artık sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmak yerine *Buyruk* adını verdiğimiz yazılı metinler sayesinde öğrenilmeye başlanmıştır.⁸ Bu sebeple *Buyrukların* ne zaman ortaya çıktığı ve muhtevasının hangi düşünce ve oluşumlardan etkilenecek olduğu konusunda farklı fikirler ortaya

¹ Eş-Şerîf Er-Radî, *Hz. Ali / Nehcü'l-Belâga (Ciltli) / Hz. Ali'nin Konuşmaları Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, çev. Demircan Adnan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006).

² Mustafa Özel, "Şerîf Er-Radî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1989, 39/4-5.

³ Sıddık Korkmaz, "Nehcü'l-Belâga'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2007), 168.

⁴ Korkmaz, "Nehcü'l-Belâga'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler", 184.

⁵ Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 99,140.

⁶ Harun Yıldız-Halil İbrahim Bulut, *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla* (Ankara: Bilay Bilimsel Araştırma Yayınları, 2021), 235.

⁷ İlyas Üzümlü, "Buyruk'ta 'Üç Sünnet-Yedi Farz' Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 5 (2001), 151; Ali Yaman, *Alevîlik ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihi* (İstanbul: Kalipso Yayınları, ts.), 31.

⁸ Ahmet Taşgîn, *Dile Gelen Alevîlik* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 159.

atılmıştır. *Buyrukların; Menâkıb, Menâkıb-ı Evliya* veya *Menâkıb-ı Şeyh Safi* gibi temel eserlerden beslendiği iddia edilmiştir.⁹

Çalışmanın son sacayağını ise Hz. Ali oluşturmaktadır. Bilindiği üzere *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruk* metinleri Hz. Ali'den beslenen, onu merkezî bir konuma getiren önemli eserler olmuştur. Hz. Ali tarihsel süreç içerisinde İslâm dünyasında farklı tasavvurlarla ortaya çıkmış bir şahsiyettir. Bu sebeple *Nehcü'l-belâga*'nın ve *Buyruk* metnlerinin Hz. Ali'den ayrı düşünülemeyeceği hesap edildiğinde bu metinlerde Hz. Ali'nin nasıl algılandığının ortaya konulması çalışmamız için elzem olmuştur.

İkinci Bölümde *Nehcü'l-belâga*'nın Alevîliğin yazılı kaynaklarına olan etkisi incelenmiştir. Bilindiği üzere insanın yaşamında her daim bir inanma ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın giderilmesi ise ancak bireyin inandığı inancı sağlıklı ve doğru bir şekilde öğrenip yaşamında uygulayabilmesi ile mümkündür. Müslümanlar dinî ilk zamanlarda doğrudan Hz. Peygamber'den öğrenmişler ve bu sayede aralarında herhangi bir ayrılık olmamıştır. Ancak Hz. Peygamber'in hayatının son bulmasından sonra,¹⁰ İslâm'ın başka coğrafyalarda ve kültürlerde görülmeye başlaması Müslümanlar içinde görüş ayrılıkların baş göstermesine neden olmuştur.¹¹ Bu sebeple beşerî yorumlara dayalı oluşumlar olan dinî düşüncelerin mutlak anlamda doğru veya yanlış olduğunu söylemek hatalı olacaktır.¹² Daha çok sözlü bir kültüre dayalı olan Alevîliğin sağlıklı ve bütünsel bir şekilde anlaşılması, bu inanca ait olan yazılı kaynakların objektif bir yöntemle incelenmesi ile mümkün olacaktır.

Buyrukların kökeni ile ilgili tartışmaların yaşandığı günümüzde, *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruk* metinleri arasındaki ilişkinin ortaya konması, Alevîliğin yazılı metinleri olan *Buyrukların* içeriğine zenginlik katacak ve kökenine dair önemli ipuçların bulunmasına olanak sağlayacaktır.

Yapmış olduğumuz literatür çalışmaları sonucunda *Buyruk* metnlerinin köklerinin, araştırmacılar tarafından daha çok Safevî ve Osmanlılar döneminde¹³ ve bu dönemde yazılan eserlerde arandığı görülmüştür.¹⁴ Alevîliğin merkezinde yer alan Hz. Ali'nin ve ona nispet edilen *Nehcü'l-belâga* adlı eserin, Alevîliğin yazılı kaynakları üzerindeki etkisi ise araştırmacılar tarafından gündeme getirilmemiştir. Bu konuda, *Nehcü'l-belâga*'dan bağımsız olarak kaleme alınan Kamile Ünlüsoy'un; *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları* adlı eseri dikkate değer olarak kabul edilebilir. Ancak bu çalışmanın, Alevîliğin yazılı kaynaklarına yönelik bir

⁹ Yıldız - Bulut, *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 237.

¹⁰ Hasan Onat, *İslam Bilimlerinde Yöntem*, ed. Sönmez Kutlu (Ankara: Fecr Yayınevi, 2023), 343.

¹¹ Onat, *İslam Bilimlerinde Yöntem*, 348-349.

¹² Onat, *İslam Bilimlerinde Yöntem*, 298,301.

¹³ Rıza Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, thk. M.Sabri Koz (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022), 52.

¹⁴ Üzümlü, "Buyruk'ta 'Üç Sünnet-Yedi Farz' Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu", 157.

çalışma olmadığı görülmüştür. Ünlüsoy'un çalışması genel olarak Hz. Ali'nin, 13. ve 14. yüzyılları arasında Anadolu'da yer alan dinî inançlara yönelik etkileri üzerine olmuştur.¹⁵

Bunun dışında Alevîlikten bağımsız olarak *Nehcü'l-belâga* adlı eserle ilgili yapılan çalışmaların da sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar daha çok eserin müellifi, kaynakları ve muhtevasına odaklanmış, esere İslâm Tarihi perspektifinden bakan çalışmalardır. Eserin, Alevîliğe ve kaynaklarına olan etkisi ise daha önce çalışılmamıştır. Bu durum tezimizin özgün değerini artırmaktadır. Çalışmamızın araştırmacıları *Nehcü'l-belâga*'nın, *Buyruklar* dışında kalan, Alevîliğin diğer yazılı kaynakları ile olan ilişkisine yönlendirmesi umulmaktadır.

B. Araştırmanın Kaynakları ve Metodu

Çalışmamızın ana kaynakları *Nehcü'l- Belâğa* ve *Buyruklardır*. Çalışmamızda *Nehcü'l-Belâğa*'nın tercümeleri arasından sade ve güncel olması bakımından Adnan Demircan'ın tercüme ettiği *Nehcü'l-Belâğa* nüshası¹⁶ ile Fuat Bozkurt tarafından kaleme alınan ve Fuat Bozkurt *Buyruğu* olarak anılan *Buyruk* esas alınmıştır.¹⁷

Literatür çalışması sırasında *Nehcü'l-belâga* adlı eserle ilgili sınırlı sayıda çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışmaların daha çok eserin müellifine, kaynaklarına ve İslâm Tarihine yönelik olduğu görülmüştür. Bu bağlamda; Hasan Apaydın'ın "Nehcü'l-Belâga ve Kaynakları Sorunu",¹⁸ Hikmet Gültekin'in "Nehcü'l-Belâğa'nın Şerîf Radî'ye Nisbeti Şerhleri ve Kaynakları"¹⁹ ve *Şîî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*,²⁰ Murtazâ Mutahhari'nin *Nehc-ül Belâğa Üzerine*,²¹ Mustafa Özel'in "Şerîf Er-Radî" ve "Nehcü'l-belâga" başlıklı ansiklopesi maddeleri,²² Sıddık Korkmaz'ın "Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler",²³ Hasan Apaydın'ın *Nehcü'l-Belâğa'nın Kaynakları, İnşa Süreci ve Şiîlik Üzerindeki Tesiri*²⁴ adlı çalışmalarını zikretmek mümkündür.

Buyruklar konusunda yararlandığımız kaynaklar ise ağırlıklı olarak İslâm Mezhepler Tarihi alanında yapılan *Buyruklara* yönelik çalışmalardır. Bu eserlerin başlıcaları; Doğan Kaplan'ın

¹⁵ Kamile Ünlüsoy, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII.-XVI. Yüzyıllar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015).

¹⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*.

¹⁷ Fuat Bozkurt (ed.), *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu* (Haziran İstanbul: Kapı Yayınları, 2013).

¹⁸ Hasan Apaydın, "Nehcü'l-Belâga ve Kaynakları Sorunu", *Turkish Journal of Shiite Studies* 1/2 (2019), 265-290.

¹⁹ Hikmet Gültekin, "Nehcü'l-Belâğa'nın Şerîf Radî'ye Nisbeti Şerhleri ve Kaynakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX/45 (2016), 991-1003.

²⁰ Hikmet Gültekin, *Şîî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013).

²¹ Murtaza Mutahhari, *Nehc-ül Belâğa Üzerine*, çev. Cafer Bendiderya (İstanbul: Kevser Yayınları, 2001).

²² Mustafa Özel, "Şerîf Er-Radî".

²³ Korkmaz, "Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler".

²⁴ Hasan Apaydın, *Nehcü'l-Belâğa'nın Kaynakları, İnşa Süreci Ve Şiîlik Üzerindeki Tesiri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik,²⁵ Sönmez Kutlu'nun *Alevîlik - Bektaşilik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk*,²⁶ Rıza Yıldırım'ın *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*,²⁷ Harun Yıldız'ın *Alevîliğin Yazılı Kaynakları Bakış*²⁸ adlı eserleridir.

Bilindiği üzere tarihî konuları araştıran araştırmacıların önünde duran en büyük sorunlardan birisi kavramların doğru anlaşılma meselesi olmuştur.²⁹ Zamanla kavramlar, tarihî süreç içerisinde anlam değişimine uğramaktadır. Bir kavramı, ortaya çıktığı zaman diliminden soyutlayarak anlamaya çalışmak, yanlış hükümler çıkarılmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla bir kavram ortaya çıktığı dönem esas alınarak incelenmelidir.³⁰ Bu sebeple tezimizde kullanılan kavramların semantik yapılarına dikkat edilmiştir. Tez içerisinde kullanılan kavramların tarihsel süreç içerisinde geçirdiği semantik değişimler titizlikle izlenirken bu kavramlara yönelik ön bilgiler verilmiştir. Bu sayede kavram karşılaştırmaları sağlıklı bir zemine taşınarak yanlış anlaşılmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, metinler arası kavram ilişkileri incelenirken çözümleyici yöntem kullanılmıştır. Özelden genele çıkarımlar yapılarak parçadan hareketle bütüne ulaşmaya çalışılmıştır.³¹ Tüm bunlar yapılırken, tarihsel bağlamın genişliğinden dolayı anakronizmden kaçınılmıştır. *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruklarda* mezhepler ve itikâdi konularla ilgili çok fazla sayıda kavramın bulunduğu görülmüştür. Çalışmanın konu bütünlüğünü korumak için bu kavramlardan önemli gördüklerimize çalışma içerisinde yer verilmiştir.

---

²⁵ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*.

²⁶ Sönmez Kutlu, *Alevîlik - Bektaşilik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk*, Tezkire-i Şeyh Safi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006).

²⁷ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*.

²⁸ Harun Yıldız, "Anadolu Alevîliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 9/30 (2004), 323-359.

²⁹ Mehmet Soysaldı, "Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18/1 (2005), 65.

³⁰ Soysaldı, "Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı", 68.

³¹ Mehmet Kalaycı, "Şii- Sünnilik İlişkisinin Sınırları ve Kapsamına Dair Metodolojik Mülâhazalar", *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri*, ed. Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 192-193.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEHCÜ'L-BELÂGA VE BUYRUKLAR

1.1. *Nehcü'l-Belâga*

1.1.1. Tarihi Gelenekte Hz. Ali

Nehcü'l-belâga'dan söz edebilmek için öncelikle Hz. Ali ve dönemine dair genel bir malumat sunmak gerekmektedir. Hz. Ali çocukluğundan yaşamının sonuna kadar İslâm tarihinin ilk yıllarında birçok önemli olayda yer almış ve ön plana çıkmış tarihsel bir kişiliktir.³² Ancak yaşadığı bazı siyasî olaylar onu tarihsel şahsiyetinden uzaklaştırarak farklı bir noktaya götürmüştür. Böylelikle Hz. Ali zamanla tarihsel kimliğinden uzaklaştırılarak birçok mezheple anılır olmuştur.³³ Hz. Ali, "Ebu'l-Hasan" ve "Ebû Turâb" künyeleri başta olmak üzere birçok isimle çağrılmıştır. Hz. Peygamber bu isimleri ona bizzat kendisi vermiştir.³⁴ Ebû Talîb'in (ö.619) en küçük oğlu olan Hz. Ali, bir rivayete göre hicretten yaklaşık 22 yıl önce, başka bir rivayete göre de Fil Yılı'nın 30. senesinde Mekke'de dünyaya gelmiştir. Hz. Ali'nin hicretten evvelki yaşamı ile ilgili kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Bu sebeple çocukluk çağı hakkında net bir şeyler söylemek olası gözükmemektedir.³⁵

Resulullah doğmadan evvel babası Abdullah, altı yaşına geldiğinde ise annesi Âmine yaşamını yitirmiştir. Küçük yaşta öksüz ve yetim kalan Hz. Muhammed'i ilk olarak dedesi Abdülmuttalib, onun da ölümü ile amcası Ebu Talib himaye etmiştir.³⁶ Peygamberin Kâbe hakemliğinden bir yıl sonra Mekke şehrinde şiddetli bir kuraklık yaşanmıştır. Bu durum aile efradı kalabalık olan Ebû Talib ve ailesini ise maddi anlamda olumsuz etkilemiştir. Evlenen ve ticaretle uğraşan Hz. Peygamber'in maddi durumu ise oldukça iyidir. Küçük yaştan beri kendisini himaye eden amcasına karşı vefa borcunu ödemek isteyen Hz. Peygamber, amcasının en küçük oğlu olan Ali'yi kendi himayesi altına almak istemiştir. Amcasının da bu isteğini kabul etmesi ile Hz. Peygamber onu kendi himayesi altına almıştır.³⁷ İlk Müslümanlardan olan Hz. Ali'nin yaşamı boyunca hep Hz. Peygamber'in yanında yer aldığı görülmüştür.³⁸ "(Ey Nebim, Sen önce) En yakın akrabalarını uyar ve korkut!"³⁹ Ayetinin

³² Ünlüsoy, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları*(XIII.-XVI. Yüzyıllar), 21.

³³ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 284.

³⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. Hikmet Akdemir vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 17; Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, çev. Onur Özetağ (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 176.

³⁵ Ethem Ruhi Fırlalı, *İmam Ali* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 1.

³⁶ Saffet Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi", *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri* (Hazreti Ali, İzmir, 2009), 161.

³⁷ Sümeyra Kaplan, *Hazreti Peygamber Döneminde Siyasî, Sosyal ve Askerî Konumuyla Hz. Ali* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 151.

³⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 20.

inmesinden sonra Hz. Peygamber Araplardaki asabiyet kuralı gereği⁴⁰ İslâm'ı yakın akrabalarına tebliğ etmek için öncelikli olarak yanında bulunan Hz. Ali'nin desteğini almıştır.⁴¹

Mekkeli müşriklerin Müslümanlar üzerindeki baskıyı artırarak devam ettirmesi, Hz. Peygamber'in uzun zamandır görüşme halinde olduğu Medine halkının davetini kabul etmesine neden olmuş ve yapılan görüşmeler sonucunda "Hicret" için karar alınmıştır. Hz. Peygamber hicret yolculuğuna çıkmadan evvel üzerinde bulunan emanetleri maliklerine ulaştırması için geride Hz. Ali'yi bırakmıştır. Müşrikler, Hz. Peygambere bir suikast girişiminde bulunmayı planlamışlar, Hz. Peygamberin hicret ettiği günün gecesinde eylemlerini gerçekleştirmek için harekete geçerek, Peygamber'in evine girmişler ve onun yatağında Hz. Ali'yi görünce önce şaşırılmışlar, sonra da kızarak Hz. Ali'yi tartaklamışlardır.⁴² Hz. Ali emanetleri verdikten sonra Resulullah'ın arkasından yetişerek Kûba'ya gelmiş ve bir daha ondan ayrılmamıştır.

Hz. Peygamber Medine'ye ulaştıktan sonra Muhacirlerle Ensâr'ı kardeş ilan etmiştir. Bir kısım Muhaciri de birbiriyle kardeş yapmıştır. Kendisini de Hz. Ali ile kardeş yapan Hz. Peygamber miras âyetinin nâzil olmasıyla birlikte Hz. Ali'yi, Sehl b. Huneyf (ö.38/659) ile kardeş kılmıştır.⁴³

Müslümanların Medine'ye hicret etmesinden sonra müşriklerle olan mücadele devam etmiş ve onlarla çeşitli savaşlar yapılmıştır. Bu savaşlardan ilki olan Bedir Savaşı'nda (624) Hz. Ali, Araplar arasında karşılıklı meydan okuma olan mübarezeye katılan üç kişi arasında bulunmuş, hasmı Velîd'i öldürerek savaş öncesi Müslüman askerlere moral kaynağı olmuştur.⁴⁴

Bedir'den sonra Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) ile Hz. Ömer (ö.23/644) sırasıyla Resulullah'ın kızı Hz. Fâtıma'yı kendilerine eş olarak istemişler. Resulullah, onların teklifini reddederek Fâtıma'nın Hz. Ali ile evlenmesini istemiştir. Hz. Ali'nin de kabul etmesiyle birlikte gerçekleşen bu evlilikte,⁴⁵ her ikisinin birçok çocukları dünyaya gelmiştir.⁴⁶

---

³⁹ eş-Şu'arâ 47/214.

⁴⁰ Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 57.

⁴¹ Neşet Çağatay, *İslâm Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 190; Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı (Ciltsiz)*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: Gençlik Spor Yayınları, 2020), 76-77; Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 99.

⁴² Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -4 Hz. Ali* (Çorum: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 10; Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı (Ciltsiz)*, 167-168.

⁴³ İbn Sa'd, *Kitâbü't- Tabakâti'l-Kebîr*, 22; Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı (Ciltsiz)*, 183.

⁴⁴ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 252; Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı (Ciltsiz)*, 210-211.

⁴⁵ Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı (Ciltsiz)*, 234-235.

⁴⁶ Hz. Fatıma ile Hz. Ali'nin Hasan ve Hüseyin dışında Zeynep, Ummu Kulsûm ile küçük yaşta ölen Muhsin ve Rukayye isimlerinde çocukları da olmuştur. Fırlah, *İmam Ali*, 11.

Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber, sancağı Hz. Ali'ye vermiş, o da sancaktarlık görevini layıkıyla yerine getirmiştir. Bunun dışında Uhud Savaşı sırasında zor durumda kalan Hz. Peygamber'i küçük bir grupla beraber düşmana karşı kahramanca savunmuştur.⁴⁷ Hz. Ali, Hendek Savaşı'nda teke tek mübazere esnasında Amr b. Abdüved'i (ö.5/627) öldürmüş; Huneyn'de düşmanın bayraktarını öldürerek Hevazin ordusunun dağılmasını sağlamıştır.⁴⁸

Hayber kalesinin fethi sırasında kale bir türlü ele geçirilemeyince Hz. Peygamber "Yarın bu sancağı öyle bir yiğide vereceğim ki Allah Hayber'in fethini onun elleriyle müyesser kılacak. O, Allah ve Resulünü sever; Allah ve Resulü de onu sever" diyerek Hz. Ali'yi sormuş gözleri ağlıyor demeleri üzerine Hz. Peygamber onun gözleri için dua etmiş ve sancağı ona vermiştir. Sonrasında ise Hz. Ali Yahudileri mağlup ederek kaleyi ele geçirmiştir.⁴⁹

Hz. Ali bu savaşlar dışında Fedek, Fels ve Yemen'e düzenlenen seriyyelerde ve Tâîf kuşatmasında (631) komutan olarak yer almıştır. Hz. Peygamber döneminde katılmak istediği ama katılamadığı tek savaş ise Tebûk Seferi olmuştur.⁵⁰ Mekke'nin fethi sonrasında Hz. Peygamber ile birlikte Kâbe'deki putları temizlemiştir.⁵¹

Hz. Peygamber'in yaşamının sonlanması ile Halife'nin kim olacağı hususu Müslümanlar arasında tartışmaya neden olmuş⁵² Beni Sakife gölgeliğinde alınan kararlar Hz. Ebû Bekir halife ilan edilmiştir.⁵³ Azimlinin Taberi'den naklettiği üzere halife seçiminde yer almayan Hz. Ali'nin, yeni halifeyi ne zaman tanıdığı tartışmalıdır. Hz. Ali'nin gecikmeli olarak Hz. Ebû Bekir'e biat ettiği söylenebilir.⁵⁴

İkinci halife Hz. Ömer ölmeden önce kendisinden sonra kimin halife olacağını, kendi belirlediği altı kişiden oluşan bir şûrâya bırakmış, Hz. Ali de bu altı kişilik şûrâda yer almıştır.

Hz. Ömer'den sonra, onun belirlediği şûrâ toplanarak, üç günlük bir çalışma sonucunda Hz. Osman'ı halife olarak seçmiştir.⁵⁵ Hz. Ali bu seçim sırasında Abdü'r-Rahman ile gizli bir görüşme yapmış, Abdü'r-Rahman'ın ona, "Eğer sana biat etmezsem bana kimi tavsiye edersin?" diye sorması üzerine, Osman demiştir.⁵⁶ Hz. Osman'ın ilk yılları sakin geçerken son yılları karışıklıklarla geçmiş, ekonomik dağılımdaki dengesizlikler ve kendi yakınlarını önemli

⁴⁷ Saffet Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi", 171-172.

⁴⁸ Çağatay, *İslâm Tarihi*, 219,244.

⁴⁹ N. Mehmet Solmaz - İsmail Lütfi Çakan, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 591-592.

⁵⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebîr*, 24-25.

⁵¹ Ünlüsoy, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII.-XVI. Yüzyıllar)*, 28.

⁵² Mehmet Azimli, *Hz. Ebubekir Dört Halifeyi Farklı Okumak-1* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 51-54.

⁵³ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 81-83.

⁵⁴ Azimli, *Hz. Ebubekir Dört Halifeyi Farklı Okumak-1*, 67-68.

⁵⁵ Çağatay, *İslâm Tarihi*, 371-373.

⁵⁶ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 166.

vazifelere getirmesi bardağı taşıran son damla olmuştur.⁵⁷ Bu yaşananlar üzerine birçok isyancı toplanarak Medine'ye ulaşmış ve Hz. Osman'ı şehit etmiştir.⁵⁸

Hz. Osman'ın şehit edilmesi Müslüman toplum içerisindeki gerilimin ve iç karışıklıkların artmasına neden olmuş, bunun üzerine başkentte bulunan isyancılarla birlikte⁵⁹ Medine halkı Hz. Ali'yi halife seçmiştir.⁶⁰ Ancak Medine halkı Hz. Ali'ye bazı şartlarla biat etmiş, ondan şehit edilen halife Hz. Osman'ın katillerini en kısa sürede bulmasını ve cezalandırmasını istemişlerdir.⁶¹ Şam valisi olan Muâviye hemen harekete geçerek katillerin bulunması ve cezalandırılmasını yeni halifeden talep etmiş, Hz. Ali'ye biat etmeyerek karşı propagandaya geçmiştir.⁶² Hz. Ali ise bu durum karşısında, ortalığın sakinleşmesini, âsilerin Medine şehrini terk etmesini ve hilâfetinin diğer yerlerde de kabul görmesini beklemiştir.⁶³

Hz. Ali, yönetimi ele geçirdikten sonra ilk icraatı Hz. Osman'ın valilerini değiştirmek olmuş fakat bu durum vilâyetlerde Hz. Ali'ye karşı bir muhalefet havasının oluşmasına neden olmuştur.⁶⁴ Hz. Ali, en başta kendisine bîat eden Talha ve Zubeyr'in yöneticilik arzularını kabul etmemiş Müslümanlar içerisinde etkinliği olan bu kimseleri kullanmasını bilememiştir. Bunun üzerine Talha ve Zubeyr, Hz. Aîşe'nin yanında yer alarak Hz. Ali'den uzaklaşmışlardır.⁶⁵

Hz. Ali'nin halifeliği üstlenmesiyle birlikte biat problemi genişlemiş, bazı gruplar biatlerini Hz. Osman'ın katillerinin bulunması şartına bağlamışlardır.⁶⁶ Medinelilerden oluşan kuvvetleriyle Şam üzerine sefere çıkmaya hazırlanan Hz. Ali, Hz. Aîşe'nin başını çektiği Talha ve Zubeyr'in de içinde yer aldığı bir grubun kendisine muhalefet ettiği ve hilâfetini tanımadığı haberini almış, bu grubun Basra şehrine doğru yöneldiği ve oraya varmak üzere oldukları bilgisine ulaşmıştır.⁶⁷ Hz. Ali bu grubun Basra'ya girmesine engel olmak istemiştir.⁶⁸ Basra yakınlarında iki tarafın karşı karşıya gelmesiyle birlikte mücadele başlamış ve bu mücadele

---

⁵⁷ Çağatay, *İslâm Tarihi*, 380.

⁵⁸ Çağatay, *İslâm Tarihi*, 384.

⁵⁹ Ali Aksu, "Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", Hz. Ali, Ali Aksu(ed.), (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020), 196.

⁶⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 32.

⁶¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 32; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 446.

⁶² Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 72.

⁶³ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, 447.

⁶⁴ Ahmed B. Yahya El-Belazuri, *Fütuhu'l Buldan Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), Bkz. 235, 364, 374; Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, 447

⁶⁵ Mehmet Azimli, *Halifelik tarihine giriş : (başlangıçtan IX. asra kadar)*. (Konya : Öykü Kitabevi, 2005), 103.

⁶⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2*, 284.

⁶⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi) (10 Cilt)*, çev. Ağırakça, Ahmet vd. (Bahar Yayınları, 2016), 3/209.

⁶⁸ El-Belazuri, *Fütuhu'l Buldan Ülkelerin Fetihleri*, 431.

sonunda başta Talha ve Zubeyr olmak üzere birçok kişi yaşamını yitirmiştir. Hz. Ali, Cemel'den galip taraf olarak çıkmış Basra şehri de Hz. Ali tarafından ele geçirilmiştir. Hz. Aîşe bu mücadeleye bir deve üzerinde katıldığı için tarihte bu olaya Cemel (Deve) Vak'ası denilmiştir.⁶⁹

Cemel Vak'asından sonra Hz. Ali, Kûfe şehrine gelerek, Hemedân Valisi Cerir. b. Abdullah el-Beceli ile Azerbaycan Valisi Eş'as b. Kays'tan kendisini tanımlarını istemiş, her iki Vali de Hz. Ali'nin isteğini onaylayarak onun liderliğini kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali, Cerîr'e, elçilik vazifesi vererek onu Muâviye'ye göndermiş, iletmesi için de ona bir mektup vermiştir. Mektupta Hz. Ali, Muâviye'nin kendisini tanımasını, eğer tanımazsa Cemel Olayında Talha ve Zubeyr'in başına gelenlerin aynısının kendi başına da geleceğini söylemiştir. Mektubu Muâviye'ye ilettikten sonra Şam'dan dönen Cerîr, Hz. Ali'ye; Muâviye'nin, iletmiş mektubu dikkate almadığını, savaş yapmak niyetinde olduğunu, Muâviye ve halkının, Hz. Osman'ın şehadetinden Hz. Ali'yi sorumlu tuttuğunu söylemiştir.⁷⁰

Bu yaşananlardan sonra Muâviye ve Hz. Ali kuvvetleri savaş için karşı karşıya gelmiş, iki taraf arasında mücadele devam ederken savaşı kaybedeceğini anlayan Muâviye ve danışmanı Amr b. el-As, Hz. Ali'ye bağlı askerlerin psikolojik durumunu iyi etüd ederek bir strateji geliştirmişlerdir.⁷¹ Muâviye'nin emir vermesiyle birlikte Şam ordusunda bulunan askerler ellerindeki Mushafları havaya kaldırmış akabinde orada bulunan herkes Allah'ın kitabının hakemliğine başvurmaya davet edilmiştir.⁷² Kur'an sayfalarının havaya kaldırılması işe yaramış⁷³ bu durum Hz. Ali'nin ordusunun birbirine düşmesine neden olmuştur. Onlardan bir kısmı davete icabet edilmesi gerektiğini, diğer bir kısmı ise bu durumun Muâviye tarafından tertip edilmiş bir oyun olduğunu dile getirmiştir.⁷⁴

Hz. Ali, Şam ordusunun bu davranışını bir hile olarak değerlendirdiyse de askerlerinden bir kısmını ikna etmeyi sağlayamamıştır. Hz. Ali'yi, önce tahkimi kabule zorlayan askerler daha sonrasında ise bu kararlarından vazgeçerek onu tekfir etmişler ve bu kararından dolayı ondan tövbe etmesini istemişlerdir.⁷⁵ Hz. Ali'ye hitaben sen "Allah'ın kitabı ortada iken

---

⁶⁹ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, 448.

⁷⁰ İbn Esir, *İslam Tarihi (el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi) (10 Cilt)*, 3/284-285; Ali b.Ebî Talib halife olduktan sonra İrmîyye ve Azerbaycan valiliğine el-Eş'as b.Kays'ı tayin etmiştir. El-Belazuri, *Fütuhu'l Büldan Ülkelerin Fetihleri*, Bkz. 235,274-275.

⁷¹ Hasan Yaşaroğlu, "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye B. Ebû Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları* VIII/8 (2013), 2217.

⁷² Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* 2, 329.

⁷³ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 26.

⁷⁴ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* 2, 330.

⁷⁵ Adnan Demircan, *Tematik İslam Tarihi* (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2019), 233.

insanların hakemliğine gittin ve insanların hükmüne uydun demişlerdir.” Bu yaşananlardan sonra Hz. Ali’den ayrılmışlardır.⁷⁶ Ayrılan bu guruba Hâricîler denilmiştir.⁷⁷

Ordusundan ayrılan Hâricîlerin üzerine giden Hz. Ali, Nehrevan Savaşı’nda birçok Hâricî’yi öldürmüştür. Bu savaşla birlikte Hz. Ali, Hâricîlerin tepkisini daha çok üstüne çekmiş ve ileride kendisine suikast düzenlenmesine neden olmuştur.⁷⁸ Nitekim kendisi bir Hâricî olan İbn Mülcem, Hz. Ali’ye bir suikast düzenleyerek 661 yılında onu şehit etmiştir. Hz. Ali’nin şehit edilmesiyle kendisini halife ilan eden Muâviye büyük bir güç kazanmış ve artık karşısında ona karşı çıkabilecek güçlü bir lider kalmamıştır.⁷⁹

1.1.2.Nehcü’l-Belâga ve Hz. Ali

Nehcü’l-belâga’da yer alan ve Hz. Ali’ye nispet edilen sözlerin ona ait olup olmadığı konusu, müellifler arasında ihtilafların çıkmasına neden olmuştur. Bu ihtilaflara neden olan konuların başında ise eserde bulunan sahabeye karşı yapılan olumsuz ifadelerin yer alması, vekillikten söz edilmesi, gayb bilgisi, devlet erkânı ve ilim adamlarının hayat biçimlerinin yerilmesidir. Bu sebeple eserin müellifi olarak genel kabul gören Şerîf er-Radî’nin bu eseri telif ederken Hz. Ali’nin sözlerine kendi sözlerinden de eklemeler yaptığı düşünülmüştür.⁸⁰

Hz. Ali’nin konuşmaları ve hutbelerinin *Nehcü’l-belâga* telif edilmeden önce çok sayıda tarih ve hadis kitaplarında yer aldığı, bunun dışında kalan bazı konuşma ve hutbeleri de önceki kaynaklarda aktarıldığı görülmüştür. Söz konusu eserlerde Hz. Ali’ye nispetle aktarılanlar ile *Nehcü’l-belâga*’da Hz. Ali’ye isnat edilen sözler karşılaştırıldığında bazı farklılıkların bulunduğu çeşitli araştırmalarda ortaya konmuştur.⁸¹ Bu nedenle Radî’nin bu eseri telif ederken Hz. Ali’nin sözlerine eklemeler yaptığı anlaşılmaktadır.⁸² Tüm bunlara rağmen metindeki ifadelerin Hz. Ali’ye ait olduğu ispatı ile ilgili de çok sayıda çalışma yapılmıştır.⁸³

⁷⁶ Taha Akyol, *Haricilik ve Şia* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1988), 51-52.

⁷⁷ Hâricîler, Arapça Hâvaric Hâriciyye sözcüklerinin Türkçeleştirilmiş şeklidir. Hâricîler, Hz. Ali’nin ordusundan “çıkan” veya “ayrılan” kimselerdir. Bkz. W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara: Sakaç Yayınları, 2010),19.

⁷⁸ Adnan Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 111,115.

⁷⁹ İbn Sa’d, *Kitâbü’t- Tabakâti’l-Kebîr*, 36, 37. Bkz. Dediler ki: Hâricîlerden üç kişi ortaya çıktı. Bunlar Mekke’de toplandılar. Şu üç kişiyi öldürüp insanları onlardan kurtarmak üzere sözleşip akit yaptılar: 1. Ali b. Ebû Talib 2. Muâviye b. Ebû Süfyân 3. Amr b.el-Âs Abdurrahman b. Mülcem “Ali b. Ebû Talib bana aittir” dedi. Apak, *Ana Hatları İslam Tarihi* 2, 371; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -4 Hz. Ali*, 110.

⁸⁰ Ali Aksu, “Nehcü’l-Belâğâ’da Hz. Ali’nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII/2 (2008), 36.

⁸¹ Apaydın, “Nehcü’l-Belâga ve Kaynakları Sorunu”,42.

⁸² Apaydın, “Nehcü’l-Belâga ve Kaynakları Sorunu”, 39.

⁸³ Apaydın, “Nehcü’l-Belâga ve Kaynakları Sorunu”, 104.

Radî, *Nehcü'l-belâga*'da daha çok hutbelerin ve mektupların bütününe değil, Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmaların fesahat ve belagat bakımından kıymetli bulduğu sözlerini aktarmayı yeterli görmüştür. Bu nedenle bazı hutbeler kısa tutularak bir iki satırla kaydedilmiştir. Radî bu durumu “min hutbetün lehü” biçiminde ifade etmektedir.⁸⁴ Bunun yanında Radî tarafından eserde yer alan bazı metinler de birleştirilerek uzun metinler haline getirilmiş ve orijinalliğinden uzaklaştırılmıştır.⁸⁵

Gültekin, eserle alakalı yaptığı tezinde Hz. Ali'ye nispetini olanaklı kılan sözlerin benzer niteliklerini şu şekilde ifade etmiştir:

- 1.Eserde bulunan hadisler sahih olup uydurma değildir.
- 2.Şîâ'nın İmâmet düşüncesi dışında, diğer fikirlerine ait ifadelere rastlanılmamıştır.
3. Ashabın büyüklerine karşı kötileyici sözler yer almamaktadır.
- 4.Kur'ân ve sünnete uymayan konuşmalar yer almamaktadır.
- 5.Eserde yer alan ifadeler akla ve tarihî sürekliliğe uygundur.
- 6.Hz. Ali'nin hilâfeti Kur'an'a dayandırılmamaktadır.
- 7.Hz. Ali metinlerde insanüstü olarak nitelendirilmemiştir.
- 8.*Nehcü'l-belâga*'da bulunan konuşma ve hutbelerin büyük bir kısmının önceki müelliflerin eserlerinde yer aldığı görülmüştür.
- 9.Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmaların hangi kaynaklardan alındığına eserin metinlerinde çok az işaret edilmiştir.
- 10.Radî, Hz. Ali'ye nispet edilen metinlerde birleştirme ve oynama yaparak metinlerin orijinalliğini bozmuştur.
- 11.Hz. Ali döneminde olmayan Mûtezile-Şîî kelami görüşleri eserde ona isnat edilmiştir.⁸⁶

Bununla birlikte *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye ait olduğu düşünülen ifadelerin ona ait olmadığı, ona ait olduğu düşünülen bu ifadelerin İslâm'ın ilk yıllarındaki eserlerde geçmediği, bu ifadelerin daha çok Ehl-i Sünnet ve Şîî müelliflerce kaleme alınan eserlerde yer aldığı şeklinde iddialar da bulunmaktadır. Bunu göz önünde bulunduran Gültekin, eserde yer alan her ifadenin Hz. Ali'ye ait bir metin olarak düşünülmemeyeceğini, bununla birlikte eserdeki metinlerin hiçbirinin de ona ait olmadığını iddia etmenin de çok doğru olmayacağı yönünde

⁸⁴ Seyyid Razi, *Belagatın Açık Yolu Nehcül Belaga İmam Ali'nin Hutbeleri, Mektupları Hikmetli Sözleri*, çev. Kadri Çelik (Mir Yayınları, 2021), 16.

⁸⁵ Gültekin, *Şîî Âlim Şerif er-Radî ve Nehcü'l-Belağa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 438.

⁸⁶ Gültekin, *Şîî Âlim Şerif er-Radî ve Nehcü'l-Belağa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 431-432.

kanaat bildirmiştir. Ona göre buradaki ölçü, daha çok Hz. Ali'nin yaşadığı dönemle birlikte Kur'an ve Sünnet olmalıdır. Bunlarla uyum içerisinde olan ifadelerin Hz. Ali'ye aidiyetinin mümkün görülebileceğini ifade etmiştir.⁸⁷

Nehcü'l-belâga incelendiğinde eserde Mezhepler Tarihi alanı ile ilgili birçok kavramın mevcut olduğu görülmüştür. Bu kavramlar İslâm dünyasında tartışmaları beraberinde getiren ve fikrî anlamda mezhep ekollerini karşı karşıya getiren konularla ilişkilidir. Tartışılan bu kavramların ve mezhep ekollerinin Hz. Ali döneminde henüz teşekkül etmediği düşünüldüğünde, *Nehcü'l-belâga*'da geçen bazı ifadelerin Hz. Ali'ye aidiyetini şüpheli hâle getirmiştir.

Nehcü'l-belâga edebî yönden incelendiğinde ise eserde geçen bazı ifadelerin Kureyş lehçesini yansıtmadığı görülmüştür.⁸⁸ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada tavus kuşunun mükemmel yaratılışından bahsedilirken bu ifadelerin Kureyş lehçesine uygun olmadığı daha çok İran menşeli olduğu tespit edilmiştir.⁸⁹ Bu gibi ifadelerin *Nehcü'l-belâga*'da yer almasının nedeni olarak ise fetihler sonrası bazı unsurların diğer milletlerden İslâm kültürüne girmiş olması öne çıkarılmıştır. Eserin müellifi olan Radî'nin Abbasiler döneminde yaşadığı düşünüldüğünde onun bu etkilenmeden uzak kalması olası değildir. Öte yandan Hz. Ali'nin Arap dili ve belagatini etkin kullandığı bilinmektedir. Bu doğrultuda eserdeki bazı ifadelerin Arap dili ve belagatine uygun kullanılmamış olmasının da eserin ona aidiyetini şüpheli hale getirdiği üzerinde durulmuştur.⁹⁰

Radî'nin yaşadığı dönemin Sünni-Şîî anlaşmazlığının yoğun olduğu bir döneme karşılık gelmesi, dolayısıyla eseri kaleme alan Radî'nin bundan etkilenerek Şîî düşünceden yana tavır koymuş olması *Nehcü'l-belâga*'nın Hz. Ali'ye aidiyeti konusunda dile getirilen hususlardan bir diğeridir. Korkmaz, eserin bazı metinlerinde Hz. Ali ile ilişkilendirilemeyecek söz ve cümlelerin bulunduğunu, Hz. Ali döneminin genel yapısı düşünüldüğünde bu söz ve cümlelerin onunla bağdaştırılamayacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla eserin müellifi Radî'nin, Şîî düşünce dünyasından yola çıkarak ve bazı rivayetleri de kullanarak bunları Hz. Ali'ye izafe ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Radî eserde Şîa'nın imâmet fikrine yer vermekten de kaçınmamıştır.⁹¹

Nehcül Belağâ'nın Hz. Ali'ye aidiyetinin güçlüğüne işaret eden bu yaklaşımların yanı sıra farklı görüşler de bulunmaktadır. Gölpınarlı, tercümesinde *Nehcül Belağâ*'daki sözlerin Hz. Ali'ye aidiyetine açıklık getirmek için İbn-i Haşşab'ın verdiği cevabı delil olarak göstermiştir.

⁸⁷ Gültekin, *Şîî Âlim Şerifer-Radî ve Nehcü'l-Belağâ İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 438-439.

⁸⁸ Seyhan Özsoy, *Hz Ali'nin Arap Belagatine Katkısı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 197.

⁸⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 172-174.

⁹⁰ Özsoy, *Hz Ali'nin Arap Belagatine Katkısı*, 197.

⁹¹ Korkmaz, "Nehcü'l-Belâga'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler", 183.

İbn-i Haşşab konuşmasında bazı delilleri ileri sürerek *Nehcü'l-belâga*'nın Radî'nin eseri olduğunu söylemişse de *Nehcü'l-belâga*'nın içeriğinin Hz. Ali'ye ait olduğu imasında bulunmuştur.⁹²

Ancak İbni Haşşab'ın bu görüşüne karşı *Nehcü'l-belâga*'da "Şıksıkiye" veya "Şakşakiye" hutbesinin muhtevası nedeniyle bu metnin Hz. Ali'ye ait olamayacağını savunan Sünnî âlimler de ortaya çıkmıştır.⁹³

Eserin en tanınmış şerhini telif eden İbn Ebi'l-Hadid ise Şıksıkiye hutbesini, bu eserin yazılmasından önce birçok kaynakta gördüğünü söyleyerek uydurulmuş olabileceği iddialarını reddetmiştir.⁹⁴

Görüldüğü gibi birçok müellif, *Nehcü'l-belâga*'nın Hz. Ali'ye aidiyeti konusunda farklı iddialar ortaya atmıştır. Tüm görüşler dikkate alındığında *Nehcü'l-belâga*'daki metinlerin bütünüyle uydurma olup Hz. Ali'ye ait olmadığı söylenemeyeceği gibi tamamen onun sözlerinden oluştuğunu söylemek de mümkün görünmemektedir.

1.1.3. *Nehcü'l-Belâga*'nın Müellifi ile İlgili Sorunlar

Nehcü'l-belâga'nın Hz. Ali'ye aidiyeti tartışmalarının yanı sıra müellifinin kimliğine dair de ihtilaflar bulunmaktadır. Metnin Hz. Ali'ye aidiyetini şüpheli gören Sünnî ulema, kitabın müellifinin Şerif er-Radî mi yoksa ağabeyi Şerif Murtazâ mı olduğu hususunda farklı kanaatler dile getirmişlerdir.⁹⁵

Gültekin'in tespitlerine göre bu konudaki mevcut ihtilafları dile getiren ve ilk tartışmayı başlatan kişi İbn Hallikân'dır (ö.681/1282). İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*'da şöyle yazmaktadır: "İnsanlar; İmam Ali b. Ebi Tâlib'in hutbelerinin toplandığı "*Nehcü'l-Belâga*" isimli kitabı bir araya getirenin (yazanın), Şerif Murtazâ mı yoksa kardeşi Şerif Radî mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları ise şöyle demektedir "Gerçekten de o, Ali'nin sözleri değil, onu bir araya getiren Ali'ye nispet etmiştir." ifadesi hem eserdeki içeriğin Hz. Ali'ye ait olup olmadığı hem de eserin kim tarafından derlendiği hususunda âlimler arasında bir ihtilafın yaşandığını göstermektedir. Daha sonra gelen sünnî âlimler *Nehcü'l-Belâga*'nın ve müellifinin uydurma olup olmadığı konusundaki şüpheleri genellikle İbn Hallikân'ın

⁹² *Nehcü'l-Belâga İmam Ali'nin Hutbeleri, Vasiyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul, 1989), 9-10.

⁹³ Bu bağlamda Hz. Ali'ye nispet edilen Şıksıkiye adıyla bilinen konuşmada öne çıkan kısım şu şekildedir; "Allah'a yemin ederim ki, filanca halifeliği bir gömlek olarak giydi. O, benim hilafete karşı konumumun, milin değirmen için olan konumu gibi olduğunu bilir. Sel benden iner; kuş bana yükselemez. Hilâfetle arama bir perde sarkıttım ve onun hakkındaki düşüncemi içimde sakladım." Konuşmanın devamı için bkz. Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 35-36.

⁹⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 35-36.

⁹⁵ Gültekin, *Şifâ Âlim Şerif er-Râdî ve Nehcü'l-Belâga İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 437; Korkmaz, "Nehcü'l-Belâga'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler", 168.

söylediklerini tekrar etmek suretiyle dile getirmişlerdir.⁹⁶ Bu sebeple İbn Hallikân'ın bu konuda söyledikleri Sünnî âlimlerce önemli bir dayanak olarak kullanılmıştır.

Apaydın'ın belirttiği üzere, İbn Hallikân'ın ardından Zehebî (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* ve *Mîzânu'l-İ'tidâl* isimli eserlerinde, *Nehcü'l-belâga*'nın müellifine dair bilgilerin ve içerisindeki konuşmaların Hz. Ali'ye nispetinin doğru olmadığını ifade etmiştir. Safedî (ö. 764/1362) *el-Vâfi Bi'l-Vefeyât*'ında ve Yafî (ö. 768/1366) *Mir'âtü'l-cenân* adlı kitabında benzer şüpheleri dile getirmişlerdir. Bunlardan başka İbni Hacer Askalânî (ö. 852/1448) *Lisânu'l-Mîzân* isimli eserinde, İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (ö.1089/1678) *Şezerâtü'z-zeheb*'inde ve el-Kannûcî (ö. 1357/1938) *Ebcedu'l-Ulûm* adlı kitabında benzer şüphelere yer vermişlerdir.⁹⁷

Bunlara karşılık Şîî müellifler de Radî ve *Nehcü'l-belâga*'ya yapılan eleştirilere, yazdıkları eserlerde cevaplar vermişler, eserin müellifin Radî olduğunu ve içindeki sözlerin Hz. Ali'ye nispetinin sahih olduğunu ısrarla vurgulamışlardır.⁹⁸

Nehcü'l-Belâğa'nın müellifinin kimliği konusunda bize yol gösterecek olan en önemli delil ise Radî'ye ait diğer eserlerdir. Radî, kendisine ait olduğundan şüphe duyulmayan eserlerinden *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*'de ve tefsirinde (*Hakâiku't-Te'vîl*) birçok yerde *Nehcü'l-Belâğa*'nın kendi eseri olduğunu söylemekte ve ona atıflarda bulunmaktadır. Bu kanaatin oluşmasına başka bir örnek ise, Korkmaz'ın ifade ettiği üzere, Âmulî'nin işaret ettiği *Nehcü'l-Belâğa* içerisinde 21. Hutbe nakledildikten sonra "Biz el-Hasâis adlı kitabımızda bu hutbenin kıymetine dikkat çektik." ifadesidir. Çünkü bu eser Şerîf Radî'ye nispet edilen eserler arasında bulunmaktadır. Murtazâ'ya izafe edilen eserler arasında genellikle, *Nehcü'l-belâga*'nın isminin bulunmayışı, bu ihtimali destekleyecek mahiyette görünmektedir. Bu durumda ise eserin Şerif Radî'ye aidiyeti daha büyük bir olasılık kazanmaktadır.⁹⁹ *Nehcü'l-belâga*'yı şerh eden ilk şârihlerden herhangi birisinin eseri Murtazâ'ya nispet ettiği bilinmemektedir. İlk şârihler bu eseri hep Radî'ye nispet etmişlerdir. Murtazâ'nın *Nehcü'l-belâga*'yı kendisine nispet ettiği de bilinmemektedir.¹⁰⁰

Netice itibarıyla elde bulunan mevcut verileri değerlendirdiğimizde *Nehcü'l-belâga*'nın Şerîf er-Radî tarafından kaleme alınmış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple biz çalışmamızda eserin Şerîf er-Radî'ye ait olduğu fikrinden hareketle bir kurgu gerçekleştirdik. Eserde yer alan hutbe ve konuşma metinlerinin ise bütünüyle Hz. Ali'ye ait olmasının mümkün görülemeyeceği kanaatinden hareketle bunları Hz. Ali'ye nispet edilen metinler olarak değerlendirdik.

⁹⁶ Gültekin, *Şîî Âlim Şerif er-Râdî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 5.

⁹⁷ Apaydın, "*Nehcü'l-Belâğa* ve Kaynakları Sorunu", 268.

⁹⁸ Gültekin, *Şîî Âlim Şerif er-Râdî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 5,153; Durmuş, İsmail, "*Nehcü'l-Belâğa*", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ocak 2024).

⁹⁹ Korkmaz, "*Nehcü'l-Belâğa*'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler", 173.

¹⁰⁰ Gültekin, *Şîî Âlim Şerif er-Râdî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 154-155.

1.1.4.Şerîf er-Radî'nin Hayatı ve Eserleri

Nehcü'l-belâga, Hz. Ali'nin vefatından (ö.40/661) yaklaşık 310 yıl sonra Bağdat'ta doğmuş olan Şerîf er-Radî tarafından Büveyhîler zamanında kaleme alınmış bir eserdir. Radî bu eserle Hz. Ali'nin hutbelerini, konuşmalarını ve sözlerini bir araya getirmiştir. Bu sebeple Şerîf er-Radî'yi ve onu tanımak için de öncelikle yaşadığı dönemi anlamak gerekmektedir. Bu yıllar, Büveyhîler'in kendi içerisinde ve aynı zamanda Abbasiler ile yaşadıkları siyasî çekişmelerin yoğun olduğu bir dönemdir. Şerîf er-Radî olarak bilinen Ebu'I-Hasan Muhammed b. el-Huseyn, 359/970'te Bağdat'ta dünyaya gelmiş ve (ö.406/1015) yaklaşık kırk yedi yaşında iken vefat etmiştir. Şerîf er-Radî, hem baba hem de anne tarafından; Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma ve kuzeni Ali b. Ebî Talip'in neslinden olup, Hz. Muhammed'in torunlarından birisidir.¹⁰¹

Şerîf er-Radî'nin babası, İmâmiyye Şîa'sın da on iki imamdan yedincisi olan Musa el-Kazım'ın (ö.183/799) oldukça saygın bir oğludur. Annesi; Ali ve Fâtıma'nın torunu olan dördüncü imam Ali Zeynel-Abidin'in soyundan gelen meşhur Zeydi imâm en-Naşir'in kızıdır. IV/X-XI. yüzyılda Şîi-Sünni yanlılarının mücadelesi ile düzeni bozulan Bağdat, aynı zamanda ilmi açıdan yoğun ve hareketli bir merkezdir. Hem ilmi birikimi hem de dinî yönelimiyle eş-Şerif, bu ortamın bir ürünü olmuştur.¹⁰²

Büveyhîler Hanedanlığı; Hazar Denizi'nin güneybatısında, İran coğrafyasının kuzeyinde bulunan ve dağlık bir bölge olan "Deylem" bölgesinde Şîi-Zeydi kimlikle ortaya çıkmıştır. Büveyhîler, Abbasî devletinin yaşadığı politik zafiyeti kendileri için lehe dönüştürerek kısa zamanda hilâfet merkezi olan Bağdat'ı işgal etmiş ve 334-945/447-1055 yılları arasında yaklaşık 110 yıl boyunca Abbasî hilâfet ve bürokrasisini kontrolü altında tutmayı başarmıştır.

Oluşan bu tablo siyasî tarihin akışında olduğu gibi Müslümanların din telakkisinin biçimlenmesinde de belirleyici olmuş ve Ali yanlılarının Abbasi iktidarı yıllarında yaşadıkları baskının aksine, Şîa lehinde gelişmeler yaşanmasını sağlamıştır.¹⁰³ Bu sebeple Büveyhîler zamanı, Şîilere daha fazla değer verilen bir dönem olmuştur.¹⁰⁴ Şîa, tarihinde ilk kez bu yıllarda iktidar olma imkânı elde ederken¹⁰⁵ Büveyhîler ile inançlarını serbestçe yayma ve yazma imkânına kavuşmuştur.¹⁰⁶ Şîi ilahiyatı bu dönemde gelişmiştir.¹⁰⁷ Dolayısıyla

¹⁰¹ Özel, "Şerîf Er-Râdî", 39/4-5.

¹⁰² Mahmud M. Eyyub - M. Cevat Ergin, "Kur'an'ın Edebi Tefsiri eş-Şerif Er-Radî Örneği", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/1 (2007), 171-172.

¹⁰³ Muharrem Akoğlu, "Büveyhîler'in Mezhebî Eğilimleri/Politikaları Üzerine", *Bilimname: Düşünce Platformu* VII/XVII (Şubat 2009), 123.

¹⁰⁴ Mehmet Azimli, *Hz. Ali Neslinin İsyanları* (Çizgi Kitabevi, 2013), 125.

¹⁰⁵ Harun Yıldız - Ferhat Maden, "Büveyhîler Dönemi Şîi Düşünürleri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (30 Aralık 2017), 270.

¹⁰⁶ Ethem Ruhi Fırlı, *İmamiyye Şiası* (İstanbul, 1984), 180.

¹⁰⁷ Azimli, *Hz. Ali Neslinin İsyanları*, 125.

Büveyhiler Dönemi, Şiîliğinin oluşum ve kurumsallaşmasının önemli ölçüde gerçekleştiği bir döneme karşılık gelmiştir.¹⁰⁸

Böyle bir ortamda yaşamını sürdüren ve aynı zamanda *Nehcü'l-belâğa*'nın müellifi olarak bilinen Şerîf er-Radî, Bağdat'ta entelektüel bir ailede dünyaya gelmiştir. Böylesine karışık ortam içerisinde Şerîf er-Radî, zamanının hem Sünnî hem de Şîî din ve edebiyat âlimlerinden ders almıştır.¹⁰⁹ Bağdat'ta babasından devr aldığı, Hz. Peygamber'in neslini teşkil edenlerin listelerini tanzim işi olan nakîbu't-talibiyyin vazifesini beş kez yerine getirmiştir. Bu başarısından dolayı Büveyhî hükümdarı Bahau'd-Devle tarafından kendisine önce er-Radî daha sonrasında ise eş-Şerîf lakapları verilmiştir.¹¹⁰

Bu dönemde Şerîf er-Radî'yi öne çıkaran bir diğer önemli olay ise Abbasi halifesi Kâdir Billâh'ın (ö.422/1031), Fâtımîlerin Abbasi hilâfetine yönelik tehditlerine karşılık 402/1011 senesinde bir bildiri yayınlamış olması ve Radî'nin bu bildiriye imza atmış olmasıdır.¹¹¹

Şerîf Radî 406 yılı 6 Muharrem günü (26 Haziran 1015) Bağdat'ta vefat etmiştir. Safer ayında vefat ettiğine yönelik rivayetler de bulunmaktadır. Bununla birlikte müellifler onun vefatıyla alakalı olarak farklı tarihler de gündeme getirmiştir.¹¹² Radî'nin cenazesine devletten ve halktan ileri gelenler katılmıştır. Cenazesi ilk olarak evinin bulunduğu yere defnedilmiş ancak daha sonra kardeşi el-Murtazâ, onun mezarını, Şîî imamların yedincisi olan Mûsâ Kâzım'ın meşhedine taşımıştır. Radî'nin hayattayken sorumlu olduğu görevlerini, ölümü ile birlikte ağabeyi Murtazâ üstlenerek devam ettirmiştir.¹¹³

47 yaşında vefat eden Radî bu kısa süre içerisinde birçok yazılı eser üretmiştir. Sahip olduğu bu eserler sayesinde ilmî bir üne kavuşmuştur. Şerîf er-Radî'ye nispet edilen 19 eser bulunmakla birlikte¹¹⁴ şu eserlerini öne çıkarmak mümkündür: 1- *Hasaisu'l-Eimme* 2-

¹⁰⁸ Yıldız - Maden, "Büveyhiler Dönemi Şîî Düşünürleri", 270.

¹⁰⁹ Eyyub-Ergin, "Kur'an'ın Edebi Tefsiri eş-Şerîf er-Radî Örneği", 172; Özel, "Şerîf er-Râdî", 39/4-5; Hasan Apaydın, *Nehcü'l-Belâğa*'nın Kaynakları, İnşa süreci ve Şiilik Üzerindeki Tesiri, 34. Apaydın, Şerîf er-Radî'nin ders aldığı hocalarını şu şekilde sıralamıştır: Kadî Seyrafi olarak tanınan Ebu Said Hasan bin Abdullah bin Merzban Bağdadî (ö: 368/979); Ebu Yahya Abdurrahim bin Muhammed Farukî (ö: 374/985); Ebu Ali Hasan bin Ahmed bin Abdulgaffar (ö: 377/987); Ebu Muhammed Sehl bin Ahmed bin Abdullah bin Sehl Dibacî (ö: 380/991); Ebu Muhammed Harun bin Musa bin Ahmed bin Said bin Said eş-Şeybanî el-Tel'ukberaî (ö: 385/995); Ebu'l-Feth Osman bin Cenî Musulî Bağdadî (ö: 392/1002); Ebu İshak İbrahim bin Ahmed bin Muhammed Taberî (ö: 393/1003); Ebubekr Muhammed bin Musa el-Harezmi Bağdadî (ö: 403/1013); Ebu Muhammed Abdullah bin Muhammed Esedî İkfânî Kadî (ö: 405/1015); Ebu Abdillâh Muhammed bin Muhammed bin Numan bin Abdusselam (Şeyh) el-Mufid el-Bağdadî (ö: 413/1023); Ebu'l-Hasan Kadî Abdalcabbar bin Ahmed Bağdadî (ö: 415/1025); Ebu'l-Hasan Ali bin İsa bin Ferec bin Salih Rebeî Bağdadî (ö: 420/1029); Ebu Hafs Ömer bin İbrahim bin Ahmed el-Kenanî (Vefat tarihi tam olarak belli değil).

¹¹⁰ Yavuz Köktas, "Hadîslerin Anlaşılmasında Mecâz Bilgisi: eş-Şerîf er-Radî ve el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye", *EKEV Akademi Dergisi* III/2 (2001), 181.

¹¹¹ Betül Yurtalan, *Abbâsîlerin Fâtımîlerle Mücadelesi ve Sünnîliğe Etkileri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 88, 115.

¹¹² Gültekin, *Şîî Âlim Şerif er-Râdî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 111.

¹¹³ Korkmaz, "Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler", 171.

¹¹⁴ Gültekin, *Şîî Âlim Şerif er-Râdî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 111-112.

*Mecazatu'l-Asari'n-Nebeviyye 3- Hakaiku't-Te'vil fi Müteşabihi't-Tenzil 4-Maan'il-Kur'ân 5-er-Resail 6- Şiir Divanı 7-Nehcü'l-Belâğa'dır.*¹¹⁵

1.1.5.Nehcü'l-belâğa'nın Yazma ve Matbu Eserleri

Nehcü'l-belâğa'nın Mısır ve başka yerlerde çeşitli baskıları yapılmış olmakla birlikte, ulaşılabilen nüshalarını Hikmet Gültekin şu şekilde sıralamıştır:

“1. *Nehcü'l-Belâğa*: Muhammed Abduh Şerhi, Daru'l-Fikr, Beyrût, 1996; 2. *Nehcü'l-Belâğa*: Muhammed Abduh Şerhi, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût trs.; 3. *Nehcü'l-Belâğa*: Abdulaziz Seyyid el-Ehel tarafından tabedilmiştir, Beyrût 1954/1374; 4. *Nehcü'l-Belâğa*: Muhyiddîn el-Hayyât tarafından tabedilmiştir, Beyrût trs.; 5. *Nehcü'l-Belâğa*: Kutbuddîn er-Râvendî şerhi. Kutbuddin Ebu'l-Hüseyn Sa'id b. Hibetullah er-Râvendî (573/1177), Minhâcu'l-Berâe, Thk. es-Seyyid Abdullatîf el-Kûhkemerî, Kum 1406; 6. *Nehcü'l-Belâğa*: Şerhu İbni Ebî'l-Hadîd (656/1258), Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim'in tahkîki ile tabedilmiştir, Mısır, İsâ Halebî matbaası, 1963/1383; 7. *Nehcü'l-Belâğa*: İbn Meysem el-Behrânî (679/1210) şerhi, Haydariyye Matbaası, Tahran 1378. Bu üç şerh en çok müracat edilen ve araştırmalarda atıf yapılan şerhlerdir; 8. *Nehcü'l-Belâğa*: Subhi es-Sâlih tarafından hazırlanıp tabedilmiştir, *Dâru'l-Kütübi'l-Bennânî*, Beyrût 1968/1387. 2004 yılında bu nüshanın dördüncü baskısı yapılmıştır; 9. *Nehcü'l-Belâğa*: es-Seyyid Sâdık el-Müsevî tahkîki, ed-Daru'l-İslâmiyye, Lübnan 1414/1993 (828 sayfa). 10. *Nehcü'l-Belâğa*: Thk. eş-Şeyh Fâris el-Hassûn, Sitâre matbaası, İran 1419/1998. Bu baskıda sayfa, 8-10 arasında Subhi es-Sâlih metni ile mahtut nüsha arasında 20 kadar farklılık bulunduğu işaret edilmektedir; 11. *Nehcü'l-Belâğa*: Ayetullah el-Uzma es-Seyyid Muhammed el-Hüseyni eş-Şîrazî'nin ta'likiyle, Daru'l-Ulûm, Beyrût 1429/2008; 12. *Nehcü'l-Belâğa*: es-Seyyid Abduzzehra el-Hüseynî el-Hatîb, Dâru'l-Advâ, Beyrût 1405/1985. Bu baskı aslında Mesâdiru *Nehci'l-Belâğa* ve Esânîduh adıyla bir tahric çalışması”¹¹⁶

Bununla birlikte Şîi müellifler *Nehcü'l-belâğa* üzerinde yapılan tartışmalar hakkında onun Hz. Ali'ye aidiyeti ve sahihliğini ispat için birtakım çalışmalar yapma çabası içine girmişlerdir. Bunlardan birisi internet üzerinde yazarı belirtilmeksizin verilen listedir. Söz konusu listede uzun bir *Nehcü'l-belâğa* nüshası verilmekte ve yaklaşık olarak 170 adet yazmasının bulunduğu iddia edilmektedir.¹¹⁷

¹¹⁵ Razi, *Belagatın Açık Yolu Nehcül Belağa İmam Ali'nin Hutbeleri, Mektupları Hikmetli Sözleri*, 15.

¹¹⁶ Gültekin, “Nehcü'l-Belâğa'nın Şerif Radî'ye Nisbeti Şerhleri ve Kaynakları”, 993.

¹¹⁷ Korkmaz, “Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler”, 176.

Tercümelerin yanı sıra *Nehcü'l-belâga* üzerine yapılan birçok şerh çalışması bulunmaktadır.¹¹⁸ *Nehcü'l-belâga*'nın yüz civarında şerhi olduğu söylenmektedir.¹¹⁹ Şerhlerin miktarı konusunda çeşitli rivayetler vardır. Şarihlerden önemli olanlarından bir kısmını sıralayacak olursak *Nehcü'l-belâga*'ya ilk şerh yazan es-Seyyid Ali b. en-Nasır olduğunu söyleyebiliriz. Bunun dışında 5. asırda yaşayan Ahmet b. Muhammed el-Veberi'nin de şerhini bu şerhlere ilave edebiliriz.¹²⁰ Şerhlerin sayısı konusunda Muhsin el-Emîn de, 36 eser ve şârih adından söz etmektedir. Öte yandan Cevâd Mustafavî de şerhlerin miktarı hususunda birtakım âlimlerin şerhlerinin bulunduğunu söyleyerek başka bir liste vermektedir. Bu şerhler arasında İbn Ebi'l-Hadîd'in, Abbâsî halifesi Mu'tasım'ın veziri olan İmâdüddîn b. Alkame için hazırlamış olduğu rivayet edilen Şerhu *Nehci'l-Belâğa* isimli eseri en meşhur ve kapsamlı olanıdır.¹²¹ Bunun yanında Fazlullah Ravendî'nin (ö.511/1117) *Nehcü'l-belâga* üzerinde çalışması vardır.¹²² *Nehcü'l-belâga* üzerine yapılan şerh çalışmalarından en çok başvuru alanlar ise şunlardır: Ebu'l-Hüseyin Saîd b. Hibetullah Kutubuddin er-Râvendî'nin (ö. 573/1177) *Minhâcu'l-Berae*'si, İbn Ebi Hadîd'in (ö. 656/1257) *Nehcü'l-Belâga* şerhi, Kemaluddin eş-Şeyh Meysem b. Ali b. Meysem el-Behrânî'nin (ö. 679/1280) yazdığı şerh ve Muhammed Abduh'un (ö. 1323/1905) *Nehcü'l-Belâga* şerhidir.¹²³ Son dönem şarihleri arasından, üstad Muhammed Taki Cafer Ayetullah Mekarim Şirazî'dir.¹²⁴

Hiz. Ali'ye atfedilen önemli bir metin olması sebebiyle *Nehcü'l-belâga*'nın ülkemizde birçok tercümesi yapılmıştır. Bunların başında Gölpınarlı'nın tercümesi gelmektedir. Gölpınarlı, kitabında Hiz. Ali'ye ait metinlerin tamamına değil de bir kısmına yer vermiş, seçtiği metinleri yeni bir tasnifle esere yerleştirmiştir. Metinlerin sonunda da bazı açıklamalarda bulunmuştur.¹²⁵ Eserin bir başka çevirisini, birkaç mütercim bir araya gelerek yapmıştır. Gölpınarlı'nın eksik bıraktığı metinler bu tercümeyle ilave edilmiştir. Ancak bu çeviride açıklayıcı bilgilere yer verilmemiştir.¹²⁶ Üçüncü bir yayım ise mütercim adı belirtilmeden yapılmıştır. Bu tercüme metni Gölpınarlı'nın çevirisindeki şerh bölümleri çıkarılarak hitabe

¹¹⁸ Korkmaz, "*Nehcü'l-Belâğa*'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler", 175. Bkz. Seyyid Abdulaziz Tabatabaî <http://www.tebyan.net/Islam/Nahjulbalagha>

¹¹⁹ Gültekin, "*Nehcü'l-Belâğa*'nın Şerîf Radî'ye Nisbeti Şerhleri ve Kaynakları", 1001.

¹²⁰ Gültekin, *Şîî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 180.

¹²¹ Korkmaz, "*Nehcü'l-Belâğa*'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler", 176.

¹²² Razi, *Belagatın Açık Yolu Nehcül Belağa İmam Ali'nin Hutbeleri, Mektupları Hikmetli Sözleri*, 18.

¹²³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, 8; Gültekin, *Şîî Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 110.

¹²⁴ Razi, *Belagatın Açık Yolu Nehcül Belağa İmam Ali'nin Hutbeleri, Mektupları Hikmetli Sözleri*, 19.

¹²⁵ *Nehcü'l-Belâga, İmam Ali'nin Hutbeleri, Vasiyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul, 1989).

¹²⁶ *Nehcü'l-Belâga: Hiz. Ali'nin Hutbeleri, Mektupları, Emirnameleri ve Kısa Sözleri*, çev. Beşir Işık vd. (Ankara: Birleşik Dağıtım-Kitabevi, 1990).

ve mektup bölümlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.¹²⁷ Dördüncü bir yayım ise Abdülaziz Hatip'e ait olan “ *H. Ali'den Çağlara Mesaj*” adını taşıyan kitabıdır. Hatip, bu eserinde *Nehcü'l-belâga*'nın son bölümünün çevirisi ve açıklamasını yapmıştır.¹²⁸ Beşinci bir yayım ise Adnan Demircan'a ait *Nehcü'l-belâga*'nın çevirisidir. Demircan, çevirisinde yeni bir tasnif yapmamış, metinlere yönelik ekleme ve çıkarmalarda bulunmamıştır. Demircan, çevirisinde Muhammed Abduh'un şerhli yayınından yararlanmıştır.¹²⁹ Altıncı bir çeviri ise ünlü şair Mehmet Akif Ersoy'a aittir. Akif bu çevirisinde H. Ali'nin Mısır'a vali olarak atadığı Malik b. Eşter'e gönderdiği mektupta yer alan ve bir idarecinin nasıl olması gerektiği hususuna yönelik tavsiyelerine yer vermektedir.¹³⁰ Son olarak Kadri Çelik'e ait çeviriden bahsedebiliriz. Çelik bu çevirisinde *Nehcü'l-belâga*'nın tam metnini tercüme etmiştir. İlk baskısı Ağustos 2012 tarihinde yayınlanan bu çeviri internet ortamında paylaşılarak okuyucular ile buluşmuştur.¹³¹

1.1.6.Eserin Muhtevası ve Kaynakları

Şerîf er-Radî oluşturduğu bu eserin, onu okuyup anlayanın söz söyleme sanatı kapılarının kendisine açılacağı ve edebî yeteneklerini geliştireceği kanaatini taşıdığından, kitabına “belâgat yolu, belâgat çıkışı” anlamına gelen bu ismi vermiştir.¹³² Eserini hazırlamasında ve bu esere böyle bir isim vermesinde, yaşadığı şehir olan Bağdat'ta yoğun bir mevali nüfusunun bulunması ve dildeki bozulmalar etkili olmuş olabilir.¹³³

Eser; hutbeler ile hitabeler ve emirnâmeler, resmî ve özel mektuplar, vecîzeler ve öğütler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Allah Teâlâ'dan, H. Peygamber'den, H. Ali ve Ehl-i Beyt'ten, dünya ve âhiretten, bazı sosyal ve iktisadî meselelerle ilk üç halifeden ve H. Ali zamanına ait bazı tarihî olaylardan söz eden 242 hutbe yer almaktadır.

İkinci bölüm ise H. Ali'nin Cemel Savaşı'ndan önce, savaş sırasında ve savaştan sonra yazdığı, Muâviye'ye gönderdiği mektuplar, ayrıca idarî mektuplar, emirnâmeler, ahidnâmeler ile 498 veciz sözden oluşmaktadır. Bu sözler; din, iman, Kur'an, ibadet, dünya ve âhiret, akıl ve bilgi, hakikat, adalet, insanlık, savaş, H. Muhammed, Ali ve Ehl-i beyt'le ilgili konulardan oluşur.¹³⁴

¹²⁷ Kolektif, *Nehcü'l Belaga / Hazreti Ali Buyruğu - Kuran-ı Nâtık* (İstanbul: Karacaahmet Sultan Kültür Ve Tanıtım Derneği Yayınları, 2000).

¹²⁸ Abdülaziz Hatip, *H. Ali'den Çağlara Mesaj/Nehcü'l-Belağa'dan Hikmetler* (Horasan Yayınları, 2006).

¹²⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 17. ; Aksu, “Nehcü'l-Belâğâ'da H. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları”, 36.

¹³⁰ H. Ali Diyor ki Devlet Adamlarına Tavsiyeler, çev. Mehmet Akif Ersoy (Kayıhan Yayınları, 2004).

¹³¹ Razi, *Belagatın Açık Yolu Nehcül Belaga İmam Ali'nin Hutbeleri, Mektupları Hikmetli Sözleri*, 2021. Bkz. İnternet erişimi, <http://www.islamkutuphanesi.com>

¹³² Durmuş, İsmail, “Nehcü'l-Belâga”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Temmuz 2023).

¹³³ Özsoy, *H. Ali'nin Arap Belagatine Katkısı*, 80.

¹³⁴ Durmuş, “Nehcü'l-Belâga”; Aksu, “Nehcü'l-Belâğâ'da H. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları”, 37.

Murtazâ Mutahhari, *Nehcü'l-Belâga* adlı eserinde *Nehcü'l-Belâga*'nın her biri tek başına inceleme ve karşılaştırma bahsi edilecek konularını şu şekilde sıralamıştır: 1- İlâhiyat ve tabiat ötesi 2- Sülûk ve ibadet 3- Hükümet ve adalet 4- Ehl-i beyt ve hilâfet 5- Öğüt ve hikmet 6- Dünya ve dünyaperestlik 7- Hamaset ve yiğitlik 8- Gelecekte vuku bulacak fitne ve olaylar 9- Dua ve münacat 10- Dönemindeki halka yönelik şikâyet ve eleştiriler 11- Toplumsal ilkeler 12- İslâm ve Kur'ân 13- Ahlâk ve nefsi arındırmak 14- Şahsiyetler ile birlikte birtakım farklı ve başka konulardır.¹³⁵

Demircan'a göre ise Şerîf er-Radî, Ali'den bütün metinleri aktarmamış, kendisine daha edebî gelenleri esere almıştır. Eserde işlenen konuların çoğu, Allah'ın birliği ve sıfatları, nasihatlar, dünyanın faniliği, günahlardan sakındırma ve salih amellere teşvik hakkındadır. Ayrıca hutbelerinin önemli bir kısmında da insanlar tarafından uğradığı vefasızlıklara yer vermektedir.¹³⁶

Nehcü'l-belâga'da yer alan konuşma ve mektupların bir kısmı da siyasî, askerî ve idarî içeriklidir. Bu konuşmalarda Hz. Ali'nin siyasî yaşamında uğradığı haksızlıklara ve siyasî görüş ve tavsiyelerine yer verilmiştir.

Hz. Ali halifelik hususunda uğradığı haksızlıkları bahane ederek metinlerde ashabın ileri gelenlerine karşı bazı tenkit, eleştiri ve tavsiyelerde bulunmuştur.¹³⁷ Bu eleştirilerde Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e karşı daha hassas davranırken Talha ve Zubeyr hususunda ise daha tenkitkâr olmuştur. Muâviye ve onun yanında yer alanları ise çok daha olumsuz ifadelerle eleştirmiştir.

Mektuplarının büyük bir kısmını Muâviye'ye karşı yazmıştır. Mektuplarında Muâviye'yi samimiyetsizlikle itham etmiştir.¹³⁸ Metinlerinde ayrıca büyük çoğunluğu ileride Hâricîleri oluşturacak olan adamlarına karşı güvensizliğini dile getiren sözlerine de rastlamaktayız.¹³⁹ Eserde Müslümanların dünya hayatına bağlı kalmamaları konusunda Hz. Ali'nin tavsiye ve uyarılarının oldukça çok olduğu görülmüştür.¹⁴⁰

Şerîf er-Radî *Nehcü'l-Belâga* eserini yazarken faydalandığı eserlerden bazılarını kitap içerisinde değinmektedir. Onlardan bazıları kitap ile yazarının ismiyle, bazıları ise sadece yazarın ismiyle zikredilmektedir. Onlardan bazıları ise şunlardır:¹⁴¹

¹³⁵ Mutahhari, *Nehc-ül Belağa Üzerine*, 55-56.

¹³⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 15.

¹³⁷ Aksu, "Nehcü'l-Belâğâ'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları", 48-54; Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 16.

¹³⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 16.

¹³⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 17.

¹⁴⁰ Aksu, "Nehcü'l-Belâğâda Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları", 41.

¹⁴¹ Gültekin, *Şîf Âlim Şerif er-Radî ve Nehcü'l-Belağa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 164-179.

el-Beyân ve't-Tebyîn: Câhız'ın (ö.255/869) eseri olan bu kitaba Şerîf er-Radî atıflarda bulunmuştur. Otuz ikinci hutbenin sonunda Şerîf er-Radî şöyle beyan ediyor: "Diyorum ki, bazı bilinçsiz kimseler bu hutbeyi Muâviye'nin söylediğini söylüyorlar ama bu hutbenin Hz. Ali'ye ait olduğunda hiçbir şüphe yoktur." Bu konudaki delillerden birisi de hitabet ve edebiyatta uzman olan Amr b. Bahr Câhız'ın sözüdür. Câhız "*el-Beyân ve't-Tebyîn*" adlı kitabında bu hutbenin Muâviye'ye nispet edilemeyeceği bu hutbede geçen ifadelerin daha çok Hz. Ali'nin hitabet ve yöntemine uygun düştüğünü söylemiştir.¹⁴²

Tarih-i Taberî: Şerîf er-Radî, Muhammed b. Cerîr Taberî'nin eseri olan bu tarih kitabına atıfta bulunarak doğrudan alıntılar yapmıştır.¹⁴³

el-Cemel: Vâkîdî'nin bu eserine atıflarda bulunmuştur. Örneğin: "Bu hutbeyi "Zî Gar" denilen yerde Basra'ya doğru yola çıktığında okumuş ve Vâkîdî de "*el-Cemel*" isimli kitabında nakletmiştir."¹⁴⁴

el-Megazî: Şerîf er-Radî, Saîd b. Yahyâ Emevî'nin eseri olan bu kitaba atıfta bulunarak şöyle yazmaktadır: "Hakemeyn olayından dolayı Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye cevaben yazdığı mektup ki Saîd b. Yahyâ el-Emevî "*el-Megazî*" isimli kitabında nakletmiştir."¹⁴⁵

el-Makamât: *Nehcü'l-Belâga*'da, Ebû Ca'fer İskafî'ye ait olan bu esere atıfta bulunulmuştur. Şerîf er-Radî şöyle naklediyor: "Ebû Ca'fer el-İskafî "*el-Makamât*" isimli kitabında, Hz. Emîrü'l-Mü'minîn Ali'nin faziletleri babında, (imamın) İmran b. Hasin el-Huzaî ile Talha ve Zübeyr'e gönderdiği mektuptur."¹⁴⁶

el-Muktedab: el-Müberred'e ait olan bu esere de atıfta bulunulmuştur. Şerîf er-Radî şöyle naklediyor: "Diyorum ki; bu, imamın yapmış olduğu çok ilginç benzetmelerden biridir. Bu Hz. Peygamber'in sözlerinden biridir ki birçok kimse bunu Hz. Ali'den nakletmiştir."¹⁴⁷

Sa'leb: Sa'leb şahsın ismi olarak geçmekte ve Şerîf er-Radî ondan şöyle bir alıntı yapmaktadır: "Bazıları bu hikmeti Hz. Peygamberden nakletmişlerdir. Sa'leb'in İbn A'rabî'den nakli, bu sözün Hz. Ali'den olduğunu onaylamaktadır."¹⁴⁸

---

¹⁴² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 57.

¹⁴³ Radi şöyle nakleder: "İbn Cerîr Taberî, tarih kitabında Abdurrahman b. Ebi Leyla el-Fakih'ten şöyle nakleder: Haccac ile savaşmak için İbn Eş'as'ın yardımına kalktı, halkı teşvik etmek için şöyle dedi: Şamlılar ile karşılaştığımız zaman Hz. Ali'nin "Allah onun derecelerini salihlerin arasında üstün kılın ve salihler ile şehitlerin sevaplarına mazhar kılın" dediğini duydum Nehcü'l Belâga'da bu olay Taberî'nin tarihindeki ile aynı şekilde nakledilmiş olmakla birlikte Taberî'nin beyanı biraz daha uzundur. Ayrıca *Nehcül Belağa* ile Taberî'nin Tarih kitabında ortak olan birçok beyan mevcuttur. Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 380.

¹⁴⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 256,337.

¹⁴⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 367.

¹⁴⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 322.

¹⁴⁷ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 391.

¹⁴⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 388.

Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm: Şerîf er-Radî kitap adı vermeden sadece şahıs adı ile nakilde bulunarak şöyle naklediyor: “Aklın gelişmişliği anlamındadır; yani aklî olarak hukuk ve ahkâmın onun hakkında icra olunabileceği seviyeye ulaşmasıdır.” nakledenin “hakaik’den” maksadı “hakikatlerin” çoğuludur. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm’ın kastettiği de budur.”¹⁴⁹ Hişâm b. Kelbî: Yazar yine kitap ismi vermeden Hişâm b. Kelbî’den alıntı yaparak şöyle naklediyor: “Hişâm b. Kelbî’nin el yazısı ile “Rebîa” ve “Yemen” kabileleri arasında yazılan ahidname.”¹⁵⁰

Mes’ede b. Sadaka: Yazar kitap ismi vermeden isme atıfta bulunarak şöyle naklediyor: “Mes’ede b. Sadaka, Ca’fer b. Muhammed es-Sâdık’tan şöyle rivayet ediyor: Bir gün Kûfe camisinde bir şahıs gelerek Hz. Ali’ye şöyle arz etti, bana Allah’ı öyle tanıtt ki sanki başımdaki gözler ile onu görür gibi olayım...” Bu hadisi Şeyh Sadûk aynı ravi senedi ile Tevhid kitabında çok daha uzun bir hutbe olarak nakletmiştir ancak müşterek olan kısımlarda da farklılıklar göze çarpmaktadır.¹⁵¹

Nevf el-Bakkalî (b. Füzâle): Radî, eseri *Nehcû'l-belâga*’da Hz. Ali’nin ashabından olan Nevf’den de kitap ismi vermeden hutbe nakletmiştir.¹⁵²

Zi’lib Yemanî: Şerîf er-Radî, Zi’lib Yemanî’den direkt olarak örneğin: “Zi’lib Yemanî sordu: Ey Müminlerin önderi acaba Allah’ı gördün mü?” Cevabında: “Görmediğim bir şeye ibadet eder miyim?” dedi: “Onu nasıl gördün? (İmam) şöyle buyurdu...” Bazen de şu silsile ile nakletmektedir: Zi’lib Yemanî, Ahmed b. Kuteybe’den, o da Abdullah b. Yezîd’ten, o da Malik b. Dehiyye’den Hz. Ali’nin sözlerinden nakletmiştir.¹⁵³

Hişâm b. el-Kelbî: Şerîf er-Radî, Hz. Ali’nin ashabından olan Hişâm b. el-Kelbî’nin el yazısı ile bir mektup naklederek şöyle yazmaktadır: “Hişâm b. Kelbî’nin yazdığı, Yemen ve Rebîa kabileleri arasında yapılan barış antlaşması ahidnamesi.”¹⁵⁴

Dırâr b. Hamza el-Zabâî: Şerîf er-Radî, Dırâr b. Hamza el-Zabâî’den Hz. Ali’nin sözlerinden nakilde bulunarak şöyle yazmaktadır: “Dırâr b. Hamza el-Zabâî’nin Muâviye’nin yanına gittiğinde, Muâviye’nin Emîrû’l Mü’minîn vasıflarını anlatmasını istemesinin haberi.”¹⁵⁵

Netice itibarıyla Şerîf er-Radî’nin kendi Şîf eğilimini de yansıtarak, mezhebinin ilk imamı olan Hz. Ali’ye yakışır mahiyette edebî güzelliği de içinde barındıran bir kitap hazırladığı ve bunu

¹⁴⁹ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 390.

¹⁵⁰ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 336.

¹⁵¹ Apaydın, “Nehcû'l-Belâga ve Kaynakları Sorunu”, 66.

¹⁵² Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 189,350.

¹⁵³ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 187,257.

¹⁵⁴ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 336.

¹⁵⁵ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 242,59.

yaparken de döneminde yaygın olan rivayetlerden faydalandığı, Hz. Ali'nin söz ve konuşmalarına da çokça ilavelerde bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁶

1.2. *Buyruklar*

1.2.1. *Buyrukların Mahiyeti*

İnsanlık tarihine şöyle bir baktığımızda iletişim yöntemleri içerisinde en eski olanının ve insanlar arasında en çok kullanılanın sözlü iletişim olduğu görülmektedir. Toplumlar zamanla kendi içlerinde sözlü iletişime geçerek kendi kültür ortamlarını inşa ederler.¹⁵⁷ Alevîliğin geçmişine baktığımızda Alevî toplumunun yıllar içerisinde kültürel varlığını sözlü kültüre dayandırarak devam ettirdiği görülmektedir. Özellikle tarihî süreçte Alevîler yaşamlarında yer alan inanç, düşünce ve duygularını birbirlerine genellikle “sözlü kültür” içerisinde kalarak iletme yolunu seçmişlerdir. Bu nedenle Alevîler yeterli miktarda yazılı eser ortaya çıkaramamıştır.¹⁵⁸ Ancak bundan Alevî toplumunun yazılı kaynaklarının olmadığı, geleneğin tamamen sözlü kültür ve kolektif bilinç içerisinde korunduğu neticesi de çıkarılmamalıdır.¹⁵⁹ Nitekim son yıllarda araştırmacılar tarafından yapılan saha çalışmalarında Alevîliğin yazılı kaynaklarına dikkat çekilmiş ve bu kaynaklar içerisinde *Buyruklar* ön plana çıkmıştır.¹⁶⁰

Osmanlı-Sâfevî mücadelesi sonrası “Kızılbaşlık” Osmanlı Devleti içinde merkezle olan ilişkisini tamamen kopararak merkezden uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma, Kızılbaşların yerleşik hayatın kurum ve kurallarından mahrum kalmalarına neden olmuştur. Bunların başında ise eğitim öğretim imkânları gelmektedir. Bu nedenle yeterli eğitim alamayan Kızılbaşlar kültürlerini sözlü kültür unsurları ile sürdürmek zorunda kalmışlardır.¹⁶¹

Merkezin kurum ve yerleşik yapılarından uzakta bir yaşam sürdürseler de Alevîler geçmişten getirdikleri kendilerine özgü kuralları daha da geliştirerek toplumsal bir kargaşaya düşmekten kendilerini kurtarmışlardır. Bunu yaparken de toplumun belli bir düzen içerisinde yaşaması için herkesin uyması gereken kurallardan oluşan *Buyrukları* oluşturmuşlardır.¹⁶²

Buyrukların en önemli uygulayıcıları dedeler olmuştur. Dedeler *Buyruk* denilen bu eserleri ellerinde uzun yıllar itina ile korumuşlardır.¹⁶³ Dedelerin ellerinde bulunan bu *Buyruklar*

---

¹⁵⁶ Korkmaz, “Nehcû'l-Belâğa'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler”, 184.

¹⁵⁷ Dr. Ruhi Ersoy, “Sözlü Kültür Ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler”, *Millî Folklor Dergisi* 61 (2004), 102.

¹⁵⁸ İlyas Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik* (İstanbul: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2012), 44.

¹⁵⁹ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, 19.

¹⁶⁰ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 26.

¹⁶¹ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 89.

¹⁶² Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 90; Yaman, *Alevilik Ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihi*, 30.

¹⁶³ Yıldız-Bulut, *Alevilik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 235.

zamanla birer kutsal metne dönüşerek sözlü kültürün önemli bir taşıyıcısı olmuşlardır.¹⁶⁴ Öğreti artık sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmak yerine *Buyruk* adını verdiğimiz yazılı metinler sayesinde öğrenilmeye başlanmıştır.¹⁶⁵ *Buyruklar*, Alevîler için bir tür ilmihâl ve ahlak eserleridir. Bu eserler ibadet esaslarının anlatıldığı bir hukuk kitabı olmayıp daha çok ahlaki ve tasavvufî metinleri ihtiva eder.¹⁶⁶ *Buyruklarda* talip ve müridlerin sorumluluklarına yer verilir.¹⁶⁷ Taliplerin tarikat içerisinde yer alan kaidelere uymaları beklenir. Bu sebeple Alevîler için âdâb ve erkân oldukça önemlidir. Bu kurallar bütünü *Buyruklarda* kayıt altına alınmıştır.¹⁶⁸

Buyrukların ne olduğu konusunda birçok araştırmacı kendi eserlerinde birbirine yakın ama farklı tanımlamalarda bulunmuşlardır. Ülkemizde *Buyruk*'u neşreden Sefer Aytekin, *Buyruk*'un; Alevîler için bir ilmihal kitabı, yol ve süreğin içtüzüğü olduğunu söylemiştir.¹⁶⁹

Alevîler ve Tahtacılar adlı eserinde ise Yusuf Ziya Yörükân *Buyruk* kavramından bahsetmiş, *Buyruk*'un Tahtacılar için en gözde kitap olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁰ Ali Yaman da *Buyruk*'un Alevîlerin bir anayasası olduğunu bu anayasada Alevîliğin temel toplum kurallarının yer aldığını, yol ve erkânı aykırı hareket eden taliplerin alacağı cezaların açıklandığını ifade etmiştir.¹⁷¹

Esat Korkmaz ise *Buyruk* tanımı yaparken *Buyruk*'un Alevî yazılı kaynakları içerisinde çok önemli bir yer işgal ettiğini, Alevîlik yolunun temel kaideleri ile adap ve erkânı anlatan erkânnamele olduğunu söylemiştir. Bu söylediklerini de İmam Cafer es-Sadık'a dayandırmıştır.¹⁷²

Mehmet Yaman'a göre *Buyruk*, Alevîliğin itikat kaidelerini, ibadet şekillerini, ahlak kaidelerini ve geleneği dile getiren bir anayasa kitabıdır. Yaman bu eserin Safevî hükümdarı Şah İsmail tarafından *Büyük Buyruk* adıyla düzenlendiğini ve onun döneminin ürünü olduğunu iddia etmiştir. Yaman ayrıca bu kitabın Alevîlerce "*Erenlerin Buyruğu*" adıyla da kabul gördüğünü söylemiştir.¹⁷³

---

¹⁶⁴ Üzümlü, "Buyruk'ta 'Üç Sünnet-Yedi Farz' Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu", 151; Yaman, *Alevilik ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihi*, 31.

¹⁶⁵ Taşğın, *Dile Gelen Alevilik*, 159.

¹⁶⁶ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 99,140.

¹⁶⁷ Yıldız - Bulut, *Alevilik-Bektaşilik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 235.

¹⁶⁸ Âdem Arıkan vd., *Mezhepler Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, thk. Adnan Demircan, ed. Mehmet Ümit (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 287.

¹⁶⁹ Sefer Aytekin, *Buyruk: İmam-ı Cafer-i Sadık Buyruğu* (Ankara: Emek Yayınevi, 1958), 3.

¹⁷⁰ Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 366.

¹⁷¹ Yaman, *Alevilik ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihi*, 41.

¹⁷² Esat Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, 2003), 3.

¹⁷³ Mehmet Yaman, *Alevilerin İnanç ve İbadetlerinin Temel Kitabı: Buyruk*, ts., 24.

Alevîlik alanında önemli araştırmaları bulunan Sönmez Kutlu'ya göre *Buyruklar*; Alevîlerin tarikat erkânı ve bunun dışında kalan bazı dinî konularda açıklamalarda bulunan bir tür ilmihal kitapları niteliğindedir. Kutlu'ya göre; *Buyrukların* oluşmasında Kur'an-ı Kerim, Sünnet, Yusuf Has Hacıp'in *Kutadgu Bilig'i*, Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet'i*, Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlat'ı* gibi eserler ile Yunus Emre'nin ilahi ve şiirleri ve son olarak *Fütüvvetnâmeler* belirleyici olmuştur.¹⁷⁴ *Buyruk* üzerine çalışması ile bilinen Fuat Bozkurt ise kitabında *Buyruk'un* Alevîlerce bir yol ve süreğin iç tüzüğü yani anayasası olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵

Bu eserlere verilen *Buyruk* adının ne zaman kullanıldığı ve yaygınlaştığı tam olarak bilinmemektedir. Yazmalarda en çok "Menâkıb" başlığı kullanılmıştır. Bu başlık yanında "Risale", "Tezkire", "Fütüvvetname", "Makalat", "Dürr-i Mekkûn" ve "Cavidan" gibi başlıklar da yazmalarda kullanılmıştır.¹⁷⁶

Yıldırım, *Buyruk* adının 18. yüzyıl sonları veya 19. yüzyıl başlarından itibaren kullanıldığını ve misyonerlerin raporlarında rastlandığını söylemiştir.¹⁷⁷ *Buyrukların* isimlendirilmesinde olduğu gibi hangi yıllarda, hangi şahıs ya da şahıslar tarafından yazıldığı meselesi de çözülmeyi bekleyen problemlerin başında gelir. Alevî çevrelerce *Buyruklar* daha çok İmam Cafer es-Sâdık'a nispet edilse de elimizde bunu ispat edecek olan herhangi bir kaynak bulunmamaktadır.¹⁷⁸

Yıldırım, *Menâkıb-ı Evliyâ* adlı eserinde *Buyruk* metinlerine kaynak olacak temel bir metnin peşine düşmüştür. Yaptığı çalışmalarda var olan birçok *Buyruk* metninin tıpa tıp birbirinin aynısı olmadığını tespit etmiştir. *Buyruk'un* tek bir metinden çoğaltılmış kitaplar olmadığı farklı zaman ve mekânlarda yeniden üretildiği ve *Buyruk* için dinamik bir süreçten bahsedilmesi gerektiği kanaatine ulaşmıştır.¹⁷⁹

Yıldırım, 19. yüzyılın sonu itibarıyla Kızılbaşlar üzerinde Safevî etkisinin kalkması ile birlikte Alevîlerin, *Buyrukları* İmam Cafer es-Sadık *Buyrukları* olarak değil de daha çok *Şeyh Safi Buyrukları* olarak isimlendirdiğine vurgu yapmıştır. Esasında Bozkurt'un da belirttiği gibi, *Buyruk'tan* ilk bahseden kişi Köprülü'dür. Yapıtın gerçek isminin "*Menakıb-ı Evliya*" olduğunu ilk önce o iddia etmiştir.¹⁸⁰

Yıldırım, çalışmalarının sonucunda *Buyrukların* temel kaynağı olan kök bir metnin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu kök metnin günümüze kadar ulaştığı ve *Menâkıb-ı Şeyh Safi* veya

---

¹⁷⁴ Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 160-161.

¹⁷⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 1.

¹⁷⁶ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, 22.

¹⁷⁷ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, 26.

¹⁷⁸ Yıldız - Bulut, *Alevilik-Bektaşilik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 236.

¹⁷⁹ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, 49.

¹⁸⁰ Fuat Bozkurt, "Buyruk ve Buyruğa Göre Alevî Kimliği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 45 (2008), 12.

Menâkıb-ı Evliya ismiyle bilindiğini söyleyerek bu eserin ilk kez Şah Tahmasb zamanında derlendiğini daha sonraki yıllarda ise çok sayıda kopyasının üretildiğini belirtmiştir. *Menâkıb-ı Evliya* ismiyle anılan bu ana *buyruk* metninin kendisinden sonraki birçok *buyruk* metnini besleyen ana damar olduğunu iddia etmiştir.¹⁸¹ Neticede *Buyrukların; Menâkıb, Menâkıb-ı Evliya* veya *Menâkıb-ı Şeyh Safi* gibi temel eserlerden beslendiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle *Buyrukları* orijinal eser niteliğinde olmayıp tarihî ve toplumsal konjonktüre göre şekillenen tasavvufî ve anonim tarzda eserler olarak görebiliriz.¹⁸²

1.2.2. *Buyrukların Tarihçesi*

Alevîliğin yazılı kaynakları içerisinde çok önemli bir yer işgal eden *Buyrukların*; nerede, ne zaman ve hangi şartlarda ortaya çıktığı çok açık değildir. Fuat Köprülü (ö.1966) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserinde, bu konuda ilk fikir yürüten kişi olmuştur.¹⁸³ Köprülü, *Buyruk* olarak isimlendirdiği *Menâkıbul-Esrar Behcetü'l-Ahrar* isimli metnin Şah İsmail Hatayi'nin metni olduğunu söylemiş ancak sonrasında gerçekleştirdiği araştırmaları neticesinde metnin Şah İsmail Hatayi'yle bir ilgisinin bulunmadığını belirtmiştir.¹⁸⁴

Tarihsel sürece baktığımızda ise sözlü kültüre dayalı bir yaşam tarzına sahip olan Kızılbaş Türkmenlerini kendi siyasî emelleri için yanına çekmek isteyen Safevîlerin, propagandalarını daha etkin kılabilmek için yazılı metinler ortaya koyma ve çoğaltma yoluna gittikleri görülmüştür. Propaganda aracı olarak seçilen bu metinler sonrasında Erdebil Tekkesi kurucusu Şeyh Safiyüddün'e nispet edilerek *Buyruk* olarak kullanılmıştır. Gerek İmam Cafer'e gerekse Şeyh Safiyüddün'e dayandırılan bu *Buyruk* metinleri, Safevîlerce yeni eklemeler yapılarak zenginleştirilmiş¹⁸⁵ ve Safevîlerin seçtiği Kızılbaş halifeleri ile birlikte Anadolu'ya gönderilmişlerdir.¹⁸⁶ Bu sayede Safevîler Anadolu coğrafyası da dâhil olmak üzere Türkmen topluluklarının büyük bir çoğunluğunun desteğini alarak devletlerinin kuruluşunu kolaylaştırmışlardır.

Bunlar yaşanırken Safevîler etki alanlarını Osmanlı topraklarına doğru daha da genişletmek maksadıyla yayılmacı bir Şîlik politikası gütmüşler ve bu politikalarının bir aracı olarak bu topraklarda yaşayan Türkmen bağluları ile ilişkilerini canlı tutmak istemişlerdir. Bu canlılığı devam ettirmek için de *Buyrukları* gerekli görmüşlerdir.¹⁸⁷ Safevîler bu propagandalarını

¹⁸¹ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, 52.

¹⁸² Yıldız-Bulut, *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 237.

¹⁸³ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 26.

¹⁸⁴ Ord. Mehmet Fuad Köprülü, *Mehmet Fuad Köprülü Külliyyatı 4 Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, 1993), 282.

¹⁸⁵ Yıldız-Bulut, *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 238.

¹⁸⁶ Fuat Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2005), 80; Yıldız-Bulut, *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 237.

¹⁸⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîlik* (İstanbul, 1997), 178.

etkin kılmak için ayrıca XV. ve XVI yüzyıllarda Azerbaycan ve Doğu Anadolu topraklarında Türkmenler üzerinde oldukça etkin olan Erdebil Tekkesinin de nüfuzunu kullanmaktan çekinmemişlerdir.¹⁸⁸ Erdebil Tekkesi, önemini birçok *Buyruk* metninin de izafe edildiği ve bu tekkenin kurucusu olan Şeyh Safiüddin'den almaktadır. Yaşamı hakkında fazla bir bilgi bulunmayan Şeyh Safi, Erdebil'de 1252 yılında dünyaya gelmiş,¹⁸⁹ 1334 yılında da ölmüştür. Şeyh Safi'nin yetişmesinde Şeyhi Zahid Geylani'nin büyük emeği olmuştur. Onun ölümü ile şeyhinin yerine geçen Şeyh Safi, Türkmenler tarafından rağbet görmüş ve tekkesi Erdebil önemli bir tarikat merkezi haline gelmiştir.¹⁹⁰

Erdebil Tekkesi, irşad faaliyetlerine başladığı zaman tamamen Sünnî prensiplere bağlı iken Şeyh Safiüddin'den sonra Sünnî prensiplere bağlılık bir müddet daha devam etmiştir. Hoca Ali zamanında ise tarikat Şîliğe meyletmeye başlayarak sonunda tarikat içerisinde Şîî fikirler tamamen hâkim olmuştur. Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail'le birlikte bu fikirler aşırı bir hâl almıştır.¹⁹¹ Sâfeviler böylece, tarikatın bu Şîleşme temayülden faydalanarak kendi ideolojilerini Anadolu'da yaşayan Türkmenler arasında daha rahat bir şekilde yayma fırsatını yakalamıştır.

Sâfeviyye Tarikatının kurucusu kabul edilen Şeyh Safiüddin ile ilişkilendirilen tartışmasız en önemli eser *Sâfvetu's-Safa*'dır.¹⁹² Bu kitap Osmanlı coğrafyasında tasavvuf çevrelerince çok itibar görmüştür.¹⁹³ Ancak Rıza Yıldırım, *Sâfvetu's-Safa* neşirlerinin *Buyrukların* kaynak metni olarak görülemeyeceğini bu metnin birinci Sâfevi Tarikatı'nın kurucu metni olduğunu ikinci Sâfevi Tarikatı'nın kurucu metninin ise *Menâkıb-ı Evliya* olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁴ Yıldırım, *Buyruk*'un, yüzlerce kopyası çoğaltılmış tek bir kitap olarak değil de zamana ve yere göre sürekli yeniden üretilen dinamik metinler topluluğu olarak görülmesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁹⁵

Tarihsel sürece baktığımızda *Buyrukların* Alevîlerce daha çok Şeyh Safi¹⁹⁶ ile birlikte Cafer es-Sadık'a izafe ettiği görülmüştür. Ancak *Buyrukların* Cafer es-Sadık'a sıkça izafe edilmesi tarihsel gerçeklikle izah edilememiştir.¹⁹⁷

¹⁸⁸ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 86.

¹⁸⁹ Şeyh Safiüddin Erdebil'i-İshak İbni Cebail, *Makalat (şeyh Safi Buyruğu)*, çev. Sönmez Kutlu - Nizamettin Parlak (Horasan Yayınları, 2009), 17.

¹⁹⁰ Erdebil'i- Cebail, *Makalat (şeyh Safi Buyruğu)*, 18; Mustafa Ekinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dini ve Siyasi Faaliyetleri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Doktora Tezi, 1997), 42-43.

¹⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. Ekinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dini ve Siyasi Faaliyetleri*, 71. Şeyh Safiüddin-i Erdebil'inin Etnik Kökeni ve İnancı Hakkında Bazı Değerlendirmeler.

¹⁹² Erdebil'i - Cebail, *Makalat (şeyh Safi Buyruğu)*, 22.

¹⁹³ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, 54,57.

¹⁹⁴ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, 49.

¹⁹⁵ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, 63,73.

¹⁹⁶ Erdebil'i-Cebail, *Makalat (şeyh Safi Buyruğu)*, 22.

Daha çok sözlü kültüre dayanan *Buyruk* metinlerinin birçoğunun Alevîlerce Cafer es-Sadık'la ilişkilendirilmesi ona karşı duyulan aşırı sevginin bir yansıması olmalıdır. Bunun yanında *Buyrukların* tarihsel kökeni ile ilgili tartışmalarda, *Buyrukların* kökeninin sadece Şeyh Safi ve Cafer es-Sadık'la ilişkilendirilmediği, Alevîlerce daha da gerilere götürülerek Hz. Peygamber dönemine¹⁹⁸ ve Hz. Âdem'e dayandırıldığı da görülmüştür. *Buyruklarda* geçen Âdem'den Hâtem'e sözü bu yolun Hz. Âdem'le başladığı ve Hz. Peygamber'le son bulduğudur. Ancak yol burada tamamen son bulmayarak ilahi tarihsel serüvenini devam ettirmektedir.¹⁹⁹ *Gökçeler Buyruğunda*, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve On iki İmam kırk bin buyruğu vefat etmeden önce dede ve mürşidlere vererek Muhammed-Ali yolunun devamını sağlamıştır.²⁰⁰ Bu sebeple *Buyrukların* ontolojik varlığı ile ilgili tartışmalar canlılığını hep korumuştur.

1.2.3. *Buyruk* El Yazmaları

Alevîlikle alakalı yazılı kaynaklar içerisinde ilk sırada el yazması ve basılı eserler gelmektedir. Bu eserlerin dede evlerinde, dergâhlarda ve bazı özel kitaplıklarda yer aldığı bilinmektedir. Bu eserler ayrıca bazı özel isimlerle birlikte de anılmaktadır.²⁰¹

Buyruklar üzerine incelemeler yapan Rıza Yıldırım, on beş yıl boyunca kendi çabasıyla toplayarak incelediği yüz *buyruk* nüshasından her birinin birbirinin kopyası olmadığı, *buyruk* ve risalelerin isimlendirmelerinin çok çeşitli olduğunu dile getirmiştir. Yıldırım; “*Kitâb-ı Menâkıb-ı Evliyâ Şeyh Sâfi Hazreti İmam Câfer-i Sâdık*” gibi popüler *Buyruk* metnlerinin birkaç nüsha şeklinde çoğaltılarak bazı mecmualarda birebir aynısının kullanıldığını tespit etmiştir.²⁰² Yüzlerce yıl ülkemizin bazı merkezlerinde özenle korunan bazı *Buyruklar* da bulundukları merkezlerle anılmaktadır.²⁰³

Mehmet Eröz, Safevîlerin Anadolu'da etkilerini artırmak ve Anadolu'da yaşayan Kızılbaşları kendilerine çekmek amacıyla bazı *Buyruk* metinlerini Anadolu'ya gönderdikleri ve bu metinleri Şah İsmail ile Şeyh Safi'ye (ö.735/1335) izafe ettiklerini söylemektedir.

---

¹⁹⁷ Yıldız - Bulut, *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 236.

¹⁹⁸ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 103-104.

¹⁹⁹ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 105.

²⁰⁰ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 106.

²⁰¹ Bkz. Yaman, *Alevîlik ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihi*, 40-41. Bu özel isimler Birge, Yusuf Ziya, Yılmaz, Çağatay, Gölpınarlı ve İsmail Hakkı gibi isimlerdir. *Buyruk* dediğimim bu elyazmaları şu adlarla da anılmaktadır: Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık, Menâkıb-ı Safi, Menâkıb-ı Şeyh Safi, Menâkıb-ı Evliya, Hutbe-i Duvazdeh İmam, Menâkıb-Nâme, Menâkıb-ül Esrar Behçet-ül Ahrar'dır.

²⁰² Yıldırım, *Menâkıb-ı Evliya (Buyruk)*, 49.

²⁰³ Yıldız - Bulut, *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla* 239. Bu merkezlerle anılan bu *Buyruklar*: İzmir, Hacibektaş, Gümüşhacıköy, Çorum-Alaca, Maraş ve Malatya nüshalarıdır, 239.

Şah İsmail'e izafe edilen *Buyruk* "*Cafer Sâdık Buyruğu*", Şeyh Safî'ye izafe edilen diğer *Buyruk* ise *Şeyh Safî Buyruğu* olarak anılmaktadır.²⁰⁴ Kaplan da Eröz'ün söylediklerini destekler mahiyette *Buyrukları* ikili bir şekilde tasnif etmektedir. İlk gruba *Şeyh Safî Buyrukları* ikinci gruba ise *İmam-ı Cafer Sadık Buyrukları* ismini vermiştir.²⁰⁵

Esat Korkmaz, *Cafer Sâdık Buyruğu* olarak anılan *Buyruğa* "*Büyük Buyruk*", *Şeyh Safî Buyruğu* olarak anılan *Buyruğa* da "*Küçük Buyruk*" adını vermektedir.²⁰⁶ Anke Otter Beaujean, elde bulunan *Buyruk* metinlerinden yola çıkarak *Buyrukları* ikiye ayırmış; ilk grup *Buyruk* metinlerinin Safevîlere diğer *Buyruk* metinlerinin ise Tahtacılar ait olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁷

Çağdaş araştırmacıların büyük çoğunluğu *Buyrukları*, ikili bir tasnife ayırma hususunda hemfikirdir. Bu *Buyruklar* atfedildikleri şahıslardan hareketle *Şeyh Sâfî* ve *Cafer es-Sadık Buyrukları* olarak adlandırılır.²⁰⁸

Şeyh Safiyüddin vefat etmeden önce müritlerine bazı risaleler bırakmıştır. Ancak bu risaleler bize dağınık bir şekilde ulaşmıştır. Şeyh Sâfî'ye izafe edilen bu eserler; "*Menâkıb, Makâlât, Şeyh Sâfî Tezkiresi, Kara Mecmua ve Tahkîkât-ı Şeyh Sâfî*" şeklindedir. Yapılan çalışmalar sonucunda bu eserlerin birebir Şeyh Sâfî'ye ait olmadığı kendisinden sonra gelen müritleri tarafından yazıldığı tespit edilmiştir.²⁰⁹ Onun düşüncelerini bize daha doğrudan aktaran eser ise onun kaleminden çıktığı söylenen *Safvetu's-safa* adlı eseridir. Mehmet Yaman bu eserin *Şeyh Sâfî Buyruğu* olduğu ve bu *Buyruğa* halk içerisinde *Büyük Buyruk* denildiğini ifade etmiştir.²¹⁰

Bu eser oğlu Şeyh Sadreddin Musa (ö.794/1392) tarafından onun ölümünden takriben 25 yıl sonra İbn-i Bezzâz isminde bir müridine yazdırılmıştır.²¹¹ Sonrasında *Şeyh Sâfî Buyruğu* birçok *Buyruk* el yazmasına esin kaynağı olurken Alevîler içerisinde ve dedeler arasında en çok rağbet edilen *Buyruk* metni olmuştur.²¹² Bu nedenle Şeyh Safî'nin *Safvetu's-safa'sı* Kızılbaşlar içerisinde, Hacı Bektaş-ı Velî'nin eseri olan *Makâlât* kadar etki uyandırmıştır.²¹³

²⁰⁴ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşılık* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1977), 95.

²⁰⁵ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 43.

²⁰⁶ Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*, 64.

²⁰⁷ Anke Otter Beaujean, "Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Bir Kaç Not", *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, (Antalya:1995), 5-6.

²⁰⁸ İlyas Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik* (İstanbul: Horasan Yayınları, 2002), 45.

²⁰⁹ Yıldız - Bulut, *Alevilik-Bektaşılık, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 239.

²¹⁰ Erdebilî Şeyh Sâfî ve *Buyruğu*, çev. Mehmet Yaman, (İstanbul: Ufuk Matbaası,1994).

²¹¹ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*, 54.

²¹² Yıldız - Bulut, *Alevilik-Bektaşılık, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 240.

²¹³ Sıddık Korkmaz, "Şeyh Safiyüddin Erdebilî Buyruğunun Muhtevası Üzerine Bir İnceleme", *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları* II/1 (2009), 102.

Öneminden dolayı bu eserin ülkemizde çevirisi de yapılmıştır. Ancak Kutlu, *Safvetu's-safa*'nın Türkçe çevirisinde yapılan metin tahribatına dikkat çekerek Şeyh Sâfî'nin Şifileştirilmek istendiğini söylemiştir.²¹⁴ Oysaki bu eser Korkmaz'a göre, mezhebi kaygılardan tamamen uzak, Kur'an âyetleri, hadisler, âhlaki öğütler, şiirler ve güzel sözleri içinde barındıran, Müslümanların geneline hitap eden konulardan oluşmaktadır.²¹⁵ Tüm bu eksikliklerine rağmen Kutlu, bu çeviriyi oldukça önemli bulmuştur.²¹⁶

Şeyh Sâfî Buyrukları dışında kalan *Cafer es-Sadık Buyrukları*'nın ise içerik olarak *Şeyh Sâfî Buyruklarından* çok farklı olmadığı görülür. *Cafer es-Sadık Buyruklarında* Cafer es-Sadık öncü bir karakter olarak ortaya çıkar ve bu eserler onun şahsına nispet edilir. *Cafer es-Sadık Buyruk* metinlerinin ortaya çıktığı döneme bakıldığında artık Alevîler üzerindeki Safevî etkisinin hissedilir derecede azaldığı görülür. Bu nedenle *Cafer es-Sadık Buyruklarının*, *Şeyh Sâfî Buyruklarından* daha sonra kaleme alındığı söylenebilir²¹⁷ *Cafer es-Sadık Buyrukları* Tahtacı ocaklarında çok önceden beri Tahtacılar arasında rağbet görmesinden dolayı *Tahtacı Buyruğu* olarak da isimlendirilir.²¹⁸

Türkiye'de *Buyruk* adıyla ilk neşir yapan kişi Sefer Aytekin'dir (1958).²¹⁹ Sonrasında *İmam Cafer Buyruğu* adlı eseri hazırlayan Hasan Ayyıldız gelmektedir.²²⁰ Fuat Bozkurt da Aytekin'in yapmış olduğu neşire ilaveler yaparak *Buyruk*'u yeniden derlemiştir.²²¹ Ülkemizde *Buyruk* üzerine en ciddi akademik çalışmaları ise Doğan Kaplan²²² ile Rıza Yıldırım gerçekleştirmiştir.²²³

1.2.4. *Buyruklar* ve Alevî İnancına Göre Hz. Ali

Hz. Ali, Alevî inancında merkezî bir konumdadır. Alevîler Hz. Ali'yi kendi inanışlarının kurucusu olarak kabul ederler. Onlara göre Hz. Muhammed Müslümanlığın, Hz. Ali ise

---

²¹⁴ Sönmez Kutlu, "Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahribatı", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 20 (2007), 23,29.

²¹⁵ Korkmaz, "*Şeyh Safiyüddin Erdebilî Buyruğunun Muhtevası Üzerine Bir İnceleme*", 111.

²¹⁶ Erdebilî-Cebrail, *Makalat (şeyh Safî Buyruğu)*, 13.

²¹⁷ Yıldız - Bulut, *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 241,239.

²¹⁸ Yörükan, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, 289.

²¹⁹ Sefer Aytekin, *Buyruk: İmam-ı Cafer-i Sadık Buyruğu*.

²²⁰ *İmam Cafer Sadık Buyruğu*, Hasan Ayyıldız.

²²¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*.

²²² Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*.

²²³ Yıldırım, *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*.

Alevîliğin kurucusudur.²²⁴ Din Muhammed ise iman Ali'dir. Bu söze itaat etmeyenin dinî ve imanı olamaz.²²⁵

Alevî inancının temelini oluşturan ve Hz. Ali'ye bu inanışta merkezî bir rol veren temel inanış ise Hak-Muhammed-Ali birlikteliğidir. Hz. Muhammed Alevîlerce son peygamber, Hz. Ali de onun halifesi olarak bilinir. Alevîlerce Allah sevgisine ulaşmanın ilk yolunun Hz. Ali'yi sevmekten geçtiğine, Hz. Ali'yi sevmenin Hz. Peygamber ve Allah sevgisine ulaştıracağına ve bu üçünün birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğine inanılır.²²⁶

Buyruk'ta Allah-Muhammed-Ali birlikteliğinden sık sık söz edilir. Erkân'ın Hâk-Muhammed-Ali'nin olduğu,²²⁷ erkân ve yolun Muhammed-Ali'den kaldığı söylenir.²²⁸ *Buyruk*'ta "Tâlip" başlığında tâlipten Hâk-Muhammed-Ali'nin dostlarını dost, düşmanlarını düşman bilmesi istenir.²²⁹ Birçok duaya Allah-Muhammed-Ali ismiyle başlanır.²³⁰ *Buyruk*'ta gülbanklerin birinde geçen kulağımda nübüvvet-banki var sözü Allah-Muhammed-Ali üçlüsünün özünde dile gelen birlik vurgusudur.²³¹ Şah İsmail Hatayi bir dördlüğünde bu birlikteliğe atıfta bulunur:

Ol sırr-ı velâyet ü keramet

Sahib-i hünerdir velâyet

Hakk'ı sevene kılın himâyet

*Allah ü Muhammed ü Ali'dir.*²³²

Yukarıdaki dördlükte Şah İsmail Hz. Ali'nin ayrıca velâyet sırrına sahip olduğuna da vurgu yapar. Bu inanışta Ali velâyet kapısının pîri olarak kabul edilir.²³³

Alevî inancında Hz. Ali'yi merkeze koyan bir diğer inanış ise nûr-ı Muhammediye, Muhammed Ali birlikteliğidir. *Buyruk*'ta zikredilene göre on sekiz bin âlem onların dostluğu ile övünmüş²³⁴ ve her ikisi de aynı nûrdan yaratılmıştır.²³⁵

²²⁴ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 132-133.

²²⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 35.

²²⁶ Halil İbrahim Bulut, "Günümüz Aleviliğinde Hz. Ali", *Dem Dergi* 6 (ts.), 26.

²²⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 55.

²²⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 65.

²²⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 67.

²³⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 93.

²³¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 235.

²³² İbrahim Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatayi ve Anadolu Hatayileri* (Der Yayınları, 1992), 149.

²³³ Harun Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 414

²³⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 36.

Tokat yöresine ait bir menkîbeye göre Allah katında Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin nurları meleklerden çok önce yaratılmıştır. Hz. Peygamber ve Hz. Ali nurundan sonra yaratılan Cebrâîl bile kulluğu Hz. Ali nurundan öğrenmiştir.²³⁶ Seyyid Hüseyin (ö. XV. yy'ın yarısından sonra) eseri *Şerhu Hutbeti'l Beyan'ında* Hz. Peygamber ile Hz. Ali birlikteliğinin sadece mana âleminde olmadığı gerçek âlemde de sürdüğünü iddia etmiştir. Ona göre bu nur Hz. Âdem'den başlayarak sırasıyla diğer Peygamberlere geçmiş ve son olarak Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin bedeninde tecessüd etmiştir.²³⁷

Alevîlik'te nübüvvet nuru Hz. Peygamber'de velâyet nuru ise Hz. Ali'dedir. Velâyet nuru Hz. Ali'den sonra imamlarla devam etmiştir. Alevî inanışında dinin zâhirî kısmını öğretme nübüvvette, batînî kısmını öğretme ise velâyettedir. Asıl önemli olan kısım ise bâtın yani özdür. Nübüvvet son peygamber Hz. Muhammed'in vefatı ile son bulmuş, velâyeti ise velîler devam ettirmiştir.²³⁸ Hz. Muhammed sonrasında insanlar tarikat ehli ve şeriat ehli olarak iki kısma ayrılmış; şeriat ehlini seçenler tarikat-ı temsil eden Hz. Ali yolundan sapmış olarak kabul edilmişlerdir. Hz. Peygamber, doğru gidilecek yolu Hz. Ali'ye teslim etmiştir.²³⁹ Hz. Peygamber, Gadir Hum'da Hz. Ali'ye halifeliği değil vasîliği emanet etmiştir. Halifelik şeriat içerisinde bir kurumdur. Hz. Ali'nin asıl vazifesi ise şeriatı değil tarikatı temsil etmesidir.²⁴⁰

Alevîlere göre tarikat kapısı Ali'den kalmıştır. İncanın kaideleri bu kapı ile belirlenmiştir.²⁴¹ Alevî geleneğinde tarikatın ortaya çıkışı Hz. Âdem'e kadar götürülmüştür. Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e ulaşan tarikat silsilesi Hz. Ali ve nesli tarafından devam ettirilmiştir. Bu nedenle Hz. Ali'ye Alevîlerce pîr-halife olarak önemli bir görev verilmiştir.²⁴² *Buyruk'ta* Tac başlığında, Hz. Ali'nin tacının tereğinin on iki olduğu, tacın bâtını yani içinin Hak nuru ve imamın velâyeti olduğu söylenmiştir. Alevî inanışında Hz. Ali, Şîa'daki imâmet anlayışından farklı olarak bir velâyet ve tasavvuf lideri olarak görülmüştür.²⁴³

Bu birliktelik Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin musahip olması olayında geniş bir şekilde anlatılır. Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin musahip olmasında Cebrâîl, Peygamber'in yanına gelerek Hz. Ali'yi vasîyet etmesini ister. Bunun Allah'ın emri olduğunu Peygambere söyler.²⁴⁴

---

²³⁵ Ünlüsoy, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları(XIII.-XVI. Yüzyıllar)*, 176.

²³⁶ Yıldırım, Rıza, *Geleneksel Alevilik İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 160-161.

²³⁷ Seyyid Hüseyin İbn Seyyid Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l Beyan*, çev. M. Saffet Sarıkaya,(Fakülte Kitabevi, 2004); M Saffet Sarıkaya, "Şerhu Hutbeti'l Beyan'a Göre Hz.Ali ve Günümüz Alevî Kültürüne Yansımaları", (2004), 11-12.

²³⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik* (İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006), 186.

²³⁹ Yıldırım, Rıza, *Geleneksel Alevilik*, 181.

²⁴⁰ Yıldırım, Rıza, *Geleneksel Alevilik*, 182.

²⁴¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 208.

²⁴² Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 112.

²⁴³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 125.

²⁴⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 24.

Bunun üzerine Peygamber minbere çıkararak kuşağını açar ve Ali'yi gömleğinin içine çeker, ikisi bir gömleğin içinden baş gösterir. İki baş bir gövde gözükür ve Hz. Peygamber oradakilere şöyle seslenir: “Senin kanın benim kanım, senin etin benim etim, senin vücudun benim vücudum, senin ruhun benim ruhum, senin canın benim canım” der.

Orada bulunanlar Nebi ile Velî'nin vücutlarının bir olduğuna şahit olur. Ardından Hz. Peygamber “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır” der ve Hz. Ali'nin elinden tutarak kendi yerine geçirir.²⁴⁵ Tıpkı Musa ve Harûn gibi sen benim kardeşimsin diyerek Mi'rac gecesi Cebrâil'in kendisine kuşattığı kuşağı Hz. Ali'nin beline kuşatarak kardeşliğini ilan eder.²⁴⁶ Böylece Hz. Ali, Hz. Peygamberce fütüvvet yolunun lideri olarak ilân edilir. Bir de Peygamber kendisine “Zülfikâr” adı verilen bir kılıç hediye eder, Hz. Muhammed “Zülfikâr'dan üstün kılıç, Ali'den üstün yiğit yoktur” diyerek onu yüceltir.²⁴⁷

Böylelikle Hz. Ali “fütüvvetin kutbu” olurken on yedi kişinin belini bağlar, bu kimselerin başında Selman-ı Farîsi gelir. Selman-ı Farîsi de Hz. Ali'nin izin vermesiyle birçok kişinin belini bağlar. Bu sebeple Alevî törenlerinde önemi büyük olan şed erkânı Hz. Peygamber ve Hz. Ali tarafından kurularak Selman'la devam ettirilir.²⁴⁸ *Buyruk*'ta Hz. Ali'nin cesaretinden, Zülfikâr ile düşmanları mağlup edişinden hatta Zülfikâr'ın Cebrâil tarafından getirildiği ve Hz. Ali'nin beline kuşatıldığından bahsedilir.²⁴⁹

Bazı *Buyruk* el yazmalarında da Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce Hz. Ali'ye bir daha Zülfikâr'ı düşmanlarına karşı kullanmamasını tembih ettiği zikredilmektedir. Bunun üzerine Hz. Ali, Zülfikâr'ı Necef deryasına bırakmış ve düşmanlara karşı dest-i çub denilen bir sopayı kullanmıştır. Bu sopa sayesinde Hz. Ali birçok düşmanı etkisiz hale getirmiştir. Hz. Ali'den geriye kalan bu sopaya Alevîlerce “serdetse” denir.²⁵⁰

Alevî inancında Hz. Ali'nin kahramanlığını ön plana çıkaran birçok cenknameye de rastlanılmaktadır.²⁵¹ Cenknâmelerde Hz. Ali düşmanlara karşı cesareti ve mücadelesi ile ideal bir insan tipidir.²⁵² Kimi zaman Hz. Ali'nin insanlara aslan şeklinde gözükteği de olmuştur. Bu sebepten dolayı kendisine Allah'ın Aslanı ismi verilmiştir.²⁵³

²⁴⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 25-26.

²⁴⁶ Irene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe* (Cumhuriyet Kitapları, 2009), 152; Mehmet Saffet Sarıkaya, “Bektaşî ve Alevî Kültürünün Yazılı Kaynaklarından Fütüvvetnâmeler”, *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü (Sempozyum)*, (2010), 373.

²⁴⁷ Baki Öz, *Bir Alevilik Yolu Ahilik* (İstanbul: Can Yayınları, 2001), 143,248.

²⁴⁸ Öz, *Bir Alevilik Yolu Ahilik*, 251.

²⁴⁹ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 295.

²⁵⁰ Ünlüsoy, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları(XIII.-XVI. Yüzyıllar)*, 194.

²⁵¹ Mehmet Atalan, *Türk Kültüründe Muhammed Hanefi Cenknâmeleri* (İstanbul: TBBD Yayınları, 2011), 125.

²⁵² Atalan, *Türk Kültüründe Muhammed Hanefi Cenknâmeleri*, 120; Mehmet Atalan, “Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri”, *Hazret-i Ali (Sempozyum)*, (2009), 553.

²⁵³ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 124.

Buyruk'ta Muhammed-Ali birlikteliğine yer veren önemli bir başlık da Kırklar Cem'i anlatımıdır. Kırklar Cem'inde Hz. Peygamber'in Mi'rac'a yükselişi ve Tanrı katında Hz. Ali ile karşılaşması anlatılır.²⁵⁴ Tanrı katında ikili arasında doksan bin söz konuşulur, konuşulan bu sözlerden otuz bini şeriat üzerine olduğu ve Müslümanlara indiği, kalan altmış bin sözün ise Hz. Ali'de sır olduğu söylenir.²⁵⁵ Bu anlatımda Hz. Ali gizli ilmin ve gayb sırlarının sahibidir.²⁵⁶ Hz. Peygamber'in şu sözü bu anlatımı destekler mahiyettedir: "Ben ilmin şehriyim Hz. Ali de onun kapısıdır."²⁵⁷

Buyruk'ta Hz. Ali, Tanrı katından gönderilen tüm kitapların manalarını ilmi gereği bilmektedir ve Tanrı'nın ne kadar sırrı ve gizemi varsa bu kitaplarda toplanmıştır.²⁵⁸ Selman'a hakikat ilmini öğreten odur.²⁵⁹ Tanrının tüm sırlarını Fatiha'da bildirdiği, gizeminin ise besmelede yer aldığı ve Yasin-i Şerif'te gizlediği her ne kadar sır varsa "ba"nın altındaki noktada saklandığı söylenir.²⁶⁰ Bu sebeple tüm harflerin ilk başlangıcı, özü ve sırrı noktadadır.²⁶¹ Bu sırrı bilen Hz. Ali, ilmin başlangıcı kabul edilir. Hz. Ali, Allah katından indirilen kutsal kitaplar sayısınca amel etmiş ve onların tüm sevabına erişmiştir.²⁶²

Kırklar Cem'inde Tanrı katında Hz. Peygamber, perdenin kalkması ile karşısında Tanrı'yı değil Hz. Ali'yi bulur. Ali Tanrı'dır yahut Tanrı Ali'nin vücudunda tecelli eder ve Hz. Peygambere görünür.²⁶³ Tanrı'nın insan görünümünde Ali'de ortaya çıktığını Virani de bir sözünde şöyle bahseder:

Lâ ilâh illâ Ali'dir nur-i Zât-ı Zülcelâl

*Lâ ilâh illâ Ali'dir. Hayy-i bâki lâyezâl.*²⁶⁴

Alevîliğin yazılı kaynaklarının başında gelen *Buyrukların* kökeni de Hz. Ali'ye dayandırılır. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi yanına çağırarak vefatının yaklaşmakta olduğunu söyler ve ona bazı öğütler verir. Hz. Ali bu öğütleri Peygamber'in vasîyeti olarak görür ve bunu bir kitap şekline dönüştürür. Daha sonrasında bu kitap Hz. Ali'nin vefatıyla birlikte sırasıyla Hz. Hasan, Hz.

²⁵⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 15-21; Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 202.

²⁵⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 16.

²⁵⁶ Temel Yeşilyurt, "Alevi Bektaşiliğin İnanç Boyutu" *İslâmîyât Aleviliğin Teolojisi*, ed. Mehmet Said Hatiboğlu (Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2003), VI/19.

²⁵⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 236.

²⁵⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 203, 131.

²⁵⁹ Kamile Ünlüsoy, "Kitâb-ı Cabbâr Kul'unda Dini İnanç Motifleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 41 (2007), 230.

²⁶⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 132.

²⁶¹ Hasan Hüseyin Ballı, *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 102.

²⁶² Ballı, *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik*, 103.

²⁶³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 16.

²⁶⁴ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik* (İstanbul: Der Yayınları, 1990), 244.

Hüseyin, Zeyne'l Âbidin, Şeyh Safiyüddin ve ondan da tâliplerin eline geçer ve günümüze ulaşır.²⁶⁵

Alevîlikte Ehl-i Beyt ve Hz. Ali sevgisi tevellâ-teberrâ inanişının temelini oluşturur. Hz. Peygamber'in *Buyruk*'ta geçen bir duasında: "Tanrı'm ona bağlananlara yardım et ve onun düşmanlarına düşman ol! Ona yardım edenlere yardım et. Şefaathlerini ona ve ona katılanlara bağışla" der.²⁶⁶ Bu söze göre şefaath hakkı sadece Peygamberlere değil Hz. Ali ve Ehl-i Beytine de verilmiştir.²⁶⁷

Buyruk'ta Hz. Ali'yi sevmeden ve ona itaat etmeden kulun imanının geçersiz olacağı söylenir. İnanca göre Hz. Muhammed dinin Hz. Ali ise imanın timsalidir. Hz. Ali'yi sevmek ve ona itaat etmek kulun imanını tam kılar.²⁶⁸ Bu sebeple *Buyruk*'ta birçok yerde iman etmenin gereklerinden birisi olarak, Kelime-i Tevhid söylenirken Kelime-i Tevhid'in sonuna Ali'yyün velîyullah sözünün eklenmesi görülür.²⁶⁹

Buyruk'ta "Dört Kapı Kırk Makam" başlığında Hz. Ali'den sık sık bahsedilir. Bu dört kapı: şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat kapılarıdır.²⁷⁰ Şeriat kapısına göre Hz. Ali; kahraman, cesur, Murtazâ, Allah'ın arslanı ve cennette kevser sakisidir. Tarikat kapısında Hz. Ali, velâyet'in önderidir. Mârifet kapısında Muhammed ile Ali birdir. Hakikat kapısında ise Allah ile Ali özdür.²⁷¹

Gerek tasavvufî gelenekte gerekse Alevî inanişında Hz. Ali özel bir konuma sahiptir. Birçok tarikat ve Alevî inanişında yer alan ocakzadeler ve dedeler, silsilerini Hz. Ali'ye ondan da Hz. Peygamber'e dayandırmıştır.²⁷²

Alevî gelenekte Hz. Ali Şîa'daki siyasî imam figüründen çok tasavvufî bir önder olarak kabul edilmiştir. Hz. Ali velâyetin, tarikatın ve batın ilmin sahibi olurken, Nur-ı Muhammedi ve Hak-Muhammed-Ali inanişlarında ona merkezi bir rol verilmiştir.²⁷³

Genel olarak Alevî inanişında Hz. Ali tarihsel kimliğinden çok Alevî toplumunun hayal dünyasından üretilen mitolojik/menkıbevî öğelerle ve birtakım olağanüstü özelliklerle donatılan, destansı ve folklorik özelliklere sahip bir tiplene olarak düşünülmüştür. Bu sebeple Alevîler içerisinde Hz. Ali tarihsel ve gerçek kimliğinden uzak daha çok

²⁶⁵ Ünlüsoy, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları*(XIII.-XVI. Yüzyıllar), 192.

²⁶⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 26.

²⁶⁷ Yeşilyurt, "Alevi Bektaşiliğın İnanç Boyutu"28.

²⁶⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 35.

²⁶⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 27,Bkz. 69, 108, 143, 172.

²⁷⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 181.

²⁷¹ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 127.

²⁷² Ünlüsoy, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları* (XIII.-XVI. Yüzyıllar), 111.

²⁷³ Ünlüsoy, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları* (XIII.-XVI. Yüzyıllar), 119,195.

mitolojik/menkıbevî bir kimlik içerisinde algılanmış, yeryüzünde Allah'ın en mükemmel mazharı ve tecellisi olmuştur.²⁷⁴ Alevî inancında Hz. Ali'ye ulûhiyet atfetme gibi bir eğilimle karşılaşılmamıştır.²⁷⁵

1.2.5.Buyruklarda Mezhepsel Unsurlar

Mezhep, sözlük anlamı itibariyle takip edilen yol, kabul edilen görüş gibi manalara gelmekle birlikte İslâm dünyasında yaşanan siyasî, sosyal, dinî ve ekonomik nedenlerle ortaya çıkan düşünce ve fikir farklılıklarını da içermektedir. Bu sebeple her mezhebi, belirli şahıslar etrafında şekillenmiş, zamanla sistemleşmiş ve kurumsallaşmış yapılar olarak da görebiliriz.²⁷⁶

İslâm tarihinde görülen itikâdi ve siyasî mezhepler, inananların yaşamlarında karşı karşıya geldikleri, dünyevî ve inançla alakalı problemlere karşı kalıcı çözümler getirme uğraşında olmuşlar ve bunu yaparken de belirli bir teoloji ve sistematik geliştirerek bir nazariye ortaya koymaya çalışmışlardır.²⁷⁷ Oysaki Alevîliğin yazılı kaynaklarına baktığımızda Alevîliğin böyle bir farklı teoloji ve nazariyeye sahip olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı Alevî düşüncesi daha çok dört kapı kırk makam anlayışına dayalı tasavvufî, ahlaki ve mistik bir öğretimdir denilebilir.²⁷⁸ Bu sebeple Alevîliğin tarihsel süreç içerisinde mahiyetinin ne olduğu hususunda araştırmacılar arasında tam bir fikir birliği oluşmamıştır. Alevîlik bir mezhep olup olmadığı, bir mezhep olarak sayılacaksa bu mezhebin nasıl bir karakter taşıdığı, hangi itikâdi mezheplere yakın durduğu soruları, araştırmacıların zihnini hep meşgul etmiştir.²⁷⁹

Özellikle Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türk boyları Hanefilik-Mâturîdîlik geleneğine sahip olsa da bu yolculuk sırasında farklı inanç ve mezheplerden etkilenmiş olup Anadolu'da ortaya çıkan sufi/mistik yapıdaki tarikatlar da bu etkiyi artırmıştır. Bu sebeple Sünni olsun ya da olmasın Anadolu'ya gelerek yaşamlarını burada sürdüren pek çok grup, eklektik mezhepler üstü yapılanmalar olarak ortaya çıkmıştır. Alevîliğin diğer mezheplerle olan ilişkisini

---

²⁷⁴ Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme* (Araştırma Yayınları.18, 2004), 124-125; Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Demos Yayınları, 2015), 103; Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 128.

²⁷⁵ Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 128.

²⁷⁶ Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Kökler ve Değerler, 2009), 152,154; Hasan Onat, *Alevilik Kızılbaşlık Bektaşilik* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2023), 242, 264.

²⁷⁷ Sönmez Kutlu, "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi", *İslâmîyât Aleviliğin Teolojisi*, ed. Mehmet Said Hatiboğlu (Ankara: Avrasya Yayıncılık,2003),36.

²⁷⁸ Kutlu, "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi", 37.

²⁷⁹ İlyas Üzüm, "Alevilerin Caferi Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevilik-Caferilik İlişkisi veya İlişkisizliği", *İslâmîyât : Üç Aylık Araştırma Dergisi. Aleviliğin Teolojisi*, ed. Mehmet Said Hatiboğlu (Ankara: Ankara : Avrasya Yayıncılık, 2003), 6/128.

incelerken Alevîliğin bu niteliğine dikkat edilmesi gerekmektedir.²⁸⁰ Bu sebeple Alevîliğin yazılı kaynaklarında birçok mezhebî unsurla karşılaşmak oldukça olası gözükmemektedir.

1.2.5.1.Hanefî-Mâturîdî Unsurlar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Alevîliğin ilk etkilendiği yer Hânefî-Mâturîdî kültür çevresi olmuştur. Alevîlerin özellikle iman tanımı ve iman-amel ayrımı görüşünün Ebu Hânefî'nin görüşüyle aynı olduğunu söylemek mümkündür. Ebû Hanîfe'ye göre, "İman, dil ile ikrar kalp ile tasdiktir." Ameller imana dâhil değildir.²⁸¹ Büyük günah, şirk olmadıkça imana zarar vermez.²⁸²

Buyruk'ta yer alan iman tanımı da Ebu Hanîfe'nin görüşü ile aynıdır. "Hakikat, dil ile ikrar kalple tasdik edip inanıp iman getirmektir."²⁸³ İslâm'ın beş şartı olduğu fikri Hz. Peygamber döneminde kurumsallaşmış olup,²⁸⁴ onun yaşamı sonrası ortaya çıkan pek çok mezhep görüşü, bu gerçeği kabul ederek aksini iddia etmemiştir.²⁸⁵ *Buyruk*'ta, "Dört Kapı Kırk Makam" başlığında dört kapıdan ilki olan şeriat kapısında İslâm'ın beş şartına yer verilmiştir.²⁸⁶

1.2.5.2.Kerrâmî Unsurlar

Hz. Peygamber sonrası ortaya çıkan her mezhep kendi haklılığını ortaya koyabilmek için Hz. Peygamber'in hadisine başvurmuştur. Fırka-i Naciye dediğimiz bu rivayete göre ümmetin Hz. Peygamber'den sonra 73 fırkaya ayrılacağı, bu fırkalardan yetmiş ikisinin dalalet içerisinde olacağı, sadece birisinin kurtuluşa ereceğidir.²⁸⁷

Yalnız Mürcie ve Kerrâmî görüş bu rivayetin bu şekilde kabul edilemeyeceği, 73 fırkadan yetmiş ikisinin cennetlik, sadece birisinin cehennemlik olacağı iddiasında bulunmuştur.²⁸⁸

²⁸⁰ Kutlu, "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi", 37. Kutlu'ya göre gerek kurumsallaşma sürecini tamamlamış tarikatlar gerekse tarikat benzeri sûfi oluşumlar, aslında teoloji veya doksa(doxa)merkezli olmayıp, farklı mezhebi unsurları bünyesinde barındıran doktriner açıdan bağımsız zümreler olarak tanımlanabilecek mezhepler üstü (metadoksy) kültürel ve ahlaki-dinî topluluklardır. Krş. Kutlu, "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi", 53.

²⁸¹ İmam-ı Azam Ebu Hanife, *El-Alim ve'l-Müteallim*, çev. Mustafa Öz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022),28; Engin Erdem, "Ebû Hanîfe'nin İman Anlayışı Üzerine Bazı Felsefî Mülâhazalar", *Diyanet İlmi Dergi* LVI/4 (2020), 1213.; Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 174

²⁸² Hanife, *El-Alim ve'l-Müteallim*,29; Sönmez Kutlu, *İmam Mâturidi Ve Maturidilik* (Ankara: Otto, 2011), 212.

²⁸³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 24.

²⁸⁴ İlyas Çelebi, *İslâm'ın İnanç Esasları* (İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2014), 16,17.

²⁸⁵ Kutlu, "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi",6/41.

²⁸⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 182.

²⁸⁷ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2010), 30.

²⁸⁸ Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 46.

Alevîler de Kerrâmiler gibi bu fikri benimsemişlerdir.²⁸⁹ Örneğin *Buyruk*'ta ikrar verme erkânında yetmiş iki milleti bir gözle görme düşüncesi yer almaktadır.²⁹⁰

1.2.5.3.Zeydî Unsurlar

Zeydiyye diğer Şîî fırkalardan farklı olarak fazilet sıralamasında Hz. Ali'yi önde tutsa da diğer üç halife'nin halifeliklerini kabul eder.²⁹¹ *Buyruk*'ta tıpkı Zeydiye'de olduğu gibi Hz. Ali'den daha az faziletli olsa da ilk üç halife'ye ve sahabeye karşı sert eleştiriler yer almaz. Bu eleştiriler ve lanet okuma daha çok Ebu Süfyan, Ebu Cehil, Mülcen b. Abdurrahman, Muâviye ve Yezit'e teberrâ anlayışı çerçevesinde yapılır.²⁹² Bu sebeple Alevîlerin bu etkiyi Zeydilikten aldığı düşünülmektedir.²⁹³

1.2.5.4.Mu'tezilî Unsurlar

Kader, insan iradesi, hayır ve şer gibi konularda Alevî toplumunun Mu'tezilî görüşlerden etkilendiği muhakkaktır. Mu'tezile'nin adalet ilkesine göre Allah, insanları sorumlu olmadıkları davranışlardan dolayı cezalandırmaz. Bu, onun adaletinin bir gereğidir. Bu sebeple Mu'tezile'ye göre insan, fiillerini gerçekleştirme konusunda özgürdür.²⁹⁴ Mu'tezile'nin bu görüşü ile Alevîliğin kader ve irade konusundaki görüşleri paralellik arz etmektedir.

Alevî inancına göre de insan tıpkı Mu'tezilî görüşte olduğu gibi özgür bir varlıktır. Kendi kurallarını kendisi koyar ve Tanrı'nın insanların yaptıklarına hiçbir şekilde müdahalesi yoktur.²⁹⁵ Mu'tezilî görüşe göre Allah hayır üzerinedir onu yapar ve diler, şerri ise yapmaz ve dilemez.²⁹⁶ Alevî inancında hayrın Allah'tan geldiğine şer'in ise insanın nefsinden, kendi kötülüğünden geldiğine inanılır.²⁹⁷ Bu anlayış *Buyruk*'ta da yer alır.²⁹⁸ *Buyruk*, İnsanın Tanrı iradesine sığınma yerine insanı kendi iradesi ile sorumlu kılar. Dolayısıyla cebr anlayışını reddeder.²⁹⁹

1.2.5.5. Şîî Unsurlar

---

²⁸⁹ Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 191; Kutlu, "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi", 6/43.

²⁹⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 51.

²⁹¹ Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008), 276,277.

²⁹² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 75.

²⁹³ Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 98.

²⁹⁴ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 574.

²⁹⁵ Ebu Mansur Abdülkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 83.

²⁹⁶ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*, 194; Ramazan Altıntaş, "Sistematik Dönem Kelam Okulları Mu'tezile: Önemli İsimler, Temel İlkeler ve Ana Eserler", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 92.

²⁹⁷ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 124.

²⁹⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 69.

²⁹⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 161.

Türkler arasında Şîîliğin yayılmasındaki asıl belirleyici unsur, ilk başta Sünni bir tarikatın mimarları iken, sonrasında ise Şîîliği kabul eden Sâfevi ailesinin faaliyetleridir.³⁰⁰ Ancak bunun öncesinde Alevîler, bâtinî-İsmâîlî dâîlerin propagandasına maruz kalarak bazı Şîî öğretilerle tanışmıştır. Sonrasında Sâfevî tarikatının on iki imam Şîîliğini benimsemesi ile beraber bu Şîî öğretiler de artış gözlenmiştir. Bu inançlardan bazıları ise ilk üç halifeye karşın Hz. Ali'nin ilk imam olarak benimsenmesi, on iki imam ve son imamın Mehdî olarak kabul edilmesi, On dört masum kavramı, Kerbelâ matemi, tevellâ, teberrâ ve takıyye anlayışlarıdır.³⁰¹ Bundan dolayı Alevîlerin tüm inanç ve düşüncelerinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt merkezî bir konuma sahiptir.³⁰² *Buyruk*'ta on iki imam³⁰³ ve tevellâ-teberrâ³⁰⁴ ile ilgili kavramlara sıklıkla yer verildiği görülmüştür.

Buyruk'ta ilk imamın Ali ve son imamın Mehdî olduğu dile getirilmiştir.³⁰⁵ *Buyruk*'ta "Şîîlik" adını taşıyan bir başlık bulunmaktadır. Bu başlıkta Allah'ın âlemi yaratmadan önce bir nur yarattığı, sonrasında bu nurun yeşil ve ak nur olarak Allah tarafından ikiye bölündüğü bu nurlardan yeşil olanın Hz. Muhammed'e ak olanın ise Hz. Ali'ye ait olduğu, bu iki nurun Abdullah ve Ebû Tâlip zamanında ikiye ayrıldığı, Muhammed'in Abdullah'tan, Ali'nin de Ebû Tâlip'ten olması ile bu ikisinin bir olması ve aynı gömlekten iki baş olarak insanlara gözükmesi, akabinde insanların iki guruba ayrılması, otuz altı grubun Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı sevip onları tercih etmesi, otuz altısının da Ali'yi sevip Muhammed-Ali'nin yolunu ve Şîî mezhebini seçtiğini söylemesidir.³⁰⁶

Burada açıkça ifade edildiği gibi Alevîlikte on iki imam inancı olmakla birlikte Şîa'da olduğu gibi imamlar hukukî ve dünyevî bir liderden çok ruhani bir rehber şeklinde görülür. Bu imamlar tarihsel kişiliklerinden çok menkıbevî ve mistik özellikleri ile ön plana çıkar. Ayrıca burada kullanılan bu ifadelerle Alevîler, Şîîliğin nasıl ortaya çıktığını kendi tarihsel anlayışları ile ortaya koymaya çalışmışlardır. Ancak Şîîliğin ortaya çıkışının burada anlatılan tarihsel gerçeklikle bir ilgisinin olmadığı da gayet açıktır.³⁰⁷

Bu sebeple Şîîlik içerisinde müstesna bir yer işgal eden Hz. Ali ve On İki İmam düşüncesi, Safevî Hükümdarı Şah İsmail'in Anadolu coğrafyasında gerçekleştirdiği Şîî yayılcılığı sonucunda içi boşaltılmış ve tarihsel kimliğinden uzaklaştırılarak Türkler arasında

³⁰⁰ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 10-11; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cunejd*, 14-22

³⁰¹ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 153.

³⁰² Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 130.

³⁰³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 65,92.

³⁰⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 67.

³⁰⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 125,238.

³⁰⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 235-239.

³⁰⁷ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 155.

yayılmıştır. Bu durum Anadolu'daki Türk din anlayışında çeşitli kırılmaların yaşanmasına ve önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁰⁸

İnançta Alevîlerin dinî lideri, dedelerdir. Gelenek içerisinde dede canlara müşridlik eder, irşat eder aynı zamanda mürebbi ve pîrdir. Müşridin nefesi, Hak nefesi ile aynıdır. Müşridinî hak bilmeyenin imanı yok sayılır.³⁰⁹ Bilindiği üzere Şîa'da benzer bir biçimde imamlara inanmak temel inanç esaslarından birisidir.³¹⁰ Nasıl ki Şîa'da imamlar hakikatin bilgisine sahipse Alevîlik'te de bu bilgiye sahip olanlar dedelerdir.³¹¹

Alevî inancında Ehl-i Beyt kavramı "ev halkı" manasına gelirken, bu kavram Hz. Peygamber ile birlikte onun ev halkını içine almaktadır. Ancak zamanla Alevîlerce ev halkı sadece Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'den ibaret olarak düşünülmüş,³¹² *Buyruk*'ta da Ehl-i Beyt'in beş kişiden oluştuğu açık bir şekilde ifade edilmiştir.³¹³ Bu durumda Alevîlikteki Ehl-i Beyt anlayışının Şîa'nın Ehl-i Beyt anlayışından pek de bir farkının olmadığı söylenebilir.³¹⁴

Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da Emevilerce şehit edilmesi tarih boyunca Şîîler tarafından lanetlenmiş ve hafızalardan silinmemiştir. Bu nedenle Kerbela olayı ile ilgili Şîîler tarafından birçok mersiye yazılmıştır. Hatta Şîîler kutsal gördükleri Kerbela toprağından yapılan "türbet" veya "mühür" denilen nesne üzerine secde ederek ibadetlerini gerçekleştirirler. Şîîlerde olduğu gibi Alevîler de bu olayı şiddetle lanetlemiştir. Kerbela olayının gerçekleştiği Muharrem ayında Alevîler 12 gün oruç tutarlar. Aşuralar pişirilerek konu komşuya dağıtılır, yas tutulur.³¹⁵ Ayrıca Alevîlerce Kerbela'da şehit edildiğine inanılan Hz. Ali neslinden gelme on dört masum-ı pak el üstünde tutulur.³¹⁶

Bununla birlikte Şîîlikte yer alan bazı amelî ve fikhî unsurların da Alevîlikte rağbet görmediği söylenebilir. Mesela; abdest sırasında ayakların yıkanmayarak mesh edilmesi, Kerbela toprağından mühür adı verilen bir taşın yapılması ve bunun üzerinde namaz kılınması, mut'a nikâhı gibi uygulamalara Alevî gelenekte pek rastlanılmaz.³¹⁷

³⁰⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Süfliliğine Bakışlar* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1996), 207-209.

³⁰⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 63; Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 106.

³¹⁰ Ramazan Altıntaş, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu", *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I: Bildiriler ve Müzakereler*, ed. Hülya Küçük-Mark Soileau (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 28 - 30 Eylül/September, 2005), 102.

³¹¹ Orhan Türkdogan, *Alevî Bektaşî Kimliği* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1995), 485; Altıntaş, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu", 1/102.

³¹² Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 130.

³¹³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 201.

³¹⁴ Abdalcabbar Adıgüzel, "Şîî-İmâmîyye'nin Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Dinî Referansları", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (ts.), 121.

³¹⁵ Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 60; Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 205.

³¹⁶ Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 223; Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 133.

³¹⁷ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 154.

Bilindiği üzere Caferilik, on iki imam Şîliği olan İmâmiyye'nin fıkhi yönünü temsil etmektedir.³¹⁸ Sahip olmuş olduğu ilmî itibar sayesinde İslâm geleneği içerisinde fikhî konularda kendisine itibar edilen kişilerin başında gelen İmam Ca'fer-i Sâdık, Şîîler ve Alevîler için de oldukça önemli bir şahsiyet olmuştur. Ancak Alevî kaynaklarında özellikle de *Buyruk*'ta İmam Ca'fer es-Sâdık'ın ismi sık sık zikredilse de burada fıkhi bir âlim olarak değil daha çok manevi bir lider olarak görülmüştür. *Buyruk*'ta her ne kadar "Mezhebim Ca'feridir.", "İmam Ca'fer mezhebine uyarız." gibi ifadelerle karşılaşılrsa da Ca'fer es-Sâdık'ın ibadetler ve muamelat ile ilgili herhangi bir bilgisine Alevî kaynaklarında rastlanılmamıştır.³¹⁹ Sadece Hüsniye'de fikhî manada mut'a nikâhı savunulmuştur.³²⁰ Bu sebeple kullanılan bu tür ifadeler aslında içi boşaltılmış görünüşte bir Ca'feriliktir. *Buyruk*'ta birçok dua ve niyazda imam Ca'feri Sâdık'a yapılan vurgular olsa da³²¹ aslında yapılan bu vurgular siyasî-itikâdi ve fikhî nitelikte olmayıp daha çok tasavvufî nitelikte ifadelerdir.³²²

Şîîliğin *Buyruk*'la karşılaştırılması yapıldığında aralarındaki ilişkinin sembolik olduğu daha da anlaşılır olacaktır. Örneğin Şîa'nın tevhit anlayışının önemli bir parçasını teşkil eden Rü'yetullah konusu *Buyruk*'ta farklı bir şekilde ele alınmıştır. Bilindiği üzere Şîa, Allah'ın yön ve mekândan münezzehe olduğu bu sebeple Allah'ı hem bu dünyada hem de ahirette görmenin mümkün olmadığı kanaatindedir.³²³ Oysaki *Buyruk*'ta: "Tanrı, inanan sofu kullarına yedi yüzle görünmektedir." ifadeleri geçmektedir.³²⁴ Diğer bir ayrım ise; Şîa'da Hz. Peygamber, kızı Hz. Fâtıma ile on iki imamdan oluşan on dört şahıs on dört masum olarak kabul edilirken Alevî inanışında on dört masum, imamların ergenlik çağına girmeden önce ölen on dört çocuğu kastetmesidir.³²⁵

Böylelikle *Buyruk*'ta Şîîlik ve Ca'feri inancına ilişkin unsurlar çokça bulunmasına rağmen bu unsurların sembolik ve yüzeysel kaldığı vilâyet ve on dört masum gibi konuların Ca'ferilik mezhebi anlayışına göre farklılık arz ettiği, İslâm inancında yer alan namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin Ca'feri anlayışına göre değil genel İslâmî anlayışa göre şekillendiği söylenebilir. Alevîliğin Ca'feri mezhebi ile olan ilişkisi mensubiyete dayalı bir ilişkiden çok sembolik bir ilişki olarak algılanmalıdır.³²⁶ Alevîliğin Ca'feri mezhebi ile bire bir örtüştüğü şeklinde iddialar mevcut olsa da yapılan araştırmalar bunun böyle olmadığını

³¹⁸ Üzümlü, "Alevilerin Caferi Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevilik-Caferilik İlişkisi veya İlişkisizliği", 130.

³¹⁹ Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 63; Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 230.

³²⁰ Heyet, *Tam ve Hakiki Hüsniye* (Ankara: Ayyıldız Kitabevi, 1984), 153-154.

³²¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 32-33.

³²² Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 60.

³²³ Sevda Aktulga Gürbüz, "Şîa ve Süflilere Göre Rü'yetullah Meselesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/8-9 (2018), 137.

³²⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 74.

³²⁵ Üzümlü, "Alevilerin Caferi Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevilik-Caferilik İlişkisi veya İlişkisizliği", 149.

³²⁶ Üzümlü, "Alevilerin Caferi Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevilik-Caferilik İlişkisi veya İlişkisizliği", 150.

göstermektedir.³²⁷ *Ca'fer es-Sadık'ın Buyruk* metinlerine isminin verilmesi daha çok Safevîlerin Anadolü'ya yönelik yapmış oldukları propaganda faaliyetlerini Kızılbaş Türkler üzerinde daha etkin kılabilmek için başvurdukları bir yöntem olmalıdır.³²⁸

1.2.5.6. İsmâîli Unsurlar

İsmâîlilerde Peygamberler tarafından getirilen dinî kaidelerin dönemsel olarak değişikliğe uğradığını ancak içerisinde ilahi hakikatleri barındıran bâtın bilgisinin hiçbir zaman değişmediği ve sonsuza kadar böyle kalacağı inancı hâkim olmuştur. İslâm döneminde Hz. Peygamber tenzili yerine getirirken Hz. Ali tevilin sahibi olmuştur. Bu nedenle imamlara ehl-i tevil gözüyle bakılmıştır.³²⁹

Alevîlik ile İsmâîlilik ilişkisi daha çok bâtını bir yorum geleneğine dayalıdır. Bazı Alevî dedeleri Kur'an'da geçen salât lafzının namaz anlamında kullanıldığını, salâtın da Türkçe dua ve ibadet anlamına geldiğini söyler. Alevîler ayette geçen ifadeyi Allah'ın her an anılması olarak yorumlarken bedeni ibadet olan namazla Allah'ın her an anılamayacağını, O'nu her an anmanın yolunun ise namaz değil, dua yani salât olduğunu dile getirirler. Alevîlerin namaza yaptıkları bu yorumda Nizârî İsmâîliliği düşüncesinin etkisi görülmektedir. Ancak Nizârî İsmâîliliğinden farklı olarak salâta tasavvufî bir anlam yüklerler.³³⁰

Benzer bir inanış âhiret inancında da gözüktür. Bazı Alevî dedeleri, cennetin de cehennemin de bu dünyada var olduğunu söylerken tıpkı Nizârî İsmâîlilerin cenneti (manevi cennette oluş anlayışı) insanların sahip oldukları hayır ve güzelliklerde, cehennemi ise dünyada karşılaşılan dert ve sıkıntılarda görmeleri gibi onlara yakınlık gösterirler.³³¹ Ancak, bazı İsmâîlî gruplarda âhiret inancı bu dünya ile sınırlı kalırken, Alevîlerde sınırlı kalmayarak öteki dünya için de hazırlık yapılır. Özellikle cem törenlerinde taliplerin yıllık görümü ve kul hakkına riayet etmeleri gibi ritüeller Alevîler içerisinde öteki yaşama hazırlık olarak görülür. Bunun yanında Hurûfluk yolu ile bazı bölgelerdeki İsmâîlilere geçmiş olan hulul anlayışı da Alevîliğin itikat inancında etkisini gösterir.

Alevîlik ve Nizârî İsmâîliliği arasında görülen bu benzerliklerin, Türkler ile Nizârî İsmâîlilerin, Horasan, İran ve Suriye gibi ortak coğrafyalarda zaman zaman iç içe yaşamalarından kaynaklandığı ve Nizârî İsmâîlilerin Türklere yönelik davet faaliyetlerinin etkisiyle ortaya

³²⁷ Üzümlü, "Alevîlerin Caferî Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevîlik-Caferîlik İlişkisi veya İlişkisizliği", 127.

³²⁸ Üzümlü, "Alevîlerin Caferî Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevîlik-Caferîlik İlişkisi veya İlişkisizliği", 142-146.

³²⁹ Farhad Daftary, "Klasik İsmâîlî İnancında Hz. Ali'nin Yeri", *İslâmîyât: Üç Aylık Araştırma Dergisi, Alevîliğin Teolojisi*, ed. Mehmet Said Hatiboğlu (Ankara: Ankara : Avrasya Yayıncılık, 2003), 6/62-63.

³³⁰ Hulusi Yılmaz, "Nizârî İsmâîliliği ve Alevîlik: İki Farklı Dinî İdrakte Benzeşen Yorumlar Üzerine Değerlendirmeler", *Karadeniz Araştırmaları* 22/22 (2009), 127.

³³¹ Yılmaz, "Nizârî İsmâîliliği ve Alevîlik", 130; Zahide Ay, *Alamut Sonrası Nizari İsmâîliliği Ve Tasavvuf* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 40.

çıkacağı düşünülmektedir.³³² Bir başka önemli neden ise Safevîlerin Anadolu'da Kızılbaş Türkmenlerine yönelik İsmâîlî inançlarını da kullanarak yürütmüş olduğu Şîî propagandasıdır. Bu sebeple İmamiyye'nin Anadolu'ya yönelik kullanmış olduğu propaganda metotları birebir İsmâîlîlikle benzerlik göstermektedir. Şah İsmail ancak bu şekilde başarı sağlayabileceğini düşünmüştür.³³³

Alevîlik üzerine çalışmalar yapmış olan araştırmacılardan bazıları hangi mezheplerin Alevîler üzerinde daha belirleyici olduğu konusunda çeşitli iddialarda bulunmuşlardır. Alevîliğin hangi mezheplerin etki alanında kaldığı hususundaki bu değerlendirmeler konunun anlaşılması açısından önemlidir. Fuat Köprülü ve kendisini Şîî olarak tanımlayan Abdülbaki Gölpınarlı çalışmalarında Alevîliğin daha çok Şîîlikten etkilendiğine temas etmişlerdir.³³⁴

Alevîlik araştırmalarının önde gelen uzmanlarından Irene Melikoff, Alevî topluluklarında İsmâîlî tesirlerin bulunduğunu ancak bunun doğrudan olmadığı daha çok Hurûfîlik vasıtası ile geldiğini iddia etmiştir.³³⁵ Ethem Ruhi Fırlalı, Alevîler kendilerini daha çok Ca'ferîlik ve İmâmiyye Şîîliği ile irtibatlandırıyor olsalar da; Alevîleri Bâtınîliğe daha yakın bulmuştur. Ayrıca Fırlalı, Alevîliğin on iki imam inancı dışında İmamiyye Şîîliği ile ilgili hiçbir ilgisinin bulunmadığını kesin bir dille ifade etmiştir.³³⁶ Son olarak İsmail Kaygusuz, Hasan Sabbah ve Alamut adlı eserinde İsmâîlîliğin Alevîler üzerindeki tesirlerinden bahsetmiştir.³³⁷ Tüm bu söylenenlerden sonra Alevîliğin bir mezhep olup olmadığı sorusuna tam bir yanıt verilemediği görülmektedir. Genel anlamda Alevîliğin birçok mezhep ekolünden etkilenen eklektik bir yapısının olduğu, bunun yanında bünyesinde birçok tasavvufî, hurûfî, bâtinî ve gnostik unsurları barındırdığı söylenebilir.

---

³³² Yılmaz, "Nizârî İsmâîlîliği ve Alevîlik", 131.

³³³ Ahmet Yaşar Ocak, "Alevîlik Tarihinin Temel Bir Problemi: Alevîlik Ve Nizari İsmâîlîliği, *Uluslar Arası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu-1*, ed. Hülya Küçük - Mark Soileau (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 28-30 Eylül/September, 2005), 31; Ay, *Alamut Sonrası Nizari İsmâîlîliği Ve Tasavvuf*, 38.

³³⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîîlik* (İstanbul: 1997), 168-175; Ord. Mehmet Fuad Köprülü, *Mehmet Fuad Köprülü Külliyyatı 4 Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, 1993), 156. Bkz. 206, 209, 213.

³³⁵ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 106.

³³⁶ Fırlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, 177. Bkz. 243, 9.

³³⁷ İsmail Kaygusuz, *Hasan Sabbah ve Alamut* (İstanbul: Su Yayınevi, 2004), 25-26.

İKİNCİ BÖLÜM

NEHCÜ'L-BELÂGA'NIN BUYRUKLAR ÜZERİNDEKİ İZLERİ

2.1. İtikadî ve Siyasî Konulardaki İzleri

2.1.1. Hilâfet-İmâmet

Toplumların yönetilmesi meselesi çok eski çağlardan beri toplumsal bir gerçeklik olmuş ve gündemden hiç düşmemiştir. Bu durum, İslâm dünyasında halifenin kim olacağı konusunda da geçerli olmuştur. İslâm'ın ilk yıllarından itibaren halifenin nasıl seçilmesi gerektiği Müslümanlar arasında tartışıl原因lmıştır. Şiîler halifelik mevzuunu imamet üzerinden itikadî bir boyuta taşımışlardır.³³⁸ Bunun da etkisiyle hilâfet meselesi İslâm toplumunun ilk ve en önemli meselesi olma özelliğini hep korumuştur.³³⁹

Halife, Emîru'l-Müminîn, Velîyyu'l-Emr gibi unvanlarla anılan imâmet, kılavuzluk, öne geçme, komutanlık, hidayet ve irşat gibi manalara gelmektedir.³⁴⁰ Kısaca, "kendisine uyulan, öne çıkan" kimse demektir.³⁴¹ Öncesinde İslâm dünyasında yer alan liderler özellikle namaz kıldırان imamlar ile özdeşleştirilirken³⁴² sonrasında bu liderler imâmet sahipleri olarak hem dünya hem de din işlerinde Müslümanların lideri konumuna gelmişlerdir.³⁴³ Dolayısıyla İslâm dünyasında yaşanan görüş farklılıkları ile birlikte imâmet zamanla hem siyasî hem de dinî liderler için söylenen ortak bir kavrama dönüşmüştür.

Nehcü'l-belâga'da, imamlar yeryüzünde yüce Allah'ın buyruklarını uygulayan ve onun kullarını yöneten liderler olarak tanımlanmıştır. Hatta bu yöneticileri tanıyan kimselerin cennete gireceğı, tanımayıp inkâr edenlerin ise cehenneme girecekleri iddia edilmiştir.³⁴⁴ Ancak *Buyruk*'ta açık bir hilâfet-imâmet tanımlaması yapılmamıştır.

Her ne kadar yapılan tanımlamalarda "imâmet" ve "hilâfet" kavramları genellikle benzer nitelikte kavramlar olarak sunulmuş ve birbirinin yerine kullanılmışsa da³⁴⁵ gerçekte bu iki kavram birbirinden farklı manalar içermektedir. Şîa ile birlikte "imâmet" hem siyasî hem de

³³⁸ Metin Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2007), 18.

³³⁹ Muhammed Abid El-Cabiri, *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba (İstanbul: Kitabevi, 2001), 122; Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 13.

³⁴⁰ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 19.

³⁴¹ Mustafa Öz, "İmâmiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Şubat 2024); İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010), "İmâmet", 314-315.

³⁴² Bozan, *İmâmiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, 4. Ve 5. Asırlar, 18-19.

³⁴³ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 20.

³⁴⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 156.

³⁴⁵ Hasan Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXII (1992), 89.

itikâdi bir anlama bürünürken “hilâfet”, sadece siyasî bir kavram olarak kalmıştır. Böylece “hilâfet” sahibi olan halife sadece iktidarın siyasî bir figürü olurken, “imam” ise, ister iktidar sahibi olsun isterse olmasın nass ve vasiyetle atanmış bir kimse olarak görülmüştür. Nitekim Şîa’ya göre Hz. Ali, Allah Teâlâ’nın nassıyla, Hz. Peygamber’in tayiniyle imam olmuştur.³⁴⁶ Bununla birlikte Şîi geleneğin dışında imam kavramı halife için dinî ve siyasi liderlik anlamında kullanılmış, lakin nass ve vasiyet bir gerekçe olarak görülmemiştir.

Eserde yer alan “Allah emaneti, ümmete nizam vermek için; itaati, imâmeti yüceltmek için farz kılmıştır.”³⁴⁷ ifadesi halifelik ve imâmet konusuna bir anlamda itikâdi bir mana yüklemiştir. Bu ifade Şîa’nın bu konudaki görüşü ile paralellik arz etmektedir.

Buyruk’ta geçen şu sözler ise *Nehcü’l-belâga*’da yer alan bu ifadeyi destekler mahiyettedir: “Resul soyuna biat edip ikrar getirirseniz dininiz imanınız kabul olur ve imana erişirsiniz.”³⁴⁸ Burada Resul soyu ile kastedilen imamlar olmakla birlikte onlara bağlanmanın itikâdi bir zorunluluk olduğu açık bir dille ifade edilmiştir. Alevîlere göre, Resulluk ve nebilik zamanla sona erse de velîlik sona ermemiştir. Bu velîler bilgilerini en son velî olan Hatemu’l-Evliyadan miras yoluyla almışlardır.³⁴⁹

Buyruk metninin “Pîr” başlığında Resul soyundan olmayan birinin pîrlik yapmasının caiz olmayacağı belirtilirken, bu kimsenin “On iki imam dergâhından nasipsiz” kalacağı vurgulanmıştır.³⁵⁰ *Buyruk*’ta imamların siyasî bir lider olmaktan çok tasavvufî birer önder olarak kabul edildiği ve bunun da itikâdi bir zorunluluk olduğu görülmüştür. *Buyruk*’ta gerek imâmet gerekse hilâfet kavramları ile ilgili siyasî bir argümana ise rastlanmamıştır.

Nehcü’l-belâga’da imamlar konusu, *Buyruk*’taki yaklaşımdan biraz farklıdır. *Nehcü’l-belâga*’da imam, tasavvufî bir liderden ziyade siyasî ve dinî bir liderdir. Hz. Ali’nin Hâricîlere yönelik yaptığı rivayet edilen bir konuşmada, “‘Emirlik ancak Allah’ındır’ diyorlar. Kuşkusuz insanlara iyi ya da kötü bir yönetici gerekir” dediği kaydedilmiştir. Dolayısıyla halife olacak kişinin üstün meziyetlere sahip olmasına gerek yoktur. Müslüman olan her kimse imam olabilir.³⁵¹ Bilindiği üzere bazı Hâricî gruplar Müslümanların bir halifeye ihtiyaçları olmadığını

---

³⁴⁶ Kamile Ünlüsoy, *İslâm Düşünce Tarihinde Vesâyet Problemi (hicri I. Ve II. Asırlar)*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 6-7.

³⁴⁷ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 365.

³⁴⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 35.

³⁴⁹ Süleyman Uludağ, *İbn Arabî* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 135-137.

³⁵⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 31.

³⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Kubat, “İtikâdî Mezheplerin İmâmet Tasavvuru”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* VII/2 (2018), 30. Kureyşîlik kartını tamamen reddeden Hâricîler, teorik düzlemde halifenin hangi ırktan veya hangi soydan olursa olsun ilim ve fazilet sahibi her Müslümanın hakkı olduğunu savunmuşlardır. Hâricî fırkaların hepsinin üzerinde ittifak ettiği görüşe göre Müslüman olması koşuluyla herkes imâm olabilir. Söz konusu imâmın Kureyş’li olması, Arap veya Acem olması, hür veya köle olması arasında hiçbir fark yoktur.

kanaatindedir. Muhtemelen bu söz onlar için söylenmiştir.³⁵² Ancak *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen başka bir konuşma yukarıdaki ifade ile çelişki barındırmaktadır; "İmamlar Kureyş'ten olup Haşim'in bu obasına dikildiler; imâmet onlardan başkasına uygun olmadığı gibi, başkasının yönetici olması da uygun olamaz."³⁵³ Muhtemelen burada her şartta İslâm ümmeti için bir halifenin gerekli olduğu düşüncesi öne çıkarılmak istenmiştir.

Buyruk'ta ise Kureyş tabiri açık bir şekilde geçmemekle birlikte her fırsatta imamların Resul soyundan olması gerektiği vurgusu yapılmıştır.³⁵⁴ Ancak *Buyruk*'ta Resul soyuna bağlılık siyasî bir anlamdan çok tasavvufî bir gereklilik olarak düşünülmüştür.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra İslâm toplumu çözüm bekleyen bazı kavramlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu kavramlar içerisinde ilk başta siyasî bir nitelik taşıyan "hilâfet" veya "halifelik" kavramları ilk olma niteliği taşımaktadır. Hız. Peygamber vefat etmeden önce hiçbir kimseyi yerine bırakmamış ve tavsiyede bulunmamıştır. Hız. Peygamber'den sonra hilafetin mahiyeti, kim olması gerektiği ve halife olacak kişinin nasıl seçilmesi gerektiği soruları İslâm dünyasının zihnini uzunca bir süre meşgul etmiştir.³⁵⁵

Hız. Peygamber'in vefatından sonra vasiyet konusunun öne sürülmesi günümüze kadar süregelen tartışmaları da beraberinde getirmiştir.³⁵⁶ Arapça "v-s-a" kökünden türeyen vasîlik, vasîyet etmek, birini görevlendirmek, birisine bir şeyin sorumluluğunu bırakmak, otorite ve iktidar sahibi olmak gibi manalara gelmektedir.³⁵⁷ Bu anlamda vilâye; yeryüzünde Allah'ın iradesini uygulayacak bir vasînin görevlendirilmesi sürecidir. Vasî, vesayet aracılığı ile imâmet ve iktidarı zorunlu kılmaktadır. Allah'ın iradesini insanlık adına gerçekleştirecek olan kişi de Hız. Peygamber'in vasîsi olan Hız. Ali'den başkası değildir.³⁵⁸ Arapça bir kelime olan vasîyet ise ve-sa-ye kökünden gelip bir kimsenin hayatta iken ölümünden sonra yapılmasını istediği tavsiye niteliğinde davranışlardır.³⁵⁹

Şîa anlayışına göre vasîlik ise, Hız. Peygamber'in kendisinden sonra halife ve vasî olacak olan kişiyi seçmesidir. Seçilen bu kişi Hız. Ali'dir. Hız. Peygamber'in Tebük Seferi sırasında Hız. Ali'yi geride bırakması Hız. Ali'nin hoşuna gitmemiş, Hız. Peygamber de Hız. Ali'ye seslenerek "Harun, Musa'ya göre ne ise senin de bana göre durumun aynıdır" diyerek onu teselli etmeye

³⁵² Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 13-14.

³⁵³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 148.

³⁵⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 65.

³⁵⁵ M. Bahaüddin Varol, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut* (Yediveren Kitap, 2004), 14-15.

³⁵⁶ Aziz Kılınç, "Alevî Bektaşî Geleneğinde Vasiyet ve Buyruk Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 45 (2008), 86.

³⁵⁷ Karagöz vd., "Vâsi", 683; Abdulaziz Sachedina, "Allah'ın Velisi ve Peygamber'in Vâsisi: Oniki İmam Şîi İnancında Ali b. Ebî Tâlib, *Tarihten Teolojiye: İslâm İnançlarında Hız. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), 13; Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri* (Araştırma Yayınları, 2005), 38.

³⁵⁸ Sachedina, "Oniki İmam Şîi İnancında Ali b. Ebî Tâlib", 10.

³⁵⁹ Kılınç, "Alevî Bektaşî Geleneğinde Vasiyet Ve Buyruk Üzerine", 85.

çalışmıştır. Şîa tıpkı bu rivayette olduğu gibi Gadîr-i Hum ve Kırtas olaylarını da delil göstererek, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi vasî tayin ettiği iddiasında bulunmuştur.³⁶⁰

Şîa'nın bu iddialarına rağmen birçok İslâm âlimi bunun tarihsel olarak doğru olmadığını, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra vasîyette bulunmadığını söylemiş ve bu kimseler iddialarını delillendirmeye çalışmıştır.³⁶¹ Şîa, imâmeti, peygamberliğin bir devamı olarak görmüş, bir imamın otoritesinin yok sayılması ve elinden alınmasını bir gasp ve zalimlik olarak telakki etmiştir. Onlara göre imam sadece siyasî otoriteyi kuracak kişi değil aynı zamanda İslâm kamu nizamını oluşturacak tek meşru otoritedir. Adil bir yönetim ancak masum olan, şaşmaz bir imam ile yani Vilâyetü't-tasarrufa sahip bir otorite ile mümkündür. Bu lider Allah tarafından nass ile tayin edilmiştir.³⁶²

Şîa, Kur'an'da geçen şu ayetle kendi vilâyet yorumu için en önemli delil olarak sunmuştur: "Sizin velîniz ancak Allah'tır, Resulüdür, iman edenlerdir. Onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler."³⁶³ Şîa bu ayetteki "iman edenler" ifadesinin, vilâyetleri Peygamber tarafından belirlenmiş imamları temsil ettiğini ileri sürmüştür. Sünni tefsirciler ise bu yoruma katılmayarak bu ayetteki velî kavramını imam Ali'nin vilâyeti olarak değil de Allah'ın bir dostu olarak açıklamışlardır.³⁶⁴

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen ve onun bir topluluğa yaptığı konuşmada hiçbir kimsenin Hz. Peygamber'in ailesi ile karşılaştırılmayacağı, velâyet, vasîyet ve mirasın onların hakkı olduğunu söylediği kaydedilmiştir.³⁶⁵ Hz. Ali'nin de Peygamber ailesinden birisi olduğu düşünüldüğünde Hz. Ali'nin bu haklara sahip olduğu düşünülmelidir.

Yine *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen şu konuşma bu iddiayı pekiştirir niteliktedir: "O, sizin aranızda peygamberlerin ümmetleri içinde bıraktığını bıraktı. Çünkü peygamberler, ümmetlerini başıboş bırakmadılar; açık bir yol bırakmadan gitmediler; bir bayrak dikmeden onları terk etmediler."³⁶⁶ Hz. Ali'nin sarf ettiği rivayet edilen bu sözler, Hz. Peygamber'in Veda haccı dönüşünde kendisinden sonra geriye bıraktığı emanetlere işaret etmektedir. Bir bayrak dikmeden sözü bir anlamda Hz. Ali'nin vesayeti konusunda kendisine yaptığı bir gönderme olarak yorumlanmıştır.³⁶⁷

---

³⁶⁰ Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*, 19.

³⁶¹ Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* (Ankara: TDV, 1993), 22; Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*, 39; Ünlüsoy, *İslâm Düşünce Tarihinde Vesâyet Problemi*, 19.

³⁶² Sachedîna, "Oniki İmam Şii İnancında Ali b. Ebî Tâlib", 20.

³⁶³ el-Mâide 5/55.

³⁶⁴ Sachedîna, "Oniki İmam Şii İnancında Ali b. Ebî Tâlib", 17.

³⁶⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 35.

³⁶⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 33.

³⁶⁷ Hüseyin Bal, *Aleviliğin Tasavvufi Boyutu* (İstanbul: Sentez Yayınları, 2014), 92.

Buyruk'ta önce Hz. Ali'ye gelen ve ondan da pîrlere kalan emanetler de bir anlamda Hz. Ali'nin vasîyeti ve velâyetine işaret etmektedir. Bunun Allah'ın emri olduğu söylenmektedir.³⁶⁸ *Buyruk*'ta bu konu ile ilgili Hz. Peygamber'in bir hadisine işaret edilmektedir: "Ulu Tanrı bir kelem-ı kadiminde asıl asıldır buyurmuştur der: Zira ezelden hırka, meftul, irşat, tövbe, pîrlük ve seccade; bunların tümü, Şah-ı Merdan Ali'ye gelmiştir." Tüm bunlar onun oğulları ve soyuna geçerek emanetler vasîyetle devam ettirilmiştir. Bu soydan olmayanın pîrliği de geçersiz sayılmıştır.³⁶⁹ Ayrıca namaz, oruç, zekât, hac, kelime-i şehadet, Muhammed Ali'den kalmıştır. Bu sebeple evlad-ı Resul'den başkasına pîrlük yapmak caiz değildir.³⁷⁰

Bu noktada iki eserde geçen ifadelerin benzerlik gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Aktarılanlara göre, Hz. Peygamber'in vasîsi olarak Hz. Ali, Allah'ın sırlarına vakıftır.

Ayrıca Şîa, vesayet inancını Hz. Peygamber vefat etmeden önce Hz. Ali'ye öğrettiği gizli bilgilere dayandırır. Şîa'ya göre Hz. Ali bu bilgiler sayesinde vasîliği ve hilâfeti hak etmiştir.³⁷¹ *Nehcü'l-belâga*'da ona nispet edilen bir konuşmasında Hz. Ali, kendi başından geçecek olan tüm olayları Hz. Peygamber'in bildiğini ve kendisine anlattığını söylemiştir.³⁷² *Buyruk*'ta ise buna benzer bir kayıta rastlanmamıştır.

Şîiler, Hz. Ali'nin Allah tarafından Müslümanlara sadece velî ve vasî olarak atanmadığı bunun yanında imam ve halife olarak nassla tayin olduğu ancak Müslümanların birçoğunun bu sözden döndüğünü söylemişlerdir.³⁷³

Şîî gelenek dışındaki kesimde Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce kimin halife olacağı hususunda açık bir vasîyette bulunmadığı fikri ön plandadır.³⁷⁴ Ancak *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada, onun kendisini vasî olarak ima ettiği görülmüştür: "Ne bir Peygamber'in izini takip ederler; ne bir vasînin amelini taklit ederler; ne bir gayba inanırlar; ne bir ayıbı örterler."³⁷⁵ Bu ibareler, *Nehcü'l-belâga*'daki Şîî etkileri göstermektedir. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bazı konuşmalarda ise onun vasîyeti kabul etmeyerek Şîa'nın iddialarını asılsız bıraktığı görülmektedir.³⁷⁶ *Buyruk*'ta ise Hz. Ali'nin vasîliğine dair bir ifadeye rastlanmamıştır.

³⁶⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 24.

³⁶⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 31-32.

³⁷⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 34.

³⁷¹ Ünlüsoy, *İslâm Düşünce Tarihinde Vesâyet Problemi*, 32.

³⁷² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 182.

³⁷³ Ethem Ruhi Fırlalı, "Sünnî Tarih ve İlâhiyat Geleneğinde Hz. Ali", *Tarihten Teolojiye: İslâm İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), 117.

³⁷⁴ Mustafa Akçay, "Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü (Sempozyum)*, (2010), 204.

³⁷⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 90.

³⁷⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 220, 345.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in vefatı üzerine İslâm toplumunda halifenin kim olacağı konusunda çeşitli ihtilaflar çıkmış, halife olacak kişide bazı temel özellikler aranmıştır. Kureyş kabilesi bu tartışmaların merkezinde yer almıştır. Sakîfetü Benî Sâide toplantısı sırasında Ensar'ın aradan çekilmesi ile oradakiler Hz. Muhammed'in yakın dostu ve ilk Müslümanlardan olması hasebiyle Hz. Ebû Bekir'i bu göreve layık görmüştür.³⁷⁷ Ancak bu seçim sırasında defin işlemi ile ilgilenen Hz. Ali'nin bu toplantıya katılmamış olması, ilk halifenin kim olması gerektiği konusundaki tartışmaların devam etmesine neden olmuştur.³⁷⁸ Hz. Ebû Bekir'in ölümü üzerine ikinci halife olan Hz. Ömer'in kendisinden sonra halife olacak kişiyi şûrâya bırakması ve bu şûrânın Hz. Osman'ı halife olarak seçmesi bu konudaki tartışmaları daha da artırmıştır.³⁷⁹ Hz. Osman'ın öldürülmesi ile sahabelerin büyük çoğunluğu Hz. Ali'ye biat etmiş³⁸⁰ ancak Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını Hz. Ali'den isteyen Muâviye bu durumu fırsat bilerek Şam'da halifeliğini ilan etmiştir.³⁸¹ Böylece İslâm dünyasında ilk ayrılıkların fitili ateşlenmiştir.

Hz. Ali'nin ölümü üzerine³⁸² Emevi iktidarı hilâfeti saltanata dönüştürerek gücünü daha da artırmıştır. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi İslâm toplumunda büyük bir travmaya dönüşmüş, bu travmanın Emevi iktidarının adaletsiz yönetimi ile birleşmesiyle Emevî iktidarına karşı olan muhalefetin dozu daha da artmıştır.³⁸³

Tüm bu yaşananlardan sonra ortaya çıkan Şiî gruplar içerisinde ilk halifenin Hz. Ali olması gerektiği dolayısıyla ilk üç halifenin onun hakkını gasp ettiği düşüncesi gelişmiştir.³⁸⁴ Şîa, Hz. Ali'yi ilk imam olarak kabul etmekte, onun imamlığının Hz. Peygamber'in tayini ile olduğunu ve sonsuza dek süreceğini söylemektedir. Hz. Ali'nin imâmeti zorunlu olup Allah bunu farz kılmıştır. Şîa imâmeti dünyevi bir seçim olarak görmemiş bunu ilahi bir boyuta taşıyarak inanç konusu haline getirmiştir.³⁸⁵

Ancak Hz. Ali'nin yaşamına bakıldığında bunun böyle olmadığı görülmektedir. Birçok rivayette Hz. Ali, insanların karşısına dünyevi bir kimlikle çıkmıştır. Ayrıca Hz. Ali kendisine hiçbir şekilde gizli beyat edilmesini istememiş Halife tayinini seçimle olması gerektiğini düşünmüştür. Sahabelerden hiçbiri Hz. Ali hakkında açık mütevâtir bir nasstan

³⁷⁷ Şaban Öz, *İslam Tarihi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 72-73.

³⁷⁸ Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 64-65.

³⁷⁹ Çağatay, *İslâm Tarihi*, 369-373.

³⁸⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 281.

³⁸¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, 2, 318.

³⁸² Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, 455-456.

³⁸³ Demircan, *Tematik İslam Tarihi*, 264-267.

³⁸⁴ Ethem Ruhi Fırlalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletler Arası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993), 33.

³⁸⁵ Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*, 33.

bahsetmemiştir.³⁸⁶ Hz. Peygamber kendisinden sonra hiç kimseyi halife olarak belirlememiş, Müslümanları kendi halifelerini seçmeleri konusunda özgür bırakmıştır.³⁸⁷ *Nehcü'l-belâga*'da bu konuya dair açık bir beyanat rivayeti yer almaktadır. Bu rivayette Müslümanlar ilk üç halifeye nasıl beyat etmişlerse Hz. Ali'ye de aynı şekilde özgür iradeleri ile bağlanmışlardır.³⁸⁸

Bununla birlikte Şiî gelenek içerisinde ortaya çıkan *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye hilâfetin kendi hakkı olduğu, önceki halifelerin seçim yollarının ise uygun olmadığına yönelik fikirler atfedildiği dikkat çekmektedir. Mesela üçüncü hutbe olan Şıkkıyye Hutbesinde Hz. Ali'nin ilk üç halifeye karşı hilâfetin kendi hakkı olduğunu dile getirdiği, her üç halifenin de seçim şeklini eleştirdiği rivayet edilmektedir.³⁸⁹

Nitekim *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'nin hilâfet hakkının gasp edildiği sıklıkla dile getirilmiştir. Örneğin eserde Hz. Ali'nin Sakîfetü Benî Sâide toplantısı sonrasında şunları söylediği rivayet edilmiştir: “Eğer emirlik onlarda olsaydı onlar hakkında vasiyette bulunulmazdı dedi. Sonra “Kureyş ne dedi?” diye sordu. Kendilerinin Resulullah'ın, ağacı olmalarıyla delil getirdiler” dediler. Müminlerin Emiri, “Ağacı delil getirdiler; ama meyveyi ihmal ettiler” dedi.³⁹⁰ Başka bir rivayete göre: “Biz, bir kere yakınlık sebebiyle, ikincisinde de (Allah'a) itaatte daha öncelikliyiz.”³⁹¹

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'nin Osman'a bey'at etmeye kesin karar verdikleri zaman bir konuşma yaptığı ve şu ifadeleri dile getirdiği rivayet edilmektedir “Biliyorsunuz ki, ben halifelik için başkalarından daha çok hak sahibiyim.”³⁹² Eserde Hz. Ali'ye nispet edilen başka bir konuşmada ise hakkının verilmediği takdirde meşakkatlere katlanarak haklarından vazgeçmeyeceğine yönelik ifadeleri de yer almaktadır.³⁹³ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'nin akrabalarına bu konuda sitem ettiğine yönelik rivayetler de mevcuttur: “Onlar akrabalık ilişkisini kestiler, başkasından daha çok hak sahibi olduğum hak hususunda benimle çekişmek üzere anlaştılar.”³⁹⁴

Buyruk'ta ise açık bir şekilde Hz. Ali'nin halifelik hakkının gasp edildiğine dair ifadelerin yer almadığı dikkat çekmektedir. Ancak yol içerisinde müminlerin kardeş olabilmesi için başta Hz. Ali olmak üzere imamların imamlığının hak olarak görülmesi gerektiği vurgusu

---

³⁸⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 233-234.

³⁸⁷ Atalan, Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri, 35.

³⁸⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 271.

³⁸⁹ Gültekin, *Şiî Âlim Şerîfer-Radî ve Nehcü'l-Belâga İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*, 35-36.

³⁹⁰ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 73.

³⁹¹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 281.

³⁹² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 77.

³⁹³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 340.

³⁹⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 242-243.

yapılmıştır. “Allah bir, Resul hak, Hazreti Ali ve onun oğullarının imamlığı hak demekle müminler şeriat, tarikat ve marifet kardeşi olurlar”³⁹⁵ ifadeleri bunu ortaya koymaktadır.

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada velâyet'in Hz. Peygamber ailesine ait olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir: “Bilmiş olun ki, Muhammed ailesinin durumu gökteki yıldızlar gibidir. Bir yıldız kaybolursa bir başkası doğar”³⁹⁶ ifadesinde Allah'ın Hz. Peygamber sonrasında ümmeti başıboş bırakmadığı, Peygamber soyundan gelen imamların ve velâyet sahiplerinin ümmete örnek olmaya devam edeceği kastedilmiştir.³⁹⁷

Alevîler arasında ise Hz. Ali ve onun soyundan gelenler için bir velâyet ayeti³⁹⁸ nazil olduğuna inanılmıştır.³⁹⁹ *Buyruk*'ta geçen “Ebu Talip dediler: Velâyet, keramet ve nübüvveti ortaya çıkardı.”,⁴⁰⁰ “Resul soyu herkesin başıdır: On sekiz bin âlem onların dostluğu ile övünmüştür.”⁴⁰¹ İfadeleri bu bağlamda *Nehcü'l-belâga* ile benzerlik göstermiştir.

Buyruk'ta “Musahip” başlığında Velî ile Nebî'nin vücutlarının birleşerek bir olduğu anlatısı yer almaktadır.⁴⁰² Bu birleşme, aslında nübüvvetin bir devamı olan Hz. Ali'nin velâyetine işaret etmektedir. *Buyruk*'ta Velâyetname adında bir de başlık bulunmaktadır. Burada aktarılanlara göre Şah-ı Velâyet müritlerinden bir kitap yazmalarını ister ve bu kitaba da velâyetname adı verilir.⁴⁰³

Buyruk'ta zikredildiğine göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye kuşak bağlama merasimi sırasında orada bulunanlara “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resulullah Aliyyün velîyullah”⁴⁰⁴ şeklinde seslenmiştir. Alevîlere göre bu sözle Hz. Ali'nin velâyeti bizzat Hz. Peygamber tarafından orada bulunanlara aktarılmıştır. *Buyruk*'ta geçen başka bir ifadede ise tarikat sahibinin Hz. Ali olduğu belirtilirken onun velîlerin şahı olduğu vurgusu ile velâyeti dile getirilmiştir.⁴⁰⁵

Buyruk'ta velâyet, tarikat konusu içerisinde gündeme gelmiştir. Tarikat sahibinin Hz. Ali olduğu belirtildikten sonra “Pîr, Şah-ı Merdan Murtazâ Ali'dir.” denilerek onun velâyeti dile getirilmiştir.⁴⁰⁶ *Buyruk*'ta yer alan “Gözümde vahdet nuru var” ifadesi bir anlamda Nur-ı

---

³⁹⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 95,187.

³⁹⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 108.

³⁹⁷ Ethem Cebecioğlu (ed.), *Tasavvuf Klasikleri* (İstanbul: Erkam Matbaacılık,2010), 49-50.

³⁹⁸ el-Mâide 5/55.

³⁹⁹ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, 55.

⁴⁰⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 139.

⁴⁰¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 35-36.

⁴⁰² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 25.

⁴⁰³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 141.

⁴⁰⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 27.

⁴⁰⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 134.

⁴⁰⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 75,222.

velâyeti kastetmektedir. Velîlik yani insân-ı kâmil mertebesine ulaşmış olan bu kimse, etrafına ve gönüllere ışık saçmaktadır.⁴⁰⁷

Bununla ilgili olarak *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada: "Benim sizin aranızdaki durumum, karanlıktaki kandil gibidir, kim o karanlığa girerse onunla aydınlanır"⁴⁰⁸ ifadesinde Hz. Ali, kendisinin örnek alınması gereken olgun insan olduğunu belirtmek istemiştir.

Buradaki ifade *Buyruk*'ta Hz. Ali'ye biçilen misyonla benzerlik göstermektedir. *Buyruk*'ta geçen tüm bu ifadeler Hz. Ali'ye velâyet atfetmektedir. Ancak ona atfedilen bu velâyet biçimi Şîa'daki siyasî velâyetten oldukça farklıdır. Bu velâyet şeklinde daha çok tasavvufî nitelikler göze çarparken en çok Allah sevgisine erişmeyi ve onu tanımayı esas almıştır.⁴⁰⁹ Bu sebeple Alevîlerce Hz. Ali siyasî bir figürden çok dinin özünü açıklayan tasavvufî bir liderdir,⁴¹⁰ Şah-ı velâyettir.⁴¹¹ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen sözlerde velâyet konusunun *Buyruk*'la benzerlik gösterdiği görülmüştür.

İmâmet hakkında başka bir önemli konu ise imamların masumiyetidir. Şîa, imamların masum olduğunu iddia etmiş ve bunun en büyük delili olarak da "tathir ayetini" göstermiştir. "Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden kiri (rics) gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." ayetindeki "rics" yani kirin giderilmesi, imamların masum olması şeklinde yorumlanmıştır.⁴¹² Şîa tarafından delil olarak başka âyetlerde ileri sürülmüştür.⁴¹³ Şîa hem naklî hem de aklî delillerle imamların masum olduklarını delillendirmeye çalışmıştır.

Şîa, Müslümanların delalet düşmemesi ve adaletin icra olabilmesi için her zamanda hata yapmayan bir imama ihtiyaç duyulduğunu bu ihtiyacın imamın masumiyetini zorunlu kıldığını iddia etmiştir. Nitekim imamlar masum olmamaları durumunda günah işleyecekler ve bu durum onların insanlar nezdinde gözden düşmelerine neden olacaktır.⁴¹⁴

Nehcü'l-belâga'da insanları gıybetten sakındırma başlığında imamlarda bulunması gereken "ismet" sıfatı ile ilgili şu sözler Hz. Ali'ye nispet edilmiştir: "İsmet sıfatına sahip, Allah'ın lütfu ile günahlardan korunmuş olan kimselerin, günah ve kötülük işleyenlere acımaları gerekir."⁴¹⁵

⁴⁰⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 231.

⁴⁰⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 204.

⁴⁰⁹ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 114.

⁴¹⁰ Fırlıklı, "Sünnî Tarih ve İlâhiyat Geleneğinde Hz. Ali", 117.

⁴¹¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 134,215.

⁴¹² el-Ahzâb Suresi 33/33; Bozan, *İmamîyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 117; Yıldız-Bulut, *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 331.

⁴¹³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, çev. Abdulselam Tunç - Hüseyin Börekoğlu (Ankara: Sefa Yayıncılık, 2010), et-Tevbe 9/919. Bkz. el-Bakara 2/124, el-Nisa 4/59.

⁴¹⁴ Bozan, *İmamîyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 119.

⁴¹⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 197; Sıddık Korkmaz, "Nehcü'l-Belâga'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler", 179.

Ancak imâmet fikrine dahi sahip olmayan Hz. Ali'nin ismet fikrini savunmasının mümkün olmadığını ifade etmek gerekir.⁴¹⁶

Buyruk metninde ise on dört masum-i paktan söz edilir, bunlar on iki imamın ergenlik çağına gelmeden şehitlik mertebesine ulaşmış olan çocuklarıdır. Bu kavram, Alevîlik ile Şîîlik arasında kullanılan sembolik bir bağdan başka bir şey değildir. Bu sebeple bu kavramla ismet düşüncesi arasında yakın bir bağ kurmak mümkün gözükmemektedir.⁴¹⁷ Ayrıca *Buyruk*'ta imamların masumiyetine dair açık bir kayıta rastlanmamıştır. Hatta *Buyruk*'ta, Resul soyundan gelen pîrin bir günah işlese beş günah yerine geçeceği sözü, bir anlamda pîrin günahı olabileceği anlamına gelmektedir.⁴¹⁸ Dolayısıyla *Buyruk*'ta dedelerin masum olduğuna dair söylencelere eleştiri getirildiğini söylemek mümkündür.⁴¹⁹

Nehcü'l-belâga'da imamları temsil eden on iki sayısı pek kullanılmamıştır. *Buyruk*'ta birçok yerde kullanılan on iki sayısının Alevîlikte daha çok on iki imamı temsil ettiği düşünülse de bazı araştırmacılar tarafından bu sayının menşei ile ilgili farklı iddialar ortaya atılmıştır. Batılı bilim adamlarından Babinger, Jasob ve Hasluck Alevîlikteki on iki sayısının aslında Hristiyanlıktan Alevîliğe geçtiği bunun on iki havariyi temsil ederek günümüze ulaştığı⁴²⁰ iddiasında bulunsa da bazı Türk araştırmacılar bunun doğru olmadığını söylemiştir. Onlara göre Türklerde on iki sayısı çok eskiden beri önemlidir. Türkler tarihte on iki hayvanlı Türk takvimi kullanmış ve her yıla bir hayvan ismi vermişlerdir.⁴²¹ Ünlü seyyah İbn-i Fazlan seyahatleri sırasında önemli bir Türk boyu olan Başkurtlar arasında on iki tanrıdan oluşan bir Tanrı tasavvurunun varlığından söz etmiştir.⁴²² Eski Türk inanışlarından olan Şamanlıkta, Alevîlikte yer alan on iki hizmetten biri olan kapıcı hizmetine eşdeğer kapı koruması görevi vardır.⁴²³

Barthold'a göre de *Buyruk*'ta geçen "Naiplik cennette Rıdvan'dan kaldı" ifadesi⁴²⁴ aynı zamanda Özbek sarayının önemli hizmetlerinden biri olan naiplik hizmetinin Özbeklerden Alevî inancına taşındığını düşündürmektedir.⁴²⁵ Tüm bunlar on iki sayısının Türkler için

⁴¹⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 305,342; Korkmaz, "Nehcü'l-Belâga'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler", 180.

⁴¹⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 133-134; Ömer Faruk Teber - Ayşe Gül Öz, "Risâle-i Cafer-i Sâdık Üzerinden On dört Masumân-ı Pâk ve Onyedî Kemer-Best", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/53 (20 Aralık 2017), 914,918.

⁴¹⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 36,46.

⁴¹⁹ Altıntaş, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu", 1/104.

⁴²⁰ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 111; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1977), 175-176.

⁴²¹ Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 291.

⁴²² İbn Fadlan *Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul, 1975), 43.

⁴²³ Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 291.

⁴²⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 223.

⁴²⁵ W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Ord. Mehmet Fuad Köprülü (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1977), 548.

önemli olduğu ve bu bağlılığın Alevîlerce devam ettirildiği düşüncesini beraberinde getirmiştir.⁴²⁶

Alevîlikteki dedelik kurumu, her ne kadar meşrûluğunu on iki imam kültürüne dayandırıyormuş gibi gözükse de aslında bu durumun sosyolojik ve tarihsel verilerle çok uyumlu olmadığı anlaşılmaktadır. Tarihsel verilerin ışığında dedelerin aslında İslâm öncesi Türk toplumu içerisinde önemli bir dinî-karizmatik konuma sahip olan Kam'lara benzetilmesi mümkündür. Dolayısıyla bu uygulamalar, Dede ve Baba gibi unvanlara sahip olan bu kimselerin ve İslâm öncesi döneme ait adetlerin İslâmî kimlik içerisinde sürdürülmesidir.⁴²⁷

Nehcü'l-belâga'da tarihsel gerçeklikten dolayı sadece ilk imam olarak kabul edilen Hz. Ali ile oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimlerine yer verilmiştir. *Buyruk*'ta ise on iki imamın ismi açık bir şekilde sayılmıştır.⁴²⁸ İlk imamın Hz. Ali son imamın ise Mehdî olduğu söylenmiştir.⁴²⁹ Yine *Buyruk*'ta Hz. Ali'nin kendisinden sonra talip ve müritlerine on bir evladını hak saymaları konusunda tavsiyelerde bulunduğu aktarılmıştır.⁴³⁰

Netice olarak; *Nehcü'l-belâga*'da imamlara bağlanmanın itikâdi bir zorunluluk olduğu açık bir dille ifade edilmiştir. Ancak kimi yerlerde zıttı ifadelere de rastlanılmıştır. *Buyruk*'ta imâmet ve hilâfet konusunda siyasî bir argümanla karşılaşılmamış, imamlar birer tasavvufî lider olarak görülmüştür. *Nehcü'l-belâga*'da ise imamlar siyasî ve dinî birer lider olarak sunulmuştur. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'nin hilâfetin kendi hakkı olduğu, önceki halifelerin seçim yollarının ise uygun olmadığı, dolayısıyla hilâfet hakkının gasp edildiği sıklıkla dile getirilmiştir. *Buyruk*'ta ise bu konuda bir kayda rastlanmamıştır. *Nehcü'l-belâga*'da ilk imam olarak kabul edilen Hz. Ali ile oğullarının isimlerine yer verilirken, *Buyruk*'ta ise on iki imamın ismi açık bir şekilde sayılmıştır. Gerek *Nehcü'l-belâga*'da gerekse *Buyruk*'ta geçen ifadelerde vasîyet konularının siyasî amaçlı olmadığı daha çok tasavvufî ve ahlakî özellikler taşıdığı görülmüştür. Her iki eserde Şîa'da olduğu gibi vasîyet konusunda siyasî bir amaç güdülmemiştir. *Nehcü'l-belâga*'da geçen ifadelerde Hz. Ali'nin velâyeti konusu *Buyruk*la benzerlik göstermiştir.

2.1.2. Mehdî İnanışı

Mehdî kavramı Arapça "hedy" kökünden gelmekte olup sözcük manası, "kurtuluşa eren, hidayete erdirilmiş" anlamındadır.⁴³¹ Dolayısıyla bu kavram bir anda ortaya çıkmış bir

⁴²⁶ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 112.

⁴²⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri* (İstanbul, 1983), 18-129.

⁴²⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 238.

⁴²⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 125.

⁴³⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 230.

⁴³¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b.Mükerrem el-Ensârî (ö.711/1311), *Lisanü'l Arab*, Beyrut,1990, C.XV, 353-354; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2017), 602.

kavram değildir. Kökeni çok öncelere dayanan Mehdî inancına hemen hemen tüm inanış ve dinlerde rastlanmaktadır. Mehdîlik için tüm inanışların ortak fenomeni desek yanlış olmayacaktır.⁴³²

Bazı milletlerin buhranlı zamanlarında ümitlerini yitirmemeleri, bu kötü günlerin geçici olduğu, bir gün geçeceği ve güzel günlerin yakın olduğu inancı hep diri tutulmuştur.⁴³³ Bu sebeple Mehdî inancı çok eskiden beri birçok dinî inanış ve toplumda görülmüştür.⁴³⁴

Mehdî inancına yönelik Kur'an'da herhangi bir ayet bulunmadığı gibi mütevatir bir hadis de mevcut değildir. Ancak tüm bunlara rağmen Müslümanların önemli bir kesimi tarafından Mehdî anlayışı kabul edilmiştir.⁴³⁵ İslâm öncesi “iyiye ve hayra götüren kişiler” manasında kullanılan bu kavram İslâm'la birlikte “imana götüren kimse” anlamında ilk kez Süleyman b. Surad (ö.65/685) tarafından kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in yaşamı sonrası Müslümanlar arasında oluşan, siyasî, sosyal ve ekonomik sorunlar zamanla Mehdî kavramının adalet ve eşitlik gibi kavramlarla beraber anılmasına neden olmuştur.⁴³⁶ Mehdî, toplumda yaşanan tüm bu adaletsizlikler sonrasında, kıyâmetin ortaya çıkmasından kısa bir süre önce yeryüzüne inerek, dünyada ortaya çıkan zulüm ve fesada mâni olacak, yeryüzünde Allah'ın adaletini ve iyiliğini hâkim kılacak kişidir. Bu zat Allah tarafından ilahi bir güçle donatılmış olup, her türlü bilgi ve kudrete sahiptir. İslâm geleneğinde bu zâtın Hz. Peygamber soyundan olması gerekmektedir.⁴³⁷

Kurtarıcı beklentisi Hz. Peygamber zamanında oluşmamış olsa da hicri I. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte, İslâm geleneği içerisinde ortaya çıkmış ve giderek yaygınlaşmıştır.⁴³⁸ Mehdî tabiri İslâm dünyasında ciddi manada ilk kez Emevîlere karşı savaş açan ve Hz. Hüseyin'in intikamını almak isteyen Muhtar es-Sakafi tarafından Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye için kullanılmıştır.⁴³⁹ Onun imâmetini savunan Muhtar ve Keysaniye taraftarları onun 81/700 tarihinde ölümü üzerine, onun ölmediğini kıyamete yakın bir zamanda tekrar zuhur ederek bir devlet kuracağını, yeryüzünde adaleti tesis ederek Emevîler'den

⁴³² Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, “Beklenen Kurtarıcı İnancının İslâm Öncesi Dinî Arka Planı”, *Beklenen Kurtarıcı İnancı*, (2017), 44,55. Bir teoriye göre beklenen kurtarıcı inancı ilk defa Sümer'de doğdu, Babil'de ve Mısır'da gelişmeye devam etti ve bu iki kanaldan dünyaya yayıldı. Bu teoriye göre zaman günden güne kötüleşecek, günahlar dünyayı saracak, halkın beklediği kurtuluşu ise Tanrı'nın kendisi veya göndereceği bir hükümdar gerçekleştirecek ve dünyayı tekrar düzeltecektir. İleri okumalar için bkz. Muhammed Cihat Oruç, *Müslüman Gelenekte Beklenen Kurtarıcı İnancının Kökleri ve İlk Tezahürleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2023).

⁴³³ Mahmut Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 34.

⁴³⁴ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, 36-47.

⁴³⁵ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, 63.

⁴³⁶ Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*,49; Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam El-Mehdi* (İstanbul: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2009), 87.

⁴³⁷ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, 24.

⁴³⁸ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, 23.

⁴³⁹ Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*, 50-51; Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, 48.

intikamlarını alacağını söylemişlerdir.⁴⁴⁰ Sonrasında ise bu inanış mevali arasında yaygınlık kazanmıştır.⁴⁴¹

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'nin Cemel Savaşı'nda oğlu Muhammed b. El-Hanefiyye'ye sancağı verdiği zaman⁴⁴² ona bazı nasihatlerde bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak bu konuşmada Mehdî inancını ima eden bir ize rastlanmamıştır.⁴⁴³ *Buyruk* metnine baktığımızda ise Muhammed b. Hanefiyye'nin isminin hiçbir yerde zikredilmediği görülmüştür.⁴⁴⁴

Emevî ve Abbâsîler, Ehl-i Beyt soyundan gelen öne çıkan kimseleri taraftarlarınca Mehdîlik iddialarında bulunularak kendilerine karşı kullanılacakları endişesi ile takibat altına almışlar kimi zaman da sert tedbirlere başvurmuşlardır. Bu sebeple Ehl-i Beyt mensupları, öne çıkardıkları kimseleri korumak için onları saklamışlar ve zaman zaman da onların ölmediği, zamanı gelince ortaya çıkacağı düşüncesi ile “el-Muntazar” sıfatını onlar için layık görmüşlerdir.⁴⁴⁵ Mehdî kavramının siyasî nedenlerden dolayı zaman zaman Ehl-i Beyt'e mensup olmayanlar için de kullanıldığı olmuştur.⁴⁴⁶ *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruk* metninde ise böyle bir gizlenmeden ve sıfattan bahsedilmemiştir.

Mehdî düşüncesine kurumlaşmış şeklini veren asıl görüş ise İmamiyye Şîa'sı olmuştur. On birinci imam olarak kabul edilen Hasan el-Askerî (ö.260/873)'nin bir oğlu olmamıştır. Onun ölümü üzerine yerine bir halef bırakmaması, yanlıları tarafından onun Mehdî adında gizli bir oğlunun olduğu ve onun gaybette bulunduğu şeklinde bir iddianın ortaya atılmasına sebep olmuştur.

Sonrasında ise gaybette bulunan Mehdî 'nin on ikinci imam olarak yeryüzüne geri döneceği ve bozulmuş olan adaleti tekrar sağlayacağı şeklinde bir inanış ortaya çıkmıştır. Süreç içerisinde bu inanış Şîa için itikâdi bir anlama dönüşmüştür.⁴⁴⁷ Dolayısıyla başlangıçta Ali taraftarlarınca kullanılan Mehdî kavramı zamanla Şîa'nın ayrılmaz bir parçası ve sembolü olmuştur.⁴⁴⁸ Mehdî tabiri İslâm geleneğinde Hz. Ali için de sıklıkla kullanılır olmuştur. Hz. Ali'nin ölmediği ve kıyâmete yakın bir zamanda yeryüzüne inerek haksızlığı ortadan kaldıracığı ve adâleti hâkim kılacağı iddiaları ortaya atılmıştır.⁴⁴⁹ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'nin

---

⁴⁴⁰ Ali Avcu, *İslam'ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şia* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2020), 30.

⁴⁴¹ Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*, 53.

⁴⁴² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 41.

⁴⁴³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 374.

⁴⁴⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*.

⁴⁴⁵ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, 49.

⁴⁴⁶ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, 54.

⁴⁴⁷ Cemil Hakyemez, “Mehdî Düşüncesinin İtikadîleşmesi Üzerine”, *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/5 (Ocak 2004), 141-142.

⁴⁴⁸ Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam El-Mehdi*, 92.

⁴⁴⁹ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, 51.

oğulları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e yaptığı nasihatlerde ise ölmediğine dair bir rivayete rastlanmamıştır. Ancak *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada Mehdî inancını çağrıştıran ifadelerin olduğu görülmüştür: "Bizden ölen ölür; fakat ölü değildir. Bizden çürüyen çürür, fakat o çürümüş değildir."⁴⁵⁰ *Buyruk*'ta *Nehcü'l-belâga*'da olduğu gibi Hz. Ali'nin ölmediğine dair bir rivayetle karşılaşılmamıştır.

Sünni inanışta âlimler tarafından Mehdî anlayışı kabul edilmekle birlikte⁴⁵¹ Şîa'daki gibi bu kavrama temel inanç esasları içerisinde yer verilmemiştir. Sünni tasavvuf çevrelerinde insân-ı kâmil devrin Mehdîsi olarak kabul görürken, Ricalü'l-gayb'ın en tepesindeki kişisi ise insân-ı kâmilidir.⁴⁵² Dolayısıyla tasavvuftaki kutup, velâyet, ricâlü'l gayb ve nûr-i Muhammedi gibi bazı teoriler Mehdîlik anlayışı ile yakınlık göstermektedir.⁴⁵³ Bu sebeple tasavvufî düşünceye yakınlığı ile bilinen Alevîlikte Mehdî düşüncesinin esası, on iki imam inancı ve nûr-i Muhammedi anlayışına dayandırılmaktadır. İmamlar kutsal nûr olan nûr-i Muhammedi'nin birer taşıyıcılarıdır. Alevîlerce Mehdî ya gelecekte beklenen bir şahsiyet ya da recat ile gelecek olan ilahi bir nurdur.⁴⁵⁴ *Buyruk*'ta Tac başlığında kutsal nurun taşıyıcıları ve velâyet sahiplerinin imamlar olduğu belirtilmiştir: "Tacın önderi ve kılavuzu, Hakk'ı tanımaktır. Tacın bîatını yani içi hak nurudur. Tacın zâhiri yani içi, imamın velâyetidir."⁴⁵⁵ Yine *Buyruk*'ta sonuncu imamın Mehdî olacağı söylenmiştir.⁴⁵⁶ *Nehcü'l-belâga*'da nûr-i Muhammediye diye bir kavram geçmemekle birlikte Allah'ın Peygamber'i aydınlatıcı bir nurla gönderdiği ifade edilmektedir.⁴⁵⁷

Sonuç olarak İslâm düşünce geleneği içerisinde Hz. Ali'nin Mehdîliği konusunda bazı rivayet ve iddialar bulunmasına rağmen *gerek Nehcü'l-belâga*'da gerekse *Buyruk*'ta bu rivayetlere dair izlere rastlanılmamıştır. Ancak *Nehcü'l-belâga*'da, Mehdî inancını çağrıştıran ifadelerin yer aldığı görülmüştür. *Buyruk*'ta Mehdî düşüncesinin daha çok on iki imam ve Nur-ı Muhammediye anlayışı çerçevesinde tasavvuf kalıpları içerisinde gündeme getirildiği görülmüştür. *Nehcü'l-belâga*'da ise böyle bir Mehdî beklentisinin olmadığı görülmüştür. Mehdî kavramının siyasî nedenlerden dolayı zaman zaman Ehl-i Beyt'e mensup olmayanlar için de kullanıldığı olmuştur. *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruk* metninde ise böyle bir gizlenmeden, sıfattan ve bu kavramın Ehl-i Beyt dışında bir kimse için kullanılmasından bahsedilmemiştir.

⁴⁵⁰ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 89.

⁴⁵¹ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdîlik*, 15.

⁴⁵² Detaylı bilgi için bkz. Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdîlik*, 181,94. Lügatte "dönüş" anlamına gelen ric'at, Şii literatüründe Mehdî'nin hükümlerlik süresinin bitiminden itibaren mâsûm imamların tekrar dirilerek dünyaya gelmeleri ve Mehdî'nin kurduğu düzeni yöneterek idare etmeleri anlamında kullanılmaktadır.

⁴⁵³ Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdîlik*, 114, 25.

⁴⁵⁴ Faruk Gün, "Mehdîlik İnancı Üzerine Bir İnceleme", *Artuklu Akademi* 1/4 (2017), 114; İlyas Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, 92,156.

⁴⁵⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 125.

⁴⁵⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 125.

⁴⁵⁷ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 167.

2.1.3. Peygamber Tasavvuru

Nehcü'l-belâga'da Yüce Allah tarafından yaratılan ilk insanın Âdem Peygamber olduğu, Allah'ın onu cennetine koyduğu, bol bol rızıklar verdiği, yasağını ihlal etmesi üzerine tövbesini kabul ederek onu yeryüzüne indirdiği ifade edilir.⁴⁵⁸

Alevîlikte ise Hz. Âdem tasavvuru ve yaratılış bahsi çok daha farklı anlatılır. Allah, Hz. Peygamber ile Hz. Ali nurunu âlemi yaratmadan çok önce yaratmış ve bu nûr ilk peygamber Hz. Âdem'e ondan sonra da Hz. Şî't'e ve diğer peygamberlere geçmiştir. Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalip'e gelince iki parçaya bölünen bu nurun bir yarısı Peygamber'in babası Abdullah'a ondan da Hz. Peygamber'e geçmiştir. Kalan diğer yarısı ise amcası Ebu Talip vasıtasıyla Hz. Ali'ye geçmiştir. Hz. Peygamber nübüvvet, Hz. Ali ise velâyet nurunun sahibi olmuştur. Hz. Peygamber "nübüvvet" nuru ile dini bildirirken, Hz. Ali de "velâyet" nuru ile dinin özünü açıklamıştır. Görüldüğü gibi burada Alevîlerce Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin yaratılışı mitleştirilmiştir. Hz. Peygamber ile Hz. Ali farklı iki kişi gibi görünse de hakikatte tektirler ve bu yüzden bir tek şahsın ismi gibi Muhammed-Ali olarak zikredilmiştir.⁴⁵⁹

Bu sebeple *Buyruk*'ta da Muhammed-Ali birlikteliğine "Yol ve erkân Muhammed Ali'den kalmıştır." örneğinde olduğu gibi sıklıkla yer verilmiştir.⁴⁶⁰ Ayrıca *Buyruk* metninin sonlarına doğru "Şîa Mezhebi" başlığında Muhammed-Ali birlikteliğine vurgu yapılmıştır. Buna göre; Allah, on sekiz bin âlemden eser yokken ilahi kudretini göstermek için âlemi yaratmaya karar verir ve ilk olarak yeşil deryayı yaratır sonrasında ise dalgalarla coşan bu deryaya bir cevher bırakır. Bunun üzerine yeşil ve ak nurdan oluşan iki nur ortaya çıkar ve bu nurlar yeşil kubbe'ye benzeyen bir kandile konur. Yeşil nur Hz. Peygamber'e ait olurken ak nur da Hz. Ali'nin olur.⁴⁶¹

Dolayısıyla söz konusu iki eserde ilk yaratılan kişi ve peygamberin kimliğine dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. *Nehcü'l-belâga*'da ilk yaratılan insan ve ilk peygamber Hz. Âdem iken *Buyruk*'ta bu, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin nurudur.

Alevîler, Peygamberlere olan imanı iman esaslarından biri olarak görmüşlerdir.⁴⁶² Alevîler tüm peygamberleri kabul ederken Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'e gönderilen kitapların kutsal olduğuna inanmışlardır.⁴⁶³ Alevîlere göre Allah, insanlığa yol

⁴⁵⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 98; Mustafa Erdem, Hazreti Âdem (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 116-117.

⁴⁵⁹ Mahmud Erol Kılıç, *Evvele Yolculuk* (İstanbul: Sufî Kitap, 2019), 37; Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 118; Yıldız - Bulut, *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, 27-28.

⁴⁶⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 65, bkz. 129, 140, 171, 177, 179.

⁴⁶¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 235.

⁴⁶² Ahmet Yıldırım, "Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'ân ve Sünnete Bakışı", *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu I: Bildiriler ve Müzakereler*, ed. Hülya Küçük - Mark Soileau (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 28 - 30 Eylül/September, 2005), 296.

⁴⁶³ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 115.

göstermek ve onlara rehber olmak amacıyla Peygamberler göndermiştir. Bu sayının 124 bin Peygamber olduğu düşünülmektedir. Bu konuyla ilgili *Buyrukta* şu ifadeler yer almıştır; “Yüz yirmi dört bin peygamber ve bir rîvayette iki yüz yirmi dört bin peygamber gelmiştir.”⁴⁶⁴ Bu Peygamberlerden sadece 28 tanesinin ismi Kur’an’da geçmektedir. Alevîler de tıpkı diğer Müslümanlar gibi peygamberlerin hepsine saygı duymaktadır. *Nehcü'l-belâga* ile *Fuat Bozkurt Buyruğunda* ise gönderilen Peygamberlerin sayısı ile ilgili bir kayda rastlanılmamıştır.

Buyruk'ta Hz. Muhammed dışında diğer peygamberlere de sıkça atıf yapılmıştır. “Tarikten geçme” erkânında, bu erkânın Eyyûb peygamberden insanlara miras kaldığından söz edilmiştir. Eyyûb peygamber hasta olduğunda, hanımı, şeytan tarafından kandırılmış, bunu öğrenen Eyyûb peygamber, iyileşmesi halinde hanımına yüz asâ vurma konusunda Allah’a yemin etmiştir. Fakat sağlığına kavuştuktan sonra hanımına merhamet göstererek bu cezadan vazgeçmiş. Yeminini yerine getirmek için de yüz buğday sapından bir deste yapıp hanımına bir kez vurmak suretiyle andını gerçekleştirmiştir.⁴⁶⁵ *Buyruk'ta* “Tac” başlığında gökten inen yedi tacın sırasıyla Âdem, Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ ve Muhammed peygamberlere ve Ali’ye indiğinden bahsedilmiştir.⁴⁶⁶ *Buyruk'ta* “Mücerret” başlığında mücerretliğin Hz. İsâ’dan kaldığından söz edilmiştir.⁴⁶⁷ Bunların dışında *Buyruk'ta* Hârûn,⁴⁶⁸ Yûsuf, İsmâil,⁴⁶⁹ Süleyman,⁴⁷⁰ Dâvûd⁴⁷¹ ve İdrîs⁴⁷² peygamberlerden de bahsedilmiştir. *Nehcü'l-belâga'da* da *Buyruk'ta* olduğu gibi çeşitli Peygamberlerden bahsedilmiştir.

Buyruk'ta Peygamber ile Ali’nin musahip olması, Mûsâ ve Hârûn Peygamberlerin kardeş olmalarına benzetilirken,⁴⁷³ Musa ve Harun Peygamberlerin kardeşliğine *Nehcü'l-belâga'da* da atıfta bulunulmuştur.⁴⁷⁴

Buyruk'ta Hz. Peygamber’e en çok kırklar meclisinde yer alan Mi’rac hadisesi anlatısında yer verilmiştir. Bu anlatı özetle şu minvaldedir; Hz. Muhammed bir sabah vakti Mi’rac’a çıkar. Bu yolculuk sırasında karşısına hiç beklemediği bir anda bir aslan belirir ve yolunu keser. Allah’ın emretmesi üzerine Hz. Peygamber aslana yüzüğünü verir ve aslan sakinleşir. Yoluna devam eden Hz. Peygamber göğün en yüksek noktasına ulaşır ve sonunda burasını da aşarak

⁴⁶⁴ Adil Ali Atalay Vaktidolu (ed.), *İmam Caferi Sadık Buyruğu* (Can (adil Ali Atalay) Yayınları, 2009), 12; Yıldız, “Türkiye Aleviliği ‘nin İnanç ve Ahlaki Değerleri”, 424.

⁴⁶⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 147.

⁴⁶⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 124.

⁴⁶⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 73.

⁴⁶⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 28.

⁴⁶⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 75.

⁴⁷⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 130.

⁴⁷¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 150.

⁴⁷² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 208,250.

⁴⁷³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 28.

⁴⁷⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 212.

Allah'a kavuşur ve burada O'nunla konuşur. Bu konuşmadan doksan bin kelimelik bu otuz bini şeriat üzerine olup insanlara inmiş iken geri kalan altmış bini ise Ali'de sır olur. Hz. Peygamber dönüşte kırkların bulunduğu yere gelir, iki kez peygamber olduğunu söylese de kapı açılmaz. Ancak üçüncü seferde yoksul evladı olduğunu dile getirmesi üzerine kapı açılır. Kırklara katılan Hz. Peygamber burada daha önce aslana verdiği yüzüğü parmağında taşıyan Hz. Ali'yi görür. Bir süre sonra Allah'ın istemesi ile üzümü ezip bundan şerbet yapan Hz. Peygamber bu şerbeti kırklara dağıtır. Şerbeti içen kırklar kendinden geçerek ilahi aşkla hep birlikte semah yaparlar.⁴⁷⁵

Nehcü'l-belâga'da yer alan rivayete göre Hz. Ali, henüz İslâm gelmeden önceki cahiliye döneminin betimlemesini yapar, Hz. Peygamber'in Allah tarafından insanlığa gönderilişinin önemini açıklar. "Allah onu doğruluğun bayraklarının harap olduğu, dinin yollarının silindiği bir zamanda gönderdi. O batılın binasını hak ile yardı; insanlara nasihat etti, olgunluğa iletti ve itidali emretti."⁴⁷⁶ Buradaki ifadede yer alan Hz. Peygamber misyonu ile *Buyruk*'ta yer alan misyon farklılık göstermektedir.

Buyruk'ta anlatılan Mi'rac ile Kur'an, hadis ve siyer kitaplarında anlatılan Mi'rac olayı arasında belirgin farkların olduğu açıktır. *Buyruk*'ta anlatılan Mi'rac hadisesinde daha çok Muhammed-Ali birlikteliğine vurgu yapılırken burada hakikatin (şeriat-nübüvvet, zâhiri) yüzünü Hz. Peygamber'in, tarikatın (velâyetin ve bâtinî) yüzünü ise Hz. Ali'nin temsil ettiği söylenebilir. Anlatıya göre, Mi'rac dönüşü Hz. Peygamber orada bulunanlara seslenerek bir mürşide teslim olmaları gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunur. Ardından minbere çıkarak Hz. Ali'nin elinden tutup yanına getirir ve her ikisi bir gömleğin yakasından baş gösterir ve sonrasında Hz. Peygamber orada bulunanlara seslenerek kanının, vücudunun ve ruhunun Ali ile bir olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁷ Bu anlatı doğrultusunda *Buyruk*'ta Hz. Peygamber'in elçiliğine ilişkin emareler bulunmakla birlikte daha çok Alevîlik inancının senkretik yapısına uygun bir peygamber tasavvurunun baskın olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷⁸ Bu tasavvura göre Hz. Muhammed miraca çıkan ve burada kırklarla beraber olan ve Hz. Ali'nin sırrına eren, Ali ile aynı nurdan gelen ve onunla birlikte ilk yaratılan ruh olarak algılanmaktadır.⁴⁷⁹ Tüm bunlar İslâm'daki genel Peygamber algısından ziyade daha çok "hakikat-i Muhammediye" kavramı etrafında şekillenen senkretik mistik fikirlerdir.⁴⁸⁰

Nehcü'l-belâga'da ise Muhammed-Ali birlikteliği gibi bir anlayış ve Mi'rac anlatımı yer almamaktadır. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Muhammed daha çok Ehl-i Sünnet anlayışına uygun biçimde; sapkınlık içinde olanları doğru yola yönlendiren, doğru yolun habercisi olan, aşırıya

⁴⁷⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 15-21.

⁴⁷⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 225.

⁴⁷⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 25-26.

⁴⁷⁸ Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 108.

⁴⁷⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 15-21.

⁴⁸⁰ Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 108.

gitmeyen orta yolu seçen, dünya nimetlerini küçümseyen ve onları gönlünden çıkaran, gönüllerdeki düşmanlıkları söndüren bir peygamber profili şeklinde sunulmuştur.

Görünen o ki *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Peygamber Hz. Ali'den bağımsız bir biçimde ele alınmış olup *Buyruk*'ta ve Alevî inancında olduğu gibi ikili düalist bir gnostik anlayış benimsenmemiştir. Alevî inancında Hz. Peygamber nübüvveti, Hz. Ali ise velâyeti temsil ederken burada ikili bir yapı kurulmuştur. Bu ikili yapıda Hz. Peygamber Hz. Ali'ye nazaran daha alt bir pozisyonda sunulmuştur.⁴⁸¹

Bu durum geleneksel Alevî inancının mistik yani tasavvufî boyutunu meydana çıkarmıştır. Bu mistik boyut, *Buyruk*'ta anlatılan Kırklar Ceminde daha iyi müşahede edilmiştir. Burada anlatılanlara göre Hz. Peygamber'in konumu mistik düşünce kalıpları içerisinde konumlanmıştır.⁴⁸² Tüm bunlara rağmen Üçer, Alevî düşüncesi bir bütün olarak değerlendirildiğinde Alevî düşünceye asıl rengini veren temel unsurun Hz. Muhammed bağlantılı hususlar olduğunu söylemiştir.⁴⁸³

Alevî inancının temellerinden birisini de "Hak-Muhammed-Ali" üçlemesi oluşturmaktadır. Bu üçlemede Hz. Peygamber'e ikinci sırada yer verilmiştir. Onun peygamberliğinden bahsedilirken genel İslâmî anlayışa uymayan bazı farklı uygulamalara da yer verildiği görülmüştür.⁴⁸⁴ Ocak, Hak-Muhammed-Ali üçlemesinde Hz. Peygamber'in nübüvveti, Hz. Ali'nin ise velâyeti temsil ettiğini ancak Alevî inancında velâyetin nübüvmete göre daha önde tutulduğunu, bu sebeple Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye göre daha alt konuma yerleştirildiğini, bunun da tasavvufta yer alan mürşid-mürît ilişkisi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁸⁵

Buyruk'ta Hak-Muhammed-Ali üçlemesine sıklıkla yer verilmiştir. "Erkan, Allah Muhammed-Ali'nindir,"; "Sofu, verdiği lokmayı Allah-Muhammed-Ali aşkına veren kişidir."⁴⁸⁶ ifadelerini buna örnek göstermek mümkündür. *Nehcü'l-belâga*'da Allah, Hz. Peygamber ve Hz. Ali birbirinden bağımsız olarak ele alınmış olup *Buyruk*'ta olduğu gibi böyle bir üçlü yapı sunulmamıştır.

İslâm düşüncesi içerisinde bilindiği üzere Sünnet, Hz. Peygamber'in söz ve fillerinden oluşan davranışların bütünüdür. Peygamberin yolu olan sünnet şüphesiz Alevîlerce bilinmektedir. Bunun delili olarak Alevîliğin sözlü ve yazılı literatüründe çok sayıda hadisin kullanılması

⁴⁸¹ Yıldız, Anadolu Alevîliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme, 119.

⁴⁸² Ahmet Yaşar Ocak, "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuşuna Kısa Bir Bakış", *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü (Editörlü kitap)*, (2009), 55-56.

⁴⁸³ Cenksu Üçer, "Alevî Telakkide Hz. Muhammed", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/1 (2010), 322.

⁴⁸⁴ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 98.

⁴⁸⁵ Ocak, "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa", 55-56; Yıldız, "Türkiye Alevîliği'nin İnanç ve Ahlakî Değerleri", 427; Hüseyin Yılmaz, *Alevî - Sünnî Diyalogu* (Sivas: Asistan Kitap, 2011), 41.

⁴⁸⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 55, 67, 93.

gösterilebilir.⁴⁸⁷ Bu kullanım *Buyruk*'ta da mevcuttur. Bununla birlikte Alevî kültürünün şifahi bir geleneğe dayanmış olmasının da etkisiyle çok sayıda zayıf ve mevzû rivayetin de kullanıldığı tespit edilmiştir.⁴⁸⁸

Buyruk'ta hadisin önemine dair sözler de yer almaktadır. Örneğin “Pîr Tanrı'nın vekili sayılır. Ona bir emanet verilmiştir. Emanete hıyanet edilir mi? Gün olup da burada karşılığı verilmemiş bir sorun çıkarsa pîr, onu Kur'an ve hadislerle göre çözümlemelidir.”⁴⁸⁹ ifadeleri hadislerin gelenek içerisindeki bağlayıcılığına işaret etmektedir. *Buyruk* metni içerisinde çeşitli konularda Hz. Peygamber'in sözlerine yer verildiği görülmektedir. Dört kapı kırk makam, Cem, İkrar, Musahiplik, Tevellâ-Teberrâ, On İki Hizmet, Düşkünlük konuları bunların başlıcalarıdır.⁴⁹⁰

Buyruk'ta yer alan üç sünnet, yedi farz anlayışı daha çok İmam Cafer es-Sadık'a atfedilmiş olsa da Cafer es-Sadık'ın yaşamında üç sünnet, yedi farz şeklinde bir sıralamanın yapılmadığı ve bu kavramın onun fikrî yapısıyla örtüşmediği söylenebilir. Üç sünnet kavramının ne manada kullanıldığı da çok açık değildir. Üç sünnetin daha çok bir kural, bir ilke anlamlarına geldiği düşünülmektedir.⁴⁹¹

Üç sünnetten ilki Hakkı zikretme üzerinedir. Hatırlama anlamında olan zikir *Buyruk*'ta, hem Allah'ın hatırlanması hem de “yola bağlılık” manalarında kullanılmıştır. Tanrı'nın isimleri başlığında Tanrı'yı zikretmenin yedi türlü olduğu söylenir. İkinci sünnet ise kalbi temiz tutma ve kalpte düşmanlığa yer vermeme üzerinedir. Eğer bir kimse bir başkasının kalbini kırar ve onun gönlünü almaz ise pîr, müşid, üstat, mürebbi o kimseyi huzuruna kabul edemez. Üçüncü ve son sünnet ise alçakgönüllülük üzerinedir. *Buyruk*'ta sûfînin özelliklerinden bahsedilirken bu sünnete uygun bir şekilde yedi özelliğine yer verilmiştir.⁴⁹²

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda sünnete uymanın önemine dikkat çekildiği görülmektedir. “Allah'a götürülmesi, O'nun Kitabıyla hükmetmemiz; Resule götürülmesi, onun sünnetine uymamızdır.”⁴⁹³ “Onlarla sünnetle tartış; sünnetten kaçış bulamazlar.”⁴⁹⁴ ifadelerini buna örnek göstermek mümkündür. *Nehcü'l-belâga*'da *Buyruk*'ta olduğu gibi sünnet konusuna sıkça atıf yapılmış ancak *Buyruk*'ta yer alan üç sünnet yedi farz gibi bir sınıflamaya gidilmemiştir.

⁴⁸⁷ Mehmet Saffet Sarıkaya, “Alevi İnançlarında Hz. Muhammed”, *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü* (Editörlü kitap), (2009), 238.

⁴⁸⁸ Ahmet Yıldırım, “Alevi Bektaşî Edebiyatında Kullanılan Hadisler ve Değerlendirilmesi”, *İslâmiyât Aleviliğinin Teolojisi*, ed. Mehmet Said Hatiboğlu (Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2003), 6/92.

⁴⁸⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 92, 146.

⁴⁹⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 181.

⁴⁹¹ Üzümlü, “Buyruk'ta ‘Üç Sünnet-Yedi Farz’ Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu”, 162-163.

⁴⁹² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 195.

⁴⁹³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 133.

⁴⁹⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 337.

Alevîlikte Hz. Peygambere salavat getirmek önemli olduğu kadar dinî ve sosyal yaşamın da vazgeçilmez bir unsurudur. Alevî cem ayinleri başta olmak üzere kesilen kurban ritüellerinde, sünnet, nişan, düğün ve nikâh gibi sosyal yaşamda bol bol salavat getirilmektedir. Ayrıca Alevîlerce yapılan duaların kabulü için de Allah’a, Hz. Muhammed’in yüzü suyu hürmetine şeklinde niyaz edilir.⁴⁹⁵ Cemlerde semah dönen canların bellerine kemer kuşatılır. Kemer kuşatmanın Hz. Peygamber’den kaldığına inanılır.⁴⁹⁶

Buyruk’ta anlatılana göre Kırklar anlatısında, semaha kalkan Kırkların, bellerine Hz. Peygamber’in imâmesi/sarığından bir parça sararak semah dönmeye başlamışlardır.⁴⁹⁷ Bu sebeple cemlerde, semah dönen canların bellerine sarılan kemerin de Hz. Peygamber’in imâmesi olduğuna inanılır.⁴⁹⁸ *Nehcû’l-belâga*’da ise kemer kuşatma gibi anlatılar yer almamaktadır.

Buyruk’ta Kırklar Ceminde Hz. Peygamber’in içeriye alınmadan önce yaşadıkları onun Kırklar tarafından küçük görülmesi gibi algılanmamalıdır. Bu anlatıda Hz. Peygamber’in dünyevi isteklerden uzaklaşmasını anlatan “fakr” ve “terk” anlayışına uygun üstü kapalı bir gönderme vardır. Hz. Peygamber’in Kırklara kabulünden sonra Kırklar tarafından Hz. Peygamber rehber, Hz. Ali ise müşid olarak kabul görür. Hz. Peygamber şariat kapısının maliki olarak rehberliği, kılavuzluğu ve nübüvveti temsil ederken; Hz. Ali ise tarikat kapısının sahibi olarak müşidliği temsil eder. Böylece Hz. Peygamber’in tasavvuftaki yeri belirlenmiş olur.⁴⁹⁹

Nehcûl Belağâ’da Hz. Ali’ye nispet edilen ve onun Hz. Peygamber hakkında yaptığı bir konuşmasında, Hz. Peygamber’in dünyayı kötölemesi, nimetlerini istememesi ve dünyayı küçük görmesi bir anlamda tasavvuftaki “fakr ve terk” anlayışını çağrıştırmaktadır.⁵⁰⁰

Sonuç olarak; *Nehcû’l-belâga*’da Yüce Allah tarafından yaratılan ilk insanın Âdem Peygamber olduğu, Allah’ın onu cennetine koyduğu, ona cennetinde bol bol rızıklar verdiği, yasağını ihlal etmesi üzerine tövbesini kabul ederek onu yeryüzüne indirdiği söylenir. *Buyruk* ve Alevîlikte ise insanın yaratılışı daha çok nur-ı Muhammediye perspektifi üzerinden değerlendirilir. Dolayısıyla her iki metinde insanın yaratılışı ile ilgili farklı anlatımların olduğu tespit edilmiştir. *Nehcû’l-belâga*’da ve *Buyruk*’ta Hz. Muhammed dışında diğer peygamberlere de atıflar yapılmış, ancak her iki eserde gönderilen peygamberler ile ilgili bir sayı zikredilmemiştir. *Nehcû’l-belâga*’da, Hak-Muhammed-Ali birlikteliği gibi bir anlayış ve Mi’rac anlatımı yoktur. *Buyruk*’ta olduğu gibi ikili ve üçlü bir yapıya rastlanılmamıştır. Her iki eserde

⁴⁹⁵ Üçer, “Alev Telakkide Hz. Muhammed”, 335-336.

⁴⁹⁶ Üçer, “Alevi Telakkide Hz. Muhammed”, 340.

⁴⁹⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 20.

⁴⁹⁸ Üçer, “Alevi Telakkide Hz. Muhammed”, 340.

⁴⁹⁹ Sarıkaya, “Alevi İnançlarında Hz. Muhammed”, 235.

⁵⁰⁰ Er-Radî, *Nehcû’l-Belâga*, 118.

sünnet konusuna sıkça atıf yapılmış ancak *Buyruk*'ta yer alan üç sünnet yedi farz sınıflaması *Nehcû'l-belâga*'da görülmemiştir.

2.1.4.Ehl-i Beyt Tasavvuru

Ehl-i Beyt ifadesi, Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini temsil ederken, İslâm'la birlikte bu kavram değişikliğe uğrayarak Hz. Peygamber'in ev halkı, nesebi ve ailesi manasına gelen bir kavrama evrilmiştir.⁵⁰¹ Alevîlerce bazı ayetler⁵⁰² ve Hz. Peygamber'in hadisleri öne çıkarılarak Ehl-i Beyt'in fazileti savunulmuştur.⁵⁰³ *Nehcû'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada geçen: "Onun ailesi, ailelerin en hayırlısı, ağacı en hayırlı ağaçtır"⁵⁰⁴ ifadesi Hz. Peygamber ailesinin ayrıcalıklı ve önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. *Buyruk*'un bütününde ise Ehl-i Beyt'e sıklıkla atıf yapıldığı görülmekle birlikte yapılan birçok duada Ehl-i Beyt ayrıcalıklı bir konuma yükseltilmiştir.⁵⁰⁵ Dolayısıyla her iki eserde de Ehl-i Beyt ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olmuştur.

Ehl-i Beyt kavramını içine alacak şekilde kimi zaman Hz. Peygamber'in yakınlarının da dâhil edildiği âl-i Muhammed tabiri de kullanılmıştır. Bu iki kavram karşılaştırıldığında âl sözcüğü her zaman Ehl-i Beyt kavramından daha geniş bir anlamı ifade etmiştir.⁵⁰⁶ *Nehcû'l-belâga*'da Ehl-i Beyt için böyle bir tabir kullanılmamıştır. *Buyruk*'ta ise kimi zaman Ehl-i Beyt için âl-i Aba tabiri kullanılmıştır. "Şah-ı Merdan kuluyum âl-i Aba'nın soyuyum."⁵⁰⁷ ifadesinde olduğu gibidir. "Ehl-i Beyt" kavramı süreç içerisinde "Hilâfet" kavramı gibi içerik değiştirmiş, insanlar tarafından farklı şekilde içeriklendirilerek kullanılmıştır.⁵⁰⁸

İslâm'ın ilk yıllarında hilâfet problemi çerçevesinde iktidarı ele geçirmek isteyenler bu kavramı kendileri için bir dayanak unsuru olarak görmüşler ve zamanla da birçok grup diğer gruplara karşı fikrî üstünlük sağlamak için Ehl-i Beyti bir koruma kalkanı gibi kullanmıştır. Sonrasında ise bu gruplar kavramın içini kendi düşünce ve amaçları ile doldurmuşlardır.⁵⁰⁹ Bu nedenle Ehl-i Beyt'in net bir tanımı yapılamamıştır.⁵¹⁰ Hz. Peygamber'in yakın ailesine gösterilen aşırı sevgi zamanla Ehl-i Beyt mensuplarını toplumda ayrıcalıklı bir konuma

⁵⁰¹ Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*, 43.

⁵⁰² el-Ahzâb 33/33; eş-Şura 42/23; en-Nahl 16/43; eş-Şuarâ 26/214.

⁵⁰³ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 131.

⁵⁰⁴ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 167.

⁵⁰⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 211-212.

⁵⁰⁶ Varol, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, 128-129.

⁵⁰⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 230.

⁵⁰⁸ Varol, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, 15.

⁵⁰⁹ Varol, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, 17-18.

⁵¹⁰ Varol, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, 47.

yükseltmiş, bu ayrıcalıklı konum Kerbela olayının yaşanması ile birlikte, daha da artarak siyasî bir argümana dönüşmüştür.⁵¹¹

Ehl-i Beyt anlayışının daha çok gündeme gelmesi Emevilerin iktidarı ile birlikte olmuştur. Emeviler halifelik konusunda haklı olduklarını göstermek için hasımlarına karşı Osman'ın velîsi oldukları tezini savunmuşlardır.⁵¹²

Hz. Ali, halifeliği Hz. Peygamber'e olan yakınlığını kullanarak istememiş, orada bulunanlar Hz. Ali'ye Hz. Peygamber'e olan yakınlığından dolayı değil daha çok bu işe layık birisi olarak düşündükleri için biat etmişlerdir.⁵¹³ Sonrasında ise Hz. Ali'ye karşı gösterilen bu ilgi Ehl-i Beyt taraftarlığına dönüşmüştür. Özellikle Kûfe şehri Ehl-i Beyt taraftarlığı ile bilinen bir merkez haline gelmiştir.⁵¹⁴

Bu kavramı ilk kullanan kişi ise bir konuşmasında Ali b. Hasan olmuştur. Hz. Hasan bu konuşmasının sonunda ben Ehl-i Beyt'tenim demiştir. Ancak bunu halife olmak için söylememiştir. Bu kavramı sonraki yıllarda iktidarda hak sahibi olduklarını iddia etmek için Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları sık sık kullanmıştır.⁵¹⁵ Ehl-i Beyt kavramını Fâtıma oğulları dışında kullanan ilk kimse ise Muhtar es-Sakafi (ö.67/686) olmuştur. Muhtar, Hz. Ali'nin Fâtıma'dan olmayan oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'yi (ö.81/700) Ehl-i Beyt'ten sayarak onun adına beyat almıştır. Dolayısıyla Ehl-i Beyt'in sahip olduğu saygın kimliğini kendi dünyevi çıkarları için kullanmak isteyenler kimi zaman onun adından ve manevi etkisinden yararlanarak isyan etmişlerdir.⁵¹⁶

Bu kavramın sıkça kullanıldığı yerlerden biri de Zeyd. b. Ali (ö.122/740) isyanıdır. O Kûfe halkına seslenerek onları Ehl-i Beyt'e yardıma çağırmıştır. Emevi iktidarına karşı düzenlenen tüm isyanlarda bu kavram Ali yanlılarının desteğini alabilmek için temel dayanak noktası olarak kullanılmıştır.⁵¹⁷ Emevî karşıtları öncelikli olarak Hz. Ali'nin karizmatik liderliği altında birleşirken bu, zamanla Ehl-i Beyt karizmasına dönüşmüştür.⁵¹⁸ Ancak başlangıçta iktidara gelebilmek için Ali taraftarlarının gücünden yararlanan Abbasiler iktidara geldikten sonra ise Ali yanlılarına karşı olumsuz bir tavır sergilemişlerdir.⁵¹⁹ Bu sebeple Ehl-i Beyt İslâm düşünce geleneği içerisinde en çok tartışılan kavramlardan birisine dönüşmüştür. Dolayısıyla bu

---

⁵¹¹ Namık Kemal Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I-II. asır)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007), 28, 2.

⁵¹² Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I-II. asır)*, 99.

⁵¹³ Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I-II. asır)*, 84.

⁵¹⁴ Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I-II. asır)*, 89.

⁵¹⁵ Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*, 44.

⁵¹⁶ Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 438.

⁵¹⁷ Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*, 45.

⁵¹⁸ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 49.

⁵¹⁹ Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*, 46.

kavrama farklı dönemlerde farklı anlamların yüklenmesi, farklı Ehl-i Beyt tasavvurlarını ortaya çıkarmıştır.

Ehl-i Beyt, İslâm toplumu içinde önemli bir konuma sahipken, yaşanan düşünce ayrılıklarında aktif rol üstlenmiştir. İlk siyasî ayrılıklar içerisinde farklı guruplar için referans noktası olurken bu siyasî ayrışmalar sonrası oluşan temel itikâdi bölünmelerin de merkezinde yer almıştır. Ayrıca bu kavram zaman zaman istismara uğramış ve bazı guruplar da bu istismarın aleti olmuştur.⁵²⁰ Dolayısıyla İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren Hz. Ali'ye karşı gösterilen bu ilgi zamanla Ehl-i Beyt taraftarlığına dönüşecektir.⁵²¹ Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi bu bağlılığın daha da güçlenmesine neden olacaktır.

Zeyd b. Ali'nin oğlu Yahya'nın Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Horasan bölgesinde bir Emevî valisi tarafınca öldürülmesi yeni Müslüman olmuş Türklerin Ehl-i Beyt'e olan sevgi ve bağlılığını artırmıştır. Türklerin Horasan bölgesinden geçerek Anadolu'ya göç ettikleri düşünüldüğünde Türkler aracılığı ile Ehl-i Beyt sevgisi Anadolu'ya taşınmıştır.⁵²² Bu sebeple Alevîlerin tüm inanç ve düşünceleri Hz. Ali ve Ehl-i Beyt çerçevesinde oluşmuştur. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt inancı Alevî inancının merkezindedir.

Ehl-i Beyt'in kimlerden oluştuğu ve sayısı konusunda da farklı fikirler ortaya atılmıştır. Örneğin Mübahele Olayı'nda Hz. Peygamber yanına Hz. Ali, torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i bir de kızı Hz. Fâtıma'yı alarak Necranlılarla lanetleşmek üzere yola çıktığı söylenir. Bu olayla Ehl-i Beyt'in beş kişi olduğu iddia edilir.⁵²³ Ehl-i Sünnet ve Şîa bu konuda farklı iddialar ortaya atar. Ehl-i Sünnet Ehl-i Beyt'in kapsamını daha geniş tutarak Hz. Peygamber'in Müslüman olan tüm yakınlarını Ehl-i Beyt'e dâhil eder. Şîa ise Ehl-i Sünnet düşünceden farklı olarak Ehl-i Beyt'i oluşturanları sınırlandırmıştır. Şîa, başta Hz. Aişe olmak üzere Hz. Peygamber'in tüm hanımlarının Ehl-i Beyt'ten sayılmasını olanaksız görmüştür.⁵²⁴

Nehcül Belağa'da yer alan Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda Ehl-i Beyt'in kimlerden oluştuğu detayı belirtilmemiştir. Genellikle bu konuşmalarda Ehl-i Beyt Peygamber'in ailesi şeklinde nitelenmiştir. Hatta eserde Peygamber'in ailesi hakkında diye bir konuşma da mevcuttur.⁵²⁵ Alevî inancında ise Ehl-i Beyt kavramı "ev halkı" manasına gelmekte, bu kavram Hz. Peygamber ile birlikte onun ev halkını içine almaktadır. Ancak zamanla Alevîlerce

⁵²⁰ Varol, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, 221.

⁵²¹ Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I-II. asır)*, 84.

⁵²² Mehmet Saffet Sarıkaya-Kamile Ünlüsoy, "Hacı Bektaş Veli'nin İnanç Dünyasında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt", *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009) Bildiriler* (Nevşehir: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010), 306.

⁵²³ Varol, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, 152.

⁵²⁴ Varol, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, 113-114.

⁵²⁵ Er-Radî, *Nehcül-Belâğa*, 35.

ev halkı sadece Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'den ibaret olarak düşünülmüştür. Bunlara Alevîlerce "beşler" denilmiştir.⁵²⁶

Buyruk'ta "Tarikat Yolu" başlığında bu beş kişi sayılmıştır: "Biri Şah-ı Merdan Ali, biri Hazreti Fâtıma, biri İmam Hasan, biri İmam Hüseyin, biri Zeynelabidin'dir."⁵²⁷ Peygamber soyundan gelen imamların da katılımı ile kapsam daha da genişletilmiştir. Hatta pîrlerin dahi Ehl-i Beyt soyundan oldukları *Buyruk*'ta vurgulanmıştır.⁵²⁸ Kapsamı genişletilmiş Ehl-i Beyt anlayışı bir anlamda zamanla Şîlîğin ve Alevîliğin hâkim görüşü olmuştur.⁵²⁹ Ayrıca Şîa tathir ayetini kendi görüşüne göre yorumlayarak Ehl-i Beyt'in sadece Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Ehl-i Beyt dairesi içinde olduğunu iddia ederek Ehl-i Beyt'e özel bir kutsiyet atfetmiştir.⁵³⁰

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada, Hz. Ali, ümmetten hiçbir kimsenin Hz. Muhammed'in ailesi ile karşılaştırılamayacağı; velâyet, vasîyet ve miras hakkının onlarda olduğunu söyleyerek Ehl-i Beyt'i bir anlamda ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir.⁵³¹ Ancak oğlu Hasan'a söylediği bir sözünde: "En asil soy, güzel ahlaktır" diyerek Allah katında ayrıcalıklı olmanın karşılığının güzel ahlaklı olmak olduğunu belirtmiştir.⁵³² *Buyruk*'un bütününde ise Ehl-i Beyt'e bolca atıf yapıldığı görülmektedir. Yapılan birçok duada Ehl-i Beyt ayrıcalıklı bir konuma yükseltilmektedir. Yapılan bu dualarda Ehl-i Beyt siyasî bir manadan çok dinî yönden ayrıcalıklı bir konuma yükseltilmiştir.⁵³³

Nehcü'l-belâga'da ise Ehl-i Beyt'le ilgili Peygamber soyu dışında herhangi bir isme yer verilmemiş, Ehl-i Beyt'le ilgili olarak Peygamber'in ailesi gibi genel ifadeler kullanılmıştır. Ancak *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada Hz. Peygamber'in ailesi dışında Zübeyr isimden bahsedilmiştir.⁵³⁴

Tarihsel süreç içerisinde Hz. Peygamber'in ailesinden olmasa da Ehl-i Beyt'e dâhil edilen kimselere de rastlanmıştır. Ehl-i Beyt'e dâhil edilenlerin en başında ise Müslüman olan ve Hendek Savaşı sırasında Hz. Peygamber'in yanında yer alarak ona hizmet eden Selmân-ı Fârisî gelmektedir (ö.36/656). Selmân-ı Fârisî'nin Ehl-i Beyt'e dâhil edilmesi ile ilgili İslâm kaynaklarında bazı rivayetler mevcuttur. Hendek Savaşı sırasında Muhacir ile Ensar arasında

⁵²⁶ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 130; Üçer, "Alevi Telakkide Hz. Muhammed", 322.

⁵²⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 201.

⁵²⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 38.

⁵²⁹ Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 437

⁵³⁰ Varol, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, 115.

⁵³¹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 35.

⁵³² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 342.

⁵³³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 211-212.

⁵³⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 390.

yaşanan anlaşmazlığı gidermek için Hz. Peygamber Selmân-ı Fârisî'yi övgü dolu sözlerle taltif etmiştir. Onun bu sırada "Selmân bizden, Ehl-i Beyt'tendir" dediği rivayet edilmektedir. Bu sözle mecazî anlamda Selmân Ehl-i Beyt'e dâhil edilmiştir.

Buyruk'ta Selmân-ı Fârisî kimi zaman Kırklar Ceminde Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile birlikte olmuş,⁵³⁵ kimi zaman da Mi'rac'ta kendisine Hz. Ali tarafından kuşak bağlanmıştır.⁵³⁶ Cemlerde on iki hizmetten biri olan ferraç süpürgeci görevi Selmân hizmeti olarak onun ismiyle anılmıştır.⁵³⁷ Çerağcılığın ondan kaldığı⁵³⁸ söylenmiştir. Kısaca Selmân-ı Fârisî *Buyruk*'a göre Ehl-i beytin bir hizmetkârıdır.⁵³⁹ Selmân-ı Fârisî gibi daha pek çok kimse İslâm'a yaptığı hizmetlerden dolayı Ehl-i Beyt kapsamında düşünülmüştür.⁵⁴⁰

Neticede; *Nehcü'l-belâga*'da Ehl-i Beyt'e yüklenen anlam ile *Buyruk*'taki Ehl-i Beyt kapsamının oldukça farklı olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.5.Tevellâ-Teberrâ Anlayışı

Tevellâ sözcük anlamı, birisiyle dost olma, ona yanaşma, domino taşı gibi ardı sıra gelme, çıkma ve olma anlamındadır. Teberrâ ise uzak olma ve düşman bilmedir. Terim anlamı itibarıyla tevellâ ve teberrâ, Ehl-i Beyt ve onun soyundan gelenleri sevmeme, onları sevenleri sevmeme ve dost edinme, Ehl-i Beyte kötülük ve düşmanlık yapanları sevmeme ve onlardan uzak durma üzerine kurulu bir anlayıştır.⁵⁴¹

Alevîlikte Hz. Ali ve onun soyundan gelen on iki imamı sevmenin insanı cehennem ateşinden kurtaracağına inanılır. Hz. Ali ve on iki imamı sevmeyen ve onlara düşmanlık edenlere düşman olan ve bunu Allah'ın bir emri gibi görenler için Ehl-i Beyt sevginin bir nişanesi olmuştur.⁵⁴² *Buyruk*'ta tevellâ ve teberrâ kavramları şu şekilde tanımlanmıştır: "Tevellâ, Muhammed-Ali dostunu dost tutmaktır. Teberrâ, Muhammed-Ali düşmanını düşman tutmaktır."⁵⁴³ *Nehcü'l-belâga*'da ise bu kavramlar ile ilgili açık bir ifade yoktur.

⁵³⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 19-20.

⁵³⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 28.

⁵³⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 84,89.

⁵³⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 223.

⁵³⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 29.

⁵⁴⁰ Varol, *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*, 127.

⁵⁴¹ Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ant Yayınları, 1994), 356; Ahmet Taşkın, "Mit Ve Gerçeklik Arasında Alevîlikte Ehl-i Beyt", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* IV/3 (2004), 278.

⁵⁴² Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 133.

⁵⁴³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 230.

Nehcü'l-belâga'da Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında söylediği rivayet edilen bir sözünde "Seni ancak mümin olan sever, senden ancak başkası değil münafık olan nefret eder."⁵⁴⁴ İfadeleri geçmektedir. Hz. Peygamber'in bu sözleri tevellâ inancı için önemli bir dayanak noktası olmuştur.⁵⁴⁵

Buyruk'ta tevellâ-teberrâ inanışına birçok yerde atıf yapılmıştır. Örneğin *Buyruk*'ta şu ifadeler geçer: "Ve (talip) Hak-Muhammed-Ali'nin dostlarını dost, düşmanlarını düşman bilmelidir."⁵⁴⁶ *Buyruk*'ta "Musahip" başlığında anlatılana göre, Hz. Peygamber, Veda Haccı dönüşü Gadir-i Hum denilen yerde konaklamış ve orada bulunan sahabelere şöyle buyurmuştur: "Hz. Ali'nin elinden tutarak ben kimin velîsi isem bu da onun velîsidir. Allah'ım bunu seveni sev; buna düşman olana sen de düşman ol." demiştir.⁵⁴⁷

Buyruk'ta "Uğruluk" başlığında Ehl-i Beyte kötülük yapanlar cüzzamlı olarak görülüp lanetlenmiştir.⁵⁴⁸ *Buyruk*'un birçok yerinde bu kimseler Yezid ismi ile özdeşleştirilmiştir. Yola ve erkâna uymayanlar bu isimlendirme altında eleştirilmiştir.⁵⁴⁹

Bu sebeple *Buyruk*'ta Yezid (ö.64/683) kendisine en çok teberrâ edilen kişi olmuştur: "Yezid'e teberrâ ederler." ifadesi bunun açıkça dışavurumudur.⁵⁵⁰ *Buyruk*'ta Cafer-i Sadık'ın bir sözünde, bir kimsenin imamların hakkını eda edebilmesi için Yezid'e teberrâ etmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁵¹ Yezid haricinde kendisine en çok teberrâ edilen isimler Mervan,⁵⁵² Kabil, Nemrut, Firavun, Ebu Süfyan, Ebu Cehil, Ebu Hureyre ve Şeytan olmuştur.⁵⁵³ *Nehcü'l-belâga*'da ise en çok eleştirilen kişiler Muâviye ve Amr b. el-As olmuştur.⁵⁵⁴

Buyruk'ta kendisine teberrâ edilen gruplar da vardır. Bunların en başında Hâricîler gelmektedir. *Buyruk*'ta: "Ey Ammar, müritlerim ve muhiplerim tevellâmı ve teberrâmı gözeteler. Hâricîlerle ihtilat etmeyeler"⁵⁵⁵ ifadeleri geçmektedir. *Nehcü'l-belâga*'da ise Hz. Ali'nin, Hâricîlerle savaşmaya karar verdiği bir konuşmasında: "Benden sonra Hâricîleri öldürmeyin! Hakkı isteyip hata eden, batılı isteyip ona ulaşan gibi değildir"⁵⁵⁶ dediği rivayet

⁵⁴⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 344.

⁵⁴⁵ Muzaffer Doğanbaş, "Alevî - İslâm Anlayışında Tevella, Teberra ve Mehdi Kavramları Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* VII/19 (2001), 34.

⁵⁴⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 67.

⁵⁴⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 26.

⁵⁴⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 121.

⁵⁴⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 128. Bkz.37, 53, 55, 57, 78, 90, 176, 177, 178, 180.

⁵⁵⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 146.

⁵⁵¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 224.

⁵⁵² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 183.

⁵⁵³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 75.

⁵⁵⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 63. Bkz. 66, 85, 259, 105.

⁵⁵⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 222.

⁵⁵⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 70.

edilmiştir. Buna göre Hz. Ali, her ne kadar Hâricîlerle savaşmaya karar verse de onların bilmeyerek hata ettiğini o yüzden onlara karşı düşmanlık beslenmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla iki metinde farklı bir yaklaşımın olduğu dikkat çekmektedir.

Alevîler Ehl-i Beyt'in Hz. Peygamber gibi nurdan yaratıldığına ve onun gibi masum ve günahsız olduğuna inanırlar. Ehl-i Beyt'i sevmek onlar için bir ibadettir. Onları sevmeyenin ibadeti ise Allah katında kabul görmez. Allah dünyayı Ehl-i Beyt ve oniki imamın suyu yüzü hürmetine yaratmıştır.⁵⁵⁷

Alevîler hesap gününe, mahşer gününe ve sırât köprüsüne inanmaktadır. Onlara göre Sırât köprüsünün başında Hz. Ali ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in bulunmaktadır. Eğer bir kimse bunların ve on iki imamın sevgisini kazanır ise şefaate ulaşacaktır. Sırâtı rahat bir şekilde geçecektir.⁵⁵⁸ *Buyruk*'ta Ehl-i Beyt'i sevmenin ve onlar için gözyaşı dökmenin o kişiyi cehennem ateşinden kurtaracağına inanılır. Hatta bu kimse bir Hâricî bile olsa ve Ehl-i Beyt için gözyaşı dökse kurtuluşa erecektir.⁵⁵⁹

Necû'l Belağa'da ise Ehl-i Beyt'i sevmenin kurtarıcılığına dair vurguların yer almadığı dikkat çekmektedir. Eserde rivayet edilene göre, Hz. Ali bir konuşmasında kendisine karşı aşırı sevgi ve nefret gösterenleri şu ifadelerle yermiştir: "Benden dolayı iki adam helak olmuştur. Aşırı seven ve aşırı nefret edendir."⁵⁶⁰ Hz. Ali kendisine karşı sevgi ve nefret hususunda orta yolun tercih edilmesini istemiştir. Hz. Ali insanların en hayırlısının orta yolu benimseyip yaşamında ilke edinenler olduğunu söylemiştir.⁵⁶¹

Sonuç olarak *Nehcû'l-belâga*'da Ehl-i Beyt'ten bahsedilmekle birlikte tevellâ ve teberrâ inanışını besleyen aşırı sevgi ya da yergi ifadelerinin bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte *Buyruk*'ta Muhammed-Ali dostunu dost tutmak, düşmanını düşman tutmak olarak tanımlanan tevellâ-teberrâ inanışına birçok yerde atıf yapılmıştır.

2.1.6. İman-İslâm ve Büyük Günah Anlayışı

Allah'tan başka ilâh olmadığına, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna inanan herkes İslâm dairesi içerisinde kabul edilirken, aynı zamanda İslâm'ı kabul etmekle, Müslüman kimliğine de kavuşmuş olur. Bunun için İslâm'ın temel değerlerine inanmak ve uymak yeterli görülür.⁵⁶² *Nehcû'l-belâga*'da Hz. Ali'nin bir konuşmasında İslâm'ı şu şekilde

⁵⁵⁷ Harun Yıldız, "Ehl-i Beyt İnanışının Anadolu Alevîleri Üzerindeki İzdüşümleri", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 4/3 (2004), 306.

⁵⁵⁸ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 120.

⁵⁵⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 212.

⁵⁶⁰ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 351.

⁵⁶¹ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 133,43.

⁵⁶² Yılmaz, *Alevi-Sünni Diyalogu*, 2-3.

tanımladığı rivayet edilmektedir: “Allah, size İslâm’ı bahşetti ve sizi kendisi için seçti. Zira İslâm, esenliğin adıdır, yüceliğin bir araya geldiği yerdir.”⁵⁶³ “İslâm’ı, benden önce kimsenin yapmadığı şekilde tavsif edeceğim: İslâm teslimiyettir, teslimiyet yakındır, yakın tasdiktir, tasdik ikrardır, ikrar yerine getirmedir, yerine getirme salih ameldir.”⁵⁶⁴

Nehcü’l-belâga’da Hz. Ali’ye nispet edilen bir başka ifade ise şu şekildedir: “Münezzeh olan Allah’a tevessül edenlerin kendisiyle tevessül edecekleri en iyi şey, O’na ve Resulüne iman etmek, onun yolunda cihat etmektir. O, İslâm’ın zirvesidir.”⁵⁶⁵ İslâm dairesinde olabilmenin şartı, Resul’e bağlılık ve ona inanmaktır.

Buyruk’ta ise İslâm’ın açık bir tanımı yapılmamakla birlikte birçok yerde bu kavram kullanılmıştır. Örneğin Alevîlikte mümin olmanın şartı İslâm’ın varlığına dayandırılmıştır. Şu ifadeleri bunun yansımaları olarak görmek mümkündür. “İslâm olmayınca müminlik olmaz.”⁵⁶⁶

Gerek *Nehcü’l-belâga*’da gerekse *Buyruk*’ta İslâm konusunda yapılan atıfların büyük oranda örtüştüğü, her iki eserde de İslâm’ın özünün Allah’a ve Peygamber’e teslimiyet olarak vurgulandığı görülmüştür.

İslâm’ın şartının beş olduğu Hz. Peygamber döneminde kurumsallaşmış olup onun vefatından sonra ortaya çıkan birçok mezhep de bu gerçeği kabul ederek aksini iddia etmemiştir.⁵⁶⁷ İslâm’ın beş şartı olduğu ve bunların neler olduğu *Nehcü’l-belâga*’da Hz. Ali’den rivayetle sayılmıştır.⁵⁶⁸

Buyruk’ta, “Dört Kapı Kırk Makam” başlığında dört kapıdan ilki olan şeriat kapısında İslâm’ın beş şartına yer verilmiştir.⁵⁶⁹ “Pîr” başlığında ise İslâm’ın şartları sayılarak tümünün Muhammed-Ali’den kaldığı ifade edilmiştir.⁵⁷⁰ Tüm bunlara rağmen Alevîler içerisinde uzlaşılmayan konuların başında ise İslâm’ın beş şartı olan namaz, oruç, hac gibi ibâdetler gelmektedir. *Buyruk*’ta, din pîr, iman musahip veya din Muhammed, iman Ali ile ilişkilendirilmiş,⁵⁷¹ Allah’ın bir ve eşi benzeri olmadığı, Hz. Muhammed’in de O’nun kulu ve

---

⁵⁶³ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 156.

⁵⁶⁴ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 352.

⁵⁶⁵ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 119.

⁵⁶⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 97.

⁵⁶⁷ Kutlu, “Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi”, 6/41.

⁵⁶⁸ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 119.

⁵⁶⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 182.

⁵⁷⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 34.

⁵⁷¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 35,178.

elçisi olduğu kabul edilmiştir.⁵⁷² *Nehcü'l-belâga*'da da sıklıkla kelime-i tevhit ifadesi geçmektedir.⁵⁷³

Buyruk'ta iman bir ağaca benzetilmiştir.⁵⁷⁴ *Buyruk*'ta ve Alevîlikte yolda olmak iman etmekle eşdeğer görülmüştür: "Şeriat ilimdir. Tarikat imandır."⁵⁷⁵ *Nehcü'l-belâga*'da imanın kalpte beyaz bir zerre olduğu, imanın artması ile de bu zerrenin büyüyeceği ifade edilmiştir.⁵⁷⁶ *Buyruk*'ta iman konusunda kişinin samimi olması gerektiği yoksa o kişinin imanının halis olmayacağı ve yapacağı ibadetlerin Allah tarafından kabul edilemeyeceği söylenmiştir. "İman temiz olmayınca toplumun namazı doğru değildir."⁵⁷⁷ *Buyruk*'ta mücerret olan kişinin dini, imanı ve Müslümanlığının tam olamayacağı ve bu eksikliğin giderilmesi için kişinin evlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁷⁸ *Buyruk*'ta iman olmayınca kişinin nefsini bilemeyeceği, nefsini bilemeyen kişinin de Rabbini tanıyamayacağı ve dolayısıyla cennete girip Rabbini göremeyeceği söylenmiştir.⁵⁷⁹

Nehcü'l-belâga'da, imanla iyiliklere iyiliklerle de imana gidileceği belirtilmiştir.⁵⁸⁰ Yine *Nehcü'l-belâga*'da Resule iman etmenin, onun yolunda cihat etmek manasına geldiği ifade edilmiştir.⁵⁸¹ Görüldüğü gibi *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruk*'ta iman konusuna sıklıkla atıf yapılmıştır. Ancak *Nehcü'l-belâga*'da iman tanımlamalarında genellikle yapılan amellere de işaret edilmişken *Buyruk*'ta iman atıflarında daha çok tasavvufi unsurlar etkili olmuştur.

Meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, âhiret hayatı gibi bilinen başlıca iman esasları Alevî inanışlarında yer almakla birlikte bu iman esasları daha çok Sünni-Hanefi çizgi içerisinde yorumlanmıştır. Fığlalı'ya göre; Alevîler iman esasları içerisinde sadece kazâ ve kader konusunda bu çizgiden uzaklaşmışlar ve Mu'tezile'den etkilenen Şîî-İmâmîyye'nin adalet görüşünü benimsemişlerdir.⁵⁸²

Nehcü'l-belâga'da *Buyruk*'ta olduğu gibi iman esaslarına çokça atıf yapılmıştır. Kazâ ve kader konusunda iki eser benzerlik göstermiştir. *Nehcü'l-belâga*'da iman hakkında bir derecelendirmeye gidilmemiştir. Sadece imanın sabır, adalet, yakın ve cihat olmak üzere dört

---

⁵⁷² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 69.

⁵⁷³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 154. Bkz. 187, 195, 207, 224, 225, 227, 239.

⁵⁷⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 227.

⁵⁷⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 188.

⁵⁷⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 395.

⁵⁷⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 46.

⁵⁷⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 78.

⁵⁷⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 97.

⁵⁸⁰ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 160.

⁵⁸¹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 119.

⁵⁸² Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 233.

ayak üzerine olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸³ *Buyruk*'ta iman konusu ise daha çok mistik ağırlıklı bir yöntemle açıklanmıştır.⁵⁸⁴ Örneğin cesedini ve özünü yar eyleme, pîre teslim olma, Hz. Ali'ye olan bağlılık ve evlad-ı Resule biat kılıp ikrar getirme imanın esaslarından sayılmıştır.⁵⁸⁵ *Buyruk*'ta "Hazreti Kur'an içinde her ne emrolundu ise, ona iman etmek işte iman budur."⁵⁸⁶ ifadeleri geçmektedir. Ayrıca *Buyruk*'ta imanın dereceleri yedi kısma ayrılmıştır.⁵⁸⁷ Bu konuda *Nehcü'l-belâga*'dan ayrılır.

Alevîlik iman tanımı ve iman-amel ayrımının Ebu Hâneffî'nin görüşüyle benzer olduğu ifade edilebilir. Ebu Hânîfe'ye göre, "İman, dil ile ikrar kalp ile tasdiktir." ameller imana dâhil değildir. Büyük günah, şirk olmadıkça imana zarar vermez.⁵⁸⁸

Buyruk'ta yer alan iman tanımı da Ebu Hanîfe'nin görüşü ile aynıdır." Hakikat, dil ile ikrar kalple tasdik edip inanıp iman getirmektir."⁵⁸⁹ Yine *Buyruk*'ta Hz. Ali'ye hitaben "Ya Ali, gayret imandandır. Gayreti olmayanın imanı olmaz."⁵⁹⁰ ifadeleri geçmektedir. Alevîlerin 73 fırkadan 72'sini kurtuluşa eren fırka olarak görmesi, bu iman anlayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Eğer tekfir düşüncesinin temeli sayılan "amellerin imana dâhil edilmesi" anlayışı hâkim olsa idi kurtuluşa erecek fırka âdeti sınırlı sayıda kalacaktı.⁵⁹¹ Bu sebeple *Buyruk*'ta Allah'ın kulları üzerindeki rahmeti ve sevgisi geniş tutulmuştur. "Ulu Tanrı Hazretleri on sekiz bin âlemde, yetmiş iki millet içinde sofuları ve güruh-i naci kullarını pek sever."⁵⁹² ifadesi bu yaklaşımın bir kanıtıdır.

Nehcü'l-belâga'ya bakıldığında Hz. Ali'ye nispet edilen birçok konuşmada amellerin imana dâhil edildiği görülmektedir. Örneğin "İman, kalp ile bilmek, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel etmektir."⁵⁹³ Başka bir örnekte "İman; sana zarar verdiği halde doğruluğu yarar sağlayan yalana tercih etmen, sözünde amelinden daha fazlasının olmaması ve başkasından söz ederken Allah'tan sakınmandır."⁵⁹⁴ Hz. Ali'ye nispet edilen başka bir konuşmada ise Hz. Ali, Cemel Savaşında başta Hz. Âişe olmak üzere kadınları kınamış ve onların akıl ve iman

⁵⁸³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 341.

⁵⁸⁴ Yeşilyurt, "Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman", 19.

⁵⁸⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 66-67,72; Yeşilyurt, "Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman", 19.

⁵⁸⁶ Vaktidolu, *İmam Caferi Sadık Buyruğu*, 12.

⁵⁸⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 227.

⁵⁸⁸ Beyazizade Ahmed, *İmam-I Azam Ebu Hanîfe'nin İtikadi Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1996), 121.

⁵⁸⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 24.

⁵⁹⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 225.

⁵⁹¹ Hilmi Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematikliği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 166.

⁵⁹² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 51.

⁵⁹³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 363.

⁵⁹⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 390.

noktasında eksik olduklarını ifade etmiştir. Söz konusu konuşmada “Ey insanlar! Kadınlar iman, pay ve akıl bakımından noksandırılar. İman bakımından noksanlıkları, hayızlı günlerde namazlardan ve oruçtan uzak olmalarıdır.”⁵⁹⁵ ifadeleri yer almaktadır. Burada kadınlar amel konusunda eksik gösterilmeleri nedeniyle iman konusunda eksik sayılmışlardır. Bu ifadelerdeki yaklaşımın Hâricîlerin iman anlayışına yakın olduğunu ifade etmek mümkündür. Bilindiği üzere Hâricîler ameli imandan bir cüz olarak saymışlardır.⁵⁹⁶ Hz. Ali döneminde iman tanımında böyle bir sistemleşmenin olmaması da bu sözün *Nehcü’l-balâga*’nın er-Radî tarafından yazıldığı iddiasını destekler niteliktedir.⁵⁹⁷

Nehcü’l-belâga’da amelleri imana dâhil eden konuşmalar olsa da Malik b. Eşter’e yazılan bir mektupta Hz. Ali, Eşter’e, emrinde bulunan tebaasının farklı sınıf ve milletlerden meydana geldiğini, tebaasında sadece Müslümanların bulunmadığını, din kardeşlerine nasıl davranıyorsa onlara da öyle davranması gerektiğini, onların da insan olduğunu, dolayısıyla herkese adaletle muamele etmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Görüldüğü gibi *Nehcü’l-belâga*’da, farklı din, mezhep ve milletten olan insanlar ötekileştirilmeyerek ılımlı bir yaklaşım sergilenmiştir.⁵⁹⁸ Bu ifadelerde 73 fırkadan sadece bir tanesinin kurtuluşa ereceği gibi bir düşünceye rastlanılmamıştır.

Alevî inanişında ve *Buyruk*’ta ise, 73 fırka hadisinden bahsedilmekle birlikte, 73 fırkadan sadece bir tanesinin değil 72’sinin kurtuluşa ereceği görüşü savunulmuştur. Bu sayede Alevîler İslâm dairesi içerisine geniş bir kitleyi dâhil etmişlerdir. Bu yaklaşım Alevîlerin insan sevgisine büyük önem verdiklerini göstermektedir.⁵⁹⁹

Görüldüğü gibi her iki eserde İslâm dairesi geniş tutulmuştur. Büyük günah meselesinde *Nehcü’l-belâga*’da ve *Buyruk*’ta geçen ifadelerin örtüştüğü ve kimsenin bu suçlardan dolayı İslâm dairesi dışına çıkarılmadığı tespit edilmiştir. *Nehcü’l-belâga*’da Hz. Ali’ye nispet edilen bir konuşmada Hz. Peygamber’in büyük günah işleyenleri, Allah’ın hükmünü uygulayarak cezalandırdığı, fakat onları işledikleri suçlardan dolayı İslâm dairesi dışına çıkarmadığı söylenir.⁶⁰⁰

Buyruk’ta bazı tarikat kurallarına uymayan ve kabul etmeyen sofuların inançsız ve kâfir olacağı söylene de bunun yüzeysel bir inanış olduğu, yoğun kelami tartışmaların yapıldığı büyük günah meselesi ile bir ilgisinin olmadığı söylenebilir.⁶⁰¹ Hatta *Buyruk*’ta bazı

---

⁵⁹⁵ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 79.

⁵⁹⁶ Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2002), 17.

⁵⁹⁷ Korkmaz, “Nehcü’l-Belâga’nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler”, 182.

⁵⁹⁸ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 312, 314, 321-322.

⁵⁹⁹ Hasan Onat, “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 1 (2009), 27; Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 51.

⁶⁰⁰ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 135.

⁶⁰¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 53,bkz.57,63.

bölümlerde kişilerin işlediği büyük günahlardan bahsedilse de kimse işlediği suçtan dolayı İslâm dairesi dışına çıkarılmamış, tövbe kapısı her zaman açık bırakılmıştır.⁶⁰² Ayrıca *Buyruk*'ta kişinin işlediği büyük günahın hesabının pîr tarafından sorulamayacağı, ancak o kişinin davasına sadece mahşerde Allah'ın bakabileceği dile getirilmiştir.⁶⁰³ Alevilikte ağır bir suç işleyen kimsenin düşkün olarak ömür boyu Alevî toplumunun içine kabul edilmediği de bu bağlamda değerlendirilebilir.⁶⁰⁴

Sonuç olarak, *Nehcü'l-belâga*'da ve *Buyruk*'ta İslâm konusunda yapılan atıfların genellikle örtüştüğü, her iki eserde de İslâm'ın özünün Allah'a ve Peygamber'e teslimiyet olarak vurgulandığı görülmüştür. İslâm'ın beş şartı olduğu ve bunların neler olduğu her iki eserde açık bir şekilde ifade edilmiştir. *Nehcü'l-belâga*'da, iman esaslarına çokça atıf yapılmış, kazâ ve kader konusunda *Buyruk*'la benzer şekilde insanı yaptığı eylemlerden sorumlu tutan bir yaklaşım yer almıştır. Büyük günah meselesinde *Buyruk*'ta ve *Nehcü'l-belâga*'da geçen ifadelerin örtüştüğü ve kimsenin bu suçlardan dolayı İslâm dairesi dışına çıkarılmadığı tespit edilmiştir.

2.1.7.Kazâ-Kader ve İrade Düşüncesi

İslâm düşünce tarihine baktığımız zaman insan yaşamında insanın yaptığı eylemlerinin ve başına gelen olayların sorumlusunun kim olduğu sorusu hep sorulagelmıştır. Felsefî, sosyolojik, dinî ve teorik özellikler taşıyan kader ve irade konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır.⁶⁰⁵

Kur'an'a göre Allah, ilmi ile geçmişte ve gelecekte olan gizli açık her şeyi bilmektedir. O'nun bilgisi haricinde hiçbir şey ortaya çıkmamaktadır.⁶⁰⁶ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada geçen "Onları var etmeden bunu biliyordu. O, varlıkların sınırlarını ve sonlarını kuşatandır; açığa çıkardıklarını ve gizlediklerini bilendir." ifadeleriyle açık bir şekilde kader inancına vurgu yapıldığı görülmektedir.⁶⁰⁷ Görgü ceminde dedenin sorduğu "Kazâyâ razı olup kadere bağlandın mı?" sorusu kader inancının Alevîler içerisinde de mevcut olduğunun bir delilidir.⁶⁰⁸ Bununla birlikte Alevî inancında kadere inanılmakla birlikte

---

⁶⁰² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 60,91.

⁶⁰³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 158.

⁶⁰⁴ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 161.

⁶⁰⁵ Abdülhamit Sinanoğlu, "İslam'ın İlk Siyasallaştırılma Sürecinde 'Kader' İnancı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), 250.

⁶⁰⁶ Çelebi, *İslâm'ın İnanç Esasları*, 191.

⁶⁰⁷ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 30.

⁶⁰⁸ Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik* (Ankara Okulu Yayınları, 2010),290; Yıldız "Türkiye Aleviliği'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 435

kadercilik anlayışı hemen hemen hiç olmamıştır.⁶⁰⁹ Alevîlerin bu konuya yaklaşım şekli daha çok hayır ve şerrin kime ait olduğu hususunda olmasıdır. Alevî inanisında hayrın kaynağı Allah iken şerrin kaynağı ise Allah olamaz. Çünkü tüm kötülüklerin kaynağı Allah olsa idi bu sefer Allah zalimlik yapmış olacaktı ve dolayısıyla bu durum Allah'ın adalet sıfatı ile bağdaşmayacaktı. Alevî inancına göre şerrin kaynağı insanın nefsi ve kötülüklerinden başkası değildir. Bu yüzden hayır ve şerrin Allah'tan geldiği düşüncesi Alevî düşüncesi içerisinde yer almamıştır.⁶¹⁰ Ayrıca şerrin yaratıcısı Allah olsaydı Şeytan "Ben bununla kullarını azdırırım, sana taat ve ibadet etmekten menederim." demeyecekti.⁶¹¹

Yıldız, *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme* adlı çalışmasında Alevîlerin Emevî ve Abbâsî iktidarlarının ülkeyi istedikleri gibi yönetmek ve insanları köleleştirmek için insanın özgür iradesini yok saydıklarını, zamanla bu anlayışın insanlar arasında yerleştiğini, zulüm ve kötülük yapanların suçlarını örtbas etmek için, yapılanları Tanrı'nın kazâ ve kaderi gibi göstermeye çalıştıklarına inandıklarını ifade etmektedir. Zelyut da bu görüşe katılmaktadır.⁶¹²

Alevîler insanların yapıp ettiklerinden dolayı sorumlu olduklarına, bu davranışların Allah'ın kazâsına dayandırılmayacağına, bu durumda insanların tembelleşerek köle haline geleceğine inanırlar.⁶¹³ Bu düşünceler *Buyruk*'ta da şu ifadelerle teyit edilir; "Her zaman iyilik Tanrı'dan, kötülük insanın kendi nefsindendir. Tanrı kötülük yapmaz. Tanrı kötülük yapsaydı zalim olurdu. Oysa Tanrı bu sıfattan arınmıştır."⁶¹⁴

Alevî inanisında kötü şeylerin kaynağının Allah'a bağlanamayacağı yoksa bu durumun O'nu küçük düşüreceğine inanılır. Hayır, Allah'tandır, lakin şer Allah'tan değildir. Tüm kötülüklerin kaynağı insandır. Ayrıca Alevî inanisında karşılaşılan sıkıntılar karşısında insanın tüm sorumluluğu Allah dışında soyut bir kavram olan feleğe yüklenmiştir.⁶¹⁵ *Nehcü'l-belâga*'da felek kavramı geçmekle birlikte daha çok gök küre anlamında kullanılmıştır.⁶¹⁶

Nehcü'l-Belâga'da, şerrin kaynağı konusunda Hz. Ali'ye nispet edilen açık bir ifade olmasa da onun el-Eş'as b. Kays'a bir oğlundan dolayı başsağlığı dilerken söylediklerine dair rivayetler

⁶⁰⁹ Sinanoğlu, "İslam'ın İlk Siyasallaştırılma Sürecinde 'Kader' İnancı", 250; Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 290; Yıldız "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlakî Değerleri", 435.

⁶¹⁰ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 123; Ekinci, "Aleviliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan Buyruk'un İman ve İslam Esasları Açısından Değerlendirilmesi", 25.

⁶¹¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 161.

⁶¹² Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 123-124; Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik* (Yön Yayınları, 1998), 58; Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlakî Değerleri", 437.

⁶¹³ Battal Pehlivan, *Alevi-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah* (İstanbul: Pencere Yayınları, 2015), 43; Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, 58-59.

⁶¹⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 69.

⁶¹⁵ Pehlivan, *Alevi-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, 67-68; Yeşilyurt, "Alevi-Bektaşîliğin İnanç Boyutu", 6/21; Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlakî Değerleri", 436.

⁶¹⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 252.

önemlidir. Bu söylemleri, musibetlerin Allah tarafından insana bir imtihan vesilesi olarak gönderildiği ve sabredenlerin büyük bir mükâfata kavuşacağı yönündedir.⁶¹⁷ Dolayısıyla bu rivayette geçen ifadeler, *Buyruk*'ta şer'in Allah'tan gelemeyeceği düşüncesinden farklıdır.

Fığlalı'ya göre Alevîler, iman esasları içerisinde sadece kazâ ve kader konusunda Ehl-i Sünnet çizgisinden uzaklaşmışlar ve bu konuda Mu'tezile'den etkilenen Şîî-İmamiyye'nin adalet görüşünü benimsemişlerdir.⁶¹⁸ Ancak Alevîler bu görüşü kelami delillerle değil de daha çok yüzeysel olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim Fığlalı, *Buyruk*'tan ve Rıza Zelyut'un görüşlerinden örneklerle Alevîlikte Allah'ı kötülükten "tenzih" etme anlayışının görünüşte olduğunu ifade etmiştir. Zelyut'u, Hz. Ali'nin fikirlerini yeterince anlayamamaktan dolayı eleştirmiştir. Fığlalı'ya göre İslâm geleneği içerisinde Cebriye dışında hiçbir zümre, kişinin yaptığı iyi ve kötü fiillerinden dolayı sorumsuz kılınması görüşünü benimsememiştir.⁶¹⁹

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispetle iyi-kötü, güzel-çirkin, yaş-kuru, büyük-küçük, zararlı-zararsız her şeyin Allah tarafından yaratıldığı, hür iradesi ile de kişinin fiillerini işlediği, işlenen kötü ve iyi fiillerden dolayı kişinin sorumlu tutulacağı ve hesaba çekileceği açık bir şekilde ifade edilmiştir.⁶²⁰ *Buyruk*'ta yer alan Hz. Ali'ye hitaben, "Ya Ali, gayret imandandır. Gayreti olmayanın imanı olmaz"⁶²¹ ifadesi, Kur'an'daki "Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür."⁶²² ayetiyle birlikte değerlendirildiğinde, *Nehcü'l-Belâga*'daki anlayışı destekler niteliktedir.

Nehcü'l-belâga'da iyiliği de kötülüğü de Allah'ın yarattığı görüşü hâkimdir. Bu görüş, kul fiilleri ile tercihte bulunur şeklinde ifade edilmiştir. *Buyruk*'ta ve Alevî inancında ise iyiliğin yaratıcısı Allah iken kötülüğün kaynağı insanın kendisidir. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilerek Şamlı bir kişinin, Hz. Ali'ye "Şam'a yolculuğumuz Allah'ın kazâ ve kaderiyle mi oluyor?" sorusu üzerine yaptığı bir konuşmasında Hz. Ali şöyle demiştir: "Münezzeh olan Allah, kullarına tercih yapabilecekleri şekilde emretti; sakındırarak onlara yasaklar koydu. Kolay olandan yükümlü tuttu; zor olandan yükümlü tutmadı."⁶²³

Burada geçen ifadeler insan iradesini sorumlu kılmaktadır. *Buyruk*'ta da bu konuyla ilgili benzer bir soruyla karşılaşmıştır. "Ey Şah! Bir kişinin işi gayret ile mi kazâ ile mi iyi olur? Gayret kazâyâ neden olur." sözü ile kazânın Allah tarafından yaratıldığı, insanda bulunan

⁶¹⁷ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 371.

⁶¹⁸ Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 232; Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 437.

⁶¹⁹ Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 233.

⁶²⁰ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 92, bkz. 155-156, 182, 192, 193, 245, 256; Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 233.

⁶²¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 225.

⁶²² ez-Zilzâl 99/7-8.

⁶²³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 346.

gayretin de kazâya neden olduğu vazih bir şekilde belirtilmiştir.⁶²⁴ Dolayısıyla gerek *Nehcü'l-belâga*'da, gerekse *Buyruk*'ta geçen ifadeler sorumluluğu insana vermiştir. *Buyruk*'ta insan iradesi ile ilgili başka ifadeler de bulunmaktadır: "Herşey (bir) sebeple olur. Gerçekte sebebi veren de kendidir, o işi yapan da kendidir. Ancak cahil inanç şöyledir ki, bir günah işler de "Ettirmese etmezdim der." sözleri insanın Tanrı iradesine sığınma yerine insanı kendi iradesi ile sorumlu kılar.⁶²⁵ Bunun yanında *Buyruk* insan iradesini önceleyen amel vurgusuna da vurgu yapar. Örneğin "Pîr" başlığında Muhiplerin: "Ey İmam! Muhammed Ali deden olduğuna göre daha sen niçin korkarsın?" soruları üzerine İmam Zeynelabidin'in: "Kabre vardığımda dedemi sormazlar. Yalnız yapılan işleri sorarlar"⁶²⁶ dediği ifade edilmiştir.

İslâm dünyasında kader ve irade konusunda bir diğer tartışma konusu ise bedâ düşüncesi olmuştur. Bedâ, önceden Allah tarafından duyurulan bir haberin yine Allah tarafından değiştirilmesi inancıdır. Bu düşünceye zamanla Şîa farklı anlamlar yüklemiştir.⁶²⁷ *Nehcü'l-belâga*'ya ve *Buyruk* metnine baktığımızda bedâ anlayışı ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

Neticede *Nehcü'l-belâga*'da her şeyin Allah tarafından yaratıldığı, hür iradesi ile de kişinin fiillerini işlediği, işlenen kötü ve iyi fiillerden dolayı kişinin sorumlu tutulacağı ve hesaba çekileceği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu düşünceler *Buyruk*'ta sıklıkla teyit edilmiştir. Bununla birlikte *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruk* şerrin Allah'tan gelip gelmeyeceği konusunda farklı yaklaşımlar ortaya koymuştur.

2.1.8. Allah Tasavvuru

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada dinin esasının Allah'ı bilmek olduğu,⁶²⁸ O'nun tüm gizlilikleri bildiği⁶²⁹ ifade edilmiştir. *Buyruk* metnini incelediğimizde ise metnin tamamında Allah'ın bir ve tek olduğu ve O'na inanılması gerektiği vurgulanmıştır.⁶³⁰ Örneğin *Buyruk*'ta geçen "Cebrâil cennetten bir nur tabak alıp Tanrı elçisinin karşısına geldi. Tanrının selamını ileterek o tabağı Muhammed'in önüne koydu."⁶³¹ "Cebrâil :-Ey Muhammed,

⁶²⁴ Ekinci, "Alevîliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan *Buyruk*'un İman ve İslâm Esasları Açısından Değerlendirilmesi", 24.

⁶²⁵ Bozkurt, "*Buyruk* ve *Buyruğa* Göre Alevî Kimliği", 45/18.

⁶²⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 37.

⁶²⁷ Cemil Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları* (Ankara Okulu Yayınları, 2019), 101.

⁶²⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 29.

⁶²⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 65.

⁶³⁰ Ekinci, "Alevîliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan *Buyruk*'un İman ve İslâm Esasları Açısından Değerlendirilmesi", 16.

⁶³¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 20.

Tanrı Ali'yi vasîyet etmeni buyurdu.”⁶³² “Tanrı her şeyi görücü ve bilicidir.”⁶³³ gibi ifadeler Allah'ın varlığı ve birliğini, her şeyi bildiği ve gördüğünü açıkça göstermektedir. Dolayısıyla bu konuda her iki eserde geçen ifadeler benzerlik göstermektedir.

Buyruk'ta Allah inancı ile ilgili çok fazla sayıda kayıt bulunmaktadır. Buna göre Tanrı evrendeki her şeyi yaratmış olup insanlığa kitaplar ve elçiler yollamıştır. Bu kitaplar ve elçiler vasıtasıyla insanlara kurallar ve emirler göndermiş, onlara birtakım yasaklar koymuştur. Tanrı insanların ibadetlerini kabul ederken onları bağışlamıştır. Allah zaman ve mekândan münezze olup her yerde hazır ve nazırdır. Eşi ve benzeri yoktur. Ezeli ve ebedidir. Rızık veren ve bağışlayandır. O; evvel, ahir, zâhir ve bâtın'dır. Allah yaratıcıdır ve halen yaratmaya devam ediyordur. Kâinata her ne varsa O'nun varlığına ve kudretine işaret etmektedir. Allah her şeyden haberdar olan ve her şeye gücü yetendir.⁶³⁴

Buyruklarda konu anlatımlarında sıklıkla ayet ve hadislerle yer verildiği görülür. *Buyruklarda* en çok yer alan ayet ise Fetih suresi 48/10. ayetidir.⁶³⁵ Bu ayet Alevîlerce bîat ayeti olarak da kabul edilir⁶³⁶ ve *Buyruklarda* tarikata kabul esnasında kullanılır.⁶³⁷ Erkâna girmek isteyen yol talibine, bu Allah'a verilen ikrardır. Allah'tan başka tapacak yoktur. Allah'ın elçisi Hz. Muhammed velîsi de Hz. Ali'dir tevhidini kabul etmektir. Buna inanmak farz-ı aynî'dir.⁶³⁸ Bu sebeple *Buyruk*'ta ahdi bozmak şiddetle eleştirilmiştir.⁶³⁹ *Buyruk*'ta imanın kabulü Resul soyuna biat etme şartına bağlanmıştır.⁶⁴⁰

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispetle bir konuşmada biat kavramı yerine misak kavramı kullanılmıştır.⁶⁴¹ Eserde insanların yaratılmadan önce Tanrı katında Allah'a verdikleri söz ve ahitten bahsedilmektedir.⁶⁴² *Nehcü'l-belâga*'nın birinci hutbesinde Allah'ın sıfatlarına dair şu ifadeler yer almaktadır. “O’nu birlemenin kemali, O’na ihlas ile bağlanmaktır. O’na ihlas ile bağlanmanın kemali, her sıfatın mevsufun gayrı olduğuna şehadet ederek O’nun için sıfatları reddetmektir.”⁶⁴³ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir başka konuşmada geçen

---

⁶³² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 24.

⁶³³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 34.

⁶³⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu* 13. Bkz. 193,205.

⁶³⁵ el-Fetih 48/10.

⁶³⁶ Vaktidolu, *İmam Caferi Sadık Buyruğu*, 15,25.

⁶³⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 65.

⁶³⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 65-69.

⁶³⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 187.

⁶⁴⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 35.

⁶⁴¹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 32.

⁶⁴² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 320,336.

⁶⁴³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 29.

“Zâtıyla bilinen her şey yaratılmıştır. Başkasıyla kaim olan herşey kusurludur.”⁶⁴⁴ ifadeleri sıfatların Allah’ın zatından ayrı düşünülmediğini ortaya koyar niteliktedir.

Mu’tezile ve Şîa, sıfatlar Zât’tan ayrı düşünülürse sıfatlar sayısınca kadim varlığın var olacağı iddiasındadır. Zira birçok kadîm varlığın varlığı Allah’ın bir ve tek olması ile çelişir. Dolayısıyla bu durum İslâm’ın tevhid inancını tehlikeye sokacaktır.⁶⁴⁵ *Buyruk*’taki şu ifade buna benzer bir anlayışı ortaya koymaktadır: “Ulu Tanrı kötü şeye izin vermez. Kötülüğe izin vermesi durumunda kendisi zalim olur.” oysa bu sıfatlardan arınmıştır.⁶⁴⁶ Sonuçta Allah’ın sıfatları konusunda gerek *Nehcü’l-belâga*’da gerekse *Buyruk*’ta geçen ifadelerin belli ölçüde benzeştiği görülmüştür.

Buyruk’ta Kırklar meclisinde yer alan Kırklar, Tanrı’nın aradaki perdeyi kaldırmasıyla birlikte Tanrı katı olan arş-ı âleme çıkararak orada Tanrı’yla bir olurlar. Sûfî bir düşünceyle tahayyül edilen bu anlatıya göre Kırklar, Tanrı’nın tüm sıfatlarına sahip olmuş kimselerdir. Başka bir deyişle Alevîlikte insan, semavi dinlerdeki gibi balçıktan ya da Âdem’in altıncı kaburga kemiğinden yaratılmamıştır. Doğumla birlikte yaratılmıştır. Bu nedenle Kırklar söylencesine, aynı zamanda insanın ‘yaratılış’ anlatısıdır diyemeyiz.⁶⁴⁷ *Nehcü’l-belâga*’da yaratılış bahsi ise *Buyruk*’ta olduğundan farklı olarak semavi dinlerde olduğu gibi anlatılmıştır.⁶⁴⁸

Nehcü’l-belâga’da Hz. Ali’ye nispet edilen konuşmalarda “Allah, kendisine yardım eden bir ortağı olmaksızın⁶⁴⁹ mahlûkatı kudretiyle yaratandır.”⁶⁵⁰ O yaratmaktan yorulmayacağı gibi⁶⁵¹ yarattıklarını enine boyuna düşünmeden yaratandır.”⁶⁵² geçen ifadeleri yaratma eyleminin tamamen Allah’a ait olduğunu göstermektedir. Öte yandan *Buyruk*’ta geçen “Muhammed ile Ali’nin on sekiz bin âleme düzen verdi ve on sekiz bin âlemin onların dostluğu ile övündü.”⁶⁵³ İfadesi yaratıcı tek Tanrı inancı ile çelişir niteliktedir. Burada Muhammed ile Ali’nin âleme düzen verdiği ve bununla âlemleri yarattığı kastediliyor olabilir.⁶⁵⁴ Lâkin Üzümlü, *Buyruk*’un bütününe bakılması durumunda yaratma eyleminin Allah’a ait olduğunun açık bir şekilde

⁶⁴⁴ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 200.

⁶⁴⁵ Muhammed eş-Şehristani, *Milel ve Nihal / Şehristani*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), 54, 57.

⁶⁴⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 69.

⁶⁴⁷ Banu Mustan Dönmez, “Türk İnançsal Halk Danslarının Figürlerine Göstergebilimsel Bir Bakış: Alevi Semah Figürlerinin Anlamları”, *Bu Çalışma, İnönü Üniversitesi’nde 2012 Yılında Gerçekleşen 1. Uluslararası Türk Halk Oyunları Kongresi’nde Sunulmuş, Ancak Yayınlanmamış Bildirinin Genişletilmiş Halidir*, (ts.), 76.

⁶⁴⁸ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 209.

⁶⁴⁹ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 94.

⁶⁵⁰ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 195.

⁶⁵¹ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 72.

⁶⁵² Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 114.

⁶⁵³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 36.

⁶⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. Avcu, *İslam’ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şîa*, 198. Gnostik bakış açısına uygun olarak, Tanrı yaratma işini bu iki nurani varlığa havale etmiştir. Bu iki varlık yeryüzünde Hz. Muhammed ve Hz. Ali olarak tecelli edecek ya da maddi formda açığa çıkacak ve bu sayede yeryüzünün işlerini düzene koyacaktır.

görülebileceğini ifade etmektedir.⁶⁵⁵ *Nehcü'l-belâga*'da ise buna benzer gnostik yaratma anlayışına dayalı bir kayıt yoktur.

Allah inancı ile ilgili İslâm âlimleri arasındaki başka bir tartışma konusu ise rü'yettullah meselesidir. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada O'nun kalben dahi görülemeyeceğine işaret edildiği dikkat çekmektedir. Şöyle ki "Ne O'nu göremeyenin gözü inkâr edebilir; ne de varlığını kabul edenin kalbi O'nu görebilir."⁶⁵⁶ ifadelerine rağmen başka bir rivayette Yüce Allah'ın görülmesi de bilinebileceği belirtilmiştir: "el-Eşbah hutbesinde birisi, ondan kendisine Allah'ı gözüyle görmüş olacağı şeklinde vafetmesini istedi. Hz. Ali de bu isteğe kızdı."⁶⁵⁷

Buyruk'ta ise Tanrı'nın inanan kullarına yedi yüzle gözüktüğü ifade edilmiştir. İlki kendi görünümünde gözükmüş olup bu görünüm tüm sevgilerin başıdır. İkincisi kişinin olgunlaşmasını sağlayan, bilim ve sanat sevgisini de içeren üstad görünümündedir. Üçüncü görünüm ise pîr sevgisini de içeren pîr şeklinde görünümüdür. Dördüncüsü Tanrı'nın kişiye sevgilisi gibi görünmesidir. Bu görünüm mutlu ve huzurlu bir yaşam içindir. Beşincisi on dört yaşındaki çocuk görünümündedir. Bu görünüm de çocuk sevgisi içindir. Altıncısı, Doğa sevgisi için Kâbe görünümündedir. Yedincisinde ise 33 yaşındaki cennetlik insan görünümündedir. Bu son görünüm tüm insanları sevmek içindir. Bu sevginin gerçek maliki ise Tanrı'dır.⁶⁵⁸

Alevîlikte Tanrı inancının yüzeysel bir vahdet-i vücûd anlayışına dayalı olduğu, bu sebeple buradaki benzetmelerin mecazi bir anlam taşıdığı düşünülebilir.⁶⁵⁹ *Buyruk*'ta Kırklar Cemi bahsinde Hz. Peygamber'in Mi'raca çıkışı esnasında burada Tanrı'yı bakire kız biçiminde görmesi ve Hz. Peygamber'in bir sözünde kıyamet günü Allah'ın kullarına bu şekilde görüneceğini söylemesi de mecaz ifadeler olarak değerlendirilebilir.⁶⁶⁰

Alevî inancında Tanrı'yı tanıyabilmenin en önemli yollarından birisi de insanın gönül bilgisi ile O'nu bulabilmesidir. *Buyruk*'ta anlatılana göre bununla ilgili Hz. Ali'ye şöyle bir soru yöneltilmiştir: "Taptığın Tanrı'yı gördün mü?" Hz. Ali, "Görmesem, tanımasam tapar mıyım?" yanıtını vermiştir. Burada Hz. Ali, Tanrı'yı doğrudan gördüğüne değil de, O'nu gönül gözü ile özel bilgisi ile gördüğüne işaret etmiştir.⁶⁶¹

Dolayısıyla *Nehcü'l-belâga*'daki yaklaşımla *Buyruk*'taki anlatıların bütünüyle farklı olduğu ifade edilebilir.

---

⁶⁵⁵ Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 63-64.

⁶⁵⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 65.

⁶⁵⁷ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 91-92.

⁶⁵⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 144.

⁶⁵⁹ Pehlivan, *Alevî-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, 29; Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 62-63.

⁶⁶⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 74.

⁶⁶¹ Pehlivan, *Alevî-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, 41; Yıldız, *Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri*, 413.

Alevîlerce kelime-i şehadet okunur ve kabul edilir. Ancak kimi Alevîlerce Hz. Ali'nin velî olduğunu belirtmek için kelime-i şehadet'in sonuna "Aliyyülâlâ velîyullah" sözü eklenir.⁶⁶² *Buyruk*'ta kelime-i tevhid ile ilgili çokça atıf yapıldığı da görülmüştür.⁶⁶³ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen kelime-i şehadetlerde ise Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna vurgu yapılırken kelime-i şehadetin sonuna herhangi bir ekleme yapılmamıştır.⁶⁶⁴

Allah'ın zikredilmesi ile ilgili *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada "Kendinizi tamamen Allah'ı anmaya verin Allah'ı anmak zikirlerin en güzeldir."⁶⁶⁵ denilerek açık bir şekilde Allah'ın zikredilmesi gerektiği söylenmiştir. *Buyruk*'ta yer alan üç sünnet yedi farz anlayışında sünnetlerden ilki Hakkı zikretme üzerinedir. Hatırlama anlamında olan zikir *Buyruk*'ta, hem Allah'ın hatırlanması hem de "yola bağlılık" manalarında kullanılmıştır. Tanrı'nın isimleri başlığında Tanrı'yı zikretmenin yedi türlü olduğu söylenmiştir.⁶⁶⁶

Sonuçta; *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruk*'ta Allah'ın varlığı ve birliği, her şeyi bildiği ve gördüğü açık bir şekilde ifade edilmiştir. Allah'ın sıfatları konusunda gerek *Nehcü'l-belâga*'da gerekse *Buyruk*'ta geçen ifadeler benzerlik göstermiştir. Her iki metinde de Allah'ın sıfatlarının Zât'ından ayrı düşünülmemeyeceği görüşü savunulmuştur.

2.1.8.1.Vahdet-i Vücûd Anlayışı

Vahdet-i vücûd, yüksek hakikatler ve marifetler bilgisine dayanmaktadır.⁶⁶⁷ Kısaca varlığın birliği manasında kullanılmaktadır. Bu anlayışa göre yaşanan bu âlemde her ne varsa tümü Tanrı'nın kendisinden, O'nun yansıması ve tezahüründendir. Âlemdeki tüm varlık Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisidir. Allah her varlıkta görünür olup yeryüzündeki bütün varlıklar Allah'ın güzelliğini temsil eder. Bu sebeple kâinattaki her şey değerlidir ve bir ruhu vardır.⁶⁶⁸

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda vahdet-i vücûdcu bir anlayış olmamakla birlikte bu anlayışa yakın ifadeler görmek mümkündür. "Eşyaya hulul etmez ki, O'nun eşyada olduğu söylensin. O'ndan ayrılmaz ki, O'nun eşyadan ayrı olduğu söylensin."⁶⁶⁹

⁶⁶² Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 196; Üzümlü, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, 58.

⁶⁶³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 27,bkz.69, 108, 143, 172.

⁶⁶⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 154.bkz.187,198, 207, 224, 225, 227, 239.

⁶⁶⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 119.

⁶⁶⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 165.

⁶⁶⁷ Uludağ, *İbn Arabî*, 126.

⁶⁶⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf* (Gerçek Yayınevi, 1985), 40-56; Sadreddin Konevi, *Vahdet-i Vücud ve Esasları*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayınları, 2002), 9-106.

⁶⁶⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 72.

“Ne gözle görülebilir ne de mekânla sınırlanabilir.”⁶⁷⁰ ifadeleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Alevîlikte, Allah'ı tanımlama biçiminde farklı yorumlara da rastlanmaktadır. Bu farklılığın temelinde tasavvufî ve bâtinî düşünce ile vahdet-i vücûd anlayışı vardır. Bu anlayış Alevîlikteki Allah inancında merkezî bir konumdadır. Âlemin bütünü içerisinde insan ve tüm varlıklar Tanrı'nın bir nevi yansımasıdır. Yani O'ndan yansıyan birer hayal ve aynadır.⁶⁷¹ Bu sebeple Alevî inancında tevhid konusu daha çok tasavvufî bir anlayışa dayanmaktadır. Buna göre Allah ve insan bir olmalıdır. Eğer bu manada insan bir tevhid inancına ulaşabilirse her daim Allah'ın huzurunda yer alacaktır. Yani Allah dışarıda değil insanın içinde aranmalıdır.⁶⁷² *Buyruk*'ta insanların hakikat kardeşi olabilmesi için “Hakk'ı insanda, insanı Hakk'ta görmesi gerekmektedir.”⁶⁷³ İnsan da bundan nasibini almıştır. Allah insanı halk ederken Âdemin kalbinden yaratmıştır.⁶⁷⁴ Nurunu ve güzelliğini ona vermiştir. İnsanı insan yapan işte bu kutsal özdür. Allah sürekli olarak insanla irtibat içinde olup insanın özündedir.⁶⁷⁵ O yüzden “insan önce kendi özünü bilmeli sonra Hakkı aramalıdır.”⁶⁷⁶ “Benliğini bilen ancak Tanrı'yı bilebilir.”⁶⁷⁷

Dolayısıyla insanın Tanrı'yı bilebilmesi için önce kendini bilmesi gerekmektedir.⁶⁷⁸ İnsana şah damarından daha yakın olan Allah, insanın kalbine sığmıştır.⁶⁷⁹ Bu sebeple “Yere göğe sığmadım da kulumun gönlüne sığdım.” kutsi hadisine sıkça atıf yapılır. İnsanın kalbi Allah'ın evidir. Allah bu durumda insanla adeta özdeşleşmiştir. İnsana olan saygı Allah'ı hoşnut edeceğinden bu davranışlar Alevîlerce ibadet olarak anlaşılmıştır. İnsanı hoşnut etmek Allah'ı hoşnut ederken insanı incitmek ise O'nu incitecektir.⁶⁸⁰

Buyruk'ta bir insanın gönlünü incitmenin Tanrı'nın evini yıkmakla eşdeğer olduğu görülmüştür.⁶⁸¹ Bu durumyla insan, Allah'ın yeryüzündeki aynası ve sureti olup O'nun

---

⁶⁷⁰ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 190,202.

⁶⁷¹ Tasavvufî düşünceye göre yaratıcı Allah ile yaratılan mahlûkatın tek ve bir olduğunu iddia eden görüştür. Bkz. Uludağ, *İbn Arabî*,114; Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 356-357; Yıldız, “Türkiye Aleviliği'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri”, 408.

⁶⁷² Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 93.

⁶⁷³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 187.

⁶⁷⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 156.

⁶⁷⁵ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*,107.

⁶⁷⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 82.

⁶⁷⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 138.

⁶⁷⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 139.

⁶⁷⁹ Kılıç, *Evvele Yolculuk*, 31.

⁶⁸⁰ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 108.

⁶⁸¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 67.

halifesidir.⁶⁸² Buna layık olabilmesi için de insanın zâhirî gerçekliği aşır bâtinî gerçekliğe yani hakikate ulaşması ve Tanrı içinde eriyip O'nda yok olması gerekmektedir.⁶⁸³ Bunun için de insanın, insân-ı kâmil olması gerekmektedir.⁶⁸⁴ *Buyruk*'ta kâmil insan olabilmenin ilk şartı ahlaklı olmaktır.⁶⁸⁵ Bu mertebeye gelebilmek için insanın şariat, tarikat, hakikat ve marifet mertebelerini aşarak seyru süluktan geçmiş olması⁶⁸⁶ ve önce kendini sonrasında ise Allah'ını bilmesi gerekmektedir.⁶⁸⁷ Dolayısıyla kişinin insân-ı kâmil olarak yetişebilmesi (seyr-u sulûk) için o kimsenin gerekli âdap ve erkânı bilmesi, dört kapı-kırk makamın şartlarını yerine getirmesi gerekmektedir.⁶⁸⁸

Bu sebeple Alevîlikte Tanrı-evren-insan ilişkisinin temeli vahdet-i vücûd anlayışı ile birlikte antropomorfist tanrı tasavvurunda aranmalıdır.⁶⁸⁹ Kırklar Ceminde Ali adı, Allah ismi ile bir olur.⁶⁹⁰ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada yer alan "Münezzeh olan Allah'a yönelmek maksadıyla tehlikeli gayb mekânlarında dolaşırlar."⁶⁹¹ ifadesi *Buyruk*'ta ve Alevîlikteki bu anlayışla benzerlik göstermektedir. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda görülmüştür ki Allah'la insan arasındaki ilişki düzeyi daha sınırlı düzeyde kalmıştır.⁶⁹² Oysaki Alevîlikte ve *Buyruk*'ta, kişiyle Allah arasında kurulan ilişki daha çok sevgi üzerine kurgulanmıştır. Allah'a karşı duyulan bu sevgi kimi zaman abartılmış olup O'nun af ve mağfiretine sonsuz güven duyulmuş hatta O'nunla senli benli olmak, konuşmak ve şakalaşmak olağan karşılanmıştır. Tüm bu yaşananlar vahdet-i vücûd inancının güçlü bir tezahürü olarak görülmektedir.⁶⁹³

Alevî inancısındaki vahdet-i vücûdçu görüşe göre Tanrı insandan ayrı bir varlık değildir, sürekli onunla irtibat halindedir. İnsanın özüdür. Bu sebeple Tanrı insanın bazen bir dostu bazen de en yakın arkadaşdır. Hatta onunla şakalaşır. O yüzden Tanrı ile insan arasındaki

---

⁶⁸² Bal, *Aleviliğin Tasavvufi Boyutu*, 41.

⁶⁸³ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 107.

⁶⁸⁴ Detaylı bilgi için bkz. Kadir Özköse, "İnsan-ı Kamil Nazariyesi Çerçevesinde İnsan-Âlem İlişkisi", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 9-10 (2010), 18. İnsan-ı Kâmil, Hz. Peygamber'in sünnetine uygun davranan, onun ahlakını örnek alan, Allah'ın emir ve yasaklarına uyan, kalbini Allah sevgisiyle donatan, güzel amelleri ile mertebesini artıran kimsedir. Kısacası bu kimse amelleri ve ahlakıyla mükemmelliği yakalamış, tam ve yetkin olan olgun bir insandır.

⁶⁸⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 68.

⁶⁸⁶ Özköse, "İnsan-ı Kamil Nazariyesi Çerçevesinde İnsan-Âlem İlişkisi", 18.

⁶⁸⁷ Bal, *Aleviliğin Tasavvufi Boyutu*, 65; Kılıç, *Evvele Yolculuk*, 19; Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 65.

⁶⁸⁸ Cenksu Üçer, *Alevilikte Musahiplik* (Ankara: Araştırma Yayınları:84, 2011), 226.

⁶⁸⁹ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 107.

⁶⁹⁰ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 47.

⁶⁹¹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 93.

⁶⁹² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 94,66.

⁶⁹³ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 105.

ilişki çok samimidir.⁶⁹⁴ *Buyruk*'ta yer alan dört kapı kırk makam inancının ilk kapısı olan şeriat kapısı Alevîlerce katı kuralların olduğu şekilcilik içeren bir kapıdır.⁶⁹⁵ Bu kapıda kişi ibadetlerini daha çok Allah'tan korktuğu için yapar. Oysaki Alevî inancında Allah'tan korkmak yoktur. O'nu sevmek vardır. Bu yüzden Alevîlikte Allah inancı sevgi ve güven temeli üzerinedir. İnsan her daim Tanrı'nın dostudur.⁶⁹⁶ Alevîlikte birisiyle musahip olmak Allah'a yaklaşmanın ve O'nunla özdeş olmanın en kestirme yollarından birisidir.⁶⁹⁷ Çünkü insan her daim Tanrı'nın dostudur.⁶⁹⁸ Bu sebeple kardeşliğe, dostluğa ve sevgiye önem vermek Tanrı'dan gelmektedir.

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada tevhid konusunda zâhir-bâtın gerçekliğine atıfta bulunulmuştur. "O'nun dışındaki her zâhir, bâtındır. O'nun dışındaki her bâtın, zâhir değildir."⁶⁹⁹ ifadesinde Allah zâhir ve bâtın olarak nitelendirilmiştir. İnsanın zâhirî bedeni maddi âlemde yaratılırken, bâtın varlığı ise insanın ruhu olup bu ruh Allah'ın kendi ruhundandır.⁷⁰⁰ "Onun yaratılışını tamamlayıp ruhumdan içine üflediğim zaman, önünde hemen secdeye kapanın."⁷⁰¹ ayeti bu gerçekliği ortaya koymaktadır. Bu sebeple "Bir insan kendini anlarsa Tanrı'yı da anlar, bilir."⁷⁰² Her şey geldiği kaynağa doğru yönelir ve onu bulmaya çalışır.⁷⁰³ Dolayısıyla bir insan nefsini bilirse ancak Tanrı'yı bilebilir ve onu anlar.⁷⁰⁴

Bazen Alevîlerce "Âlemi var eden, Sultan Ali'dir" gibi ifadeler kullanılır. İlk anda bu ifade Ali'nin Tanrı olduğu fikrini akıllara getirirse de vahdet-i vücûd anlayışı içinde yorumlandığında bunun böyle olmadığı anlaşılabacaktır. Ali'nin Tanrısallığına ait iddiaları daha çok bâtınî içerikli yorumlarda aramak gerekmektedir.⁷⁰⁵ *Buyruk*'ta geçen "Hazret-i Şah-ı Velâyet, Âdem'i yarattı. Kendini Âdem'in kalbinde sakladı"⁷⁰⁶ ifadesi de bunun bir göstergesidir. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda ise buna benzer bir ifade yer almamaktadır.

---

⁶⁹⁴ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 107; Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlakı Değerleri", 408.

⁶⁹⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 181.

⁶⁹⁶ Onat, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", 26; Pehlivan, *Alevi-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, 23.

⁶⁹⁷ Pehlivan, *Alevi-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, 28.

⁶⁹⁸ Onat, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", 26.

⁶⁹⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 71,155.

⁷⁰⁰ Bal, *Aleviliğin Tasavvufî Boyutu*, 60.

⁷⁰¹ el-Hicr 15/29.

⁷⁰² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 68.

⁷⁰³ Kılıç, *Evvele Yolculuk*, 15.

⁷⁰⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 140.

⁷⁰⁵ Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlakı Değerleri", 411.

⁷⁰⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 173.

Alevîlere göre, Allah (Muhammed-Ali) tüm insanların içindedir. Bu nedenle her beşer en mükemmel olma kapasitesine sahiptir.⁷⁰⁷ Var olan her ne varsa Allah'ın iradesi ile yaratılmıştır. Bu yaratılanlar bir olan Allah'tan çokluk olarak tezahür etmiştir. Yaratılmadan önce varlıklar suret olarak O'nun zatı ile birdirler ve O'nun zihninde önceden mevcuttular. Sonrasında ise bu birlikten Allah'ın tecellisi ile çokluk yani yaratılan varlıklar ortaya çıkmıştır. Yaratılan bu varlıklar arasında ise farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılıkların nedeni ise bu varlıklara Allah'ın farklı derecelerde tecelli etmiş olmasıdır. Tecelli derecesinin en üst tabakasını ise insân-ı kâmil oluşturmaktadır.⁷⁰⁸ Allah yarattığı varlıklara sürekli tecelli ettiği için yaratma eylemi de sürekli dir.⁷⁰⁹ Bu sebeple insanı kâmil anlayışı bir anlamda vahdet-i vücûd anlayışı ile de bağlantılıdır.⁷¹⁰ *Buyruk*'ta: "Ebu Talip dediler: Velâyet, keramet ve nübüvveti ortaya çıkardı. Bu düzey insana özgüdür. Ve bu düzeyde insan insandır. Önce insanın kendini bilmesi gerekir."⁷¹¹ ifadesinde insanın en yüksek düzeyinin insân-ı kâmil mertebesi olduğu anlatılmak istenmiştir.

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada yer alan "Allah'a yemin olsun ki, onlar sayıca az olanlar, Allah katında değere en fazla sahip olanlardır. Bunlar, Allah'ın yeryüzündeki halifeleri ve dinine çağıranlardır."⁷¹² ifadeleri Allah'ın seçkin kulları hususunda *Buyruk*'la benzerlik göstermektedir. Ancak Allah'ın bu seçkin kullarına tecelli ettiği şeklinde bir anlayış dile getirilmemiştir.

Yukarıda bahsedilen ayetler aynı zamanda Alevî-Bektaşî inancında şu inancı da desteklemektedir. Allah'ın insan vücudu içerisindeki varlığına ilişkin emareler, İnsanın simasında ve vücudunda yer alan bazı Arapça harfler biçiminde kendini gösterir. İsimlerindeki harfler gibi mükemmel olan Ehl-i Beyt'le insanların yüzündeki ve vücudundaki bazı kısımlar özdeşleştirilir. Harflerin önemini ve manasını bilen bir kimse tüm hakikatin kapılarının açıldığı bir kozmosa girmeye hak kazanır ve Allah'ı bilir.⁷¹³ Bu sebeple kendini bilen Allah'ı da bilir.⁷¹⁴

Buyruk'ta Fatiha, Besmele ve Yasin Şerif'in hakikatinin noktada gizli olduğu belirtilir.⁷¹⁵ Bu nedenle tüm harflerin başlangıcı ve özü noktadır.⁷¹⁶ Allah her yerdedir, canlı ve cansız tüm

---

⁷⁰⁷ Frederick De Jong, "Bektaşîlik'te İkonografi", *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 259.

⁷⁰⁸ H. Ömer Özden, *İslam Felsefesi Tarihi* (Bilge Kültür Sanat, 2017), 156-157.

⁷⁰⁹ Bal, *Aleviliğin Tasavvufî Boyutu*, 41.

⁷¹⁰ Özden, *İslam Felsefesi Tarihi*, 156-157.

⁷¹¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 139.

⁷¹² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 356.

⁷¹³ Jong, "Bektaşîlik'te İkonografi", 260.

⁷¹⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 65.

⁷¹⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 132.

⁷¹⁶ Ballı, *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik*, 102.

varlıkların içindedir.⁷¹⁷ Her şey O'dur.⁷¹⁸ Allah haricinde başka bir varlık yoktur.⁷¹⁹ Ancak burada yeryüzünde her ne varsa Allah'tır gibi bir iddia anlaşılmamalıdır. Allah her zaman kaimdir. Yaratılanlar ise İlahi sıfatların birer tezahüründen başka bir şey değildir.⁷²⁰ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda ise tarihi gerçeklik göz önünde bulundurulduğunda hurûfî unsurlara rastlanması beklenilmemektedir. Bu noktada *Nehcü'l-belâga*, *Buyruk*'tan ayrılmaktadır.

Alevîlik inancının merkezinde yer alan Hak-Muhammed-Ali yani tevhit-nübüvvet-velâyet birlikteliği aslında vahdet-i vücûd anlayışı temeline dayanır. *Buyruk*'ta talibin yola girişinden bahsedilirken "Talip" başlığında pîrin talibin elinden tutarak Allah'tan başka kendisine tapılacak olmadığı, Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi ve peygamberi olduğu, Hz. Ali'nin de Allah'ın velîsi olduğu öğretilir. Görüldüğü gibi *Buyruk*'ta Hakk'ın Allah olduğu, Hz. Muhammed'in nübüvveti, Hz. Ali'nin de velâyeti temsil ettiği söylenir.⁷²¹ Ancak kimi zaman bu üçlü anlayış tek bir hakikat olarak da düşünülür ve akıllara vahdet-i vücûdcu anlayışı getirir.⁷²² Bu anlayışa göre âlem Allah'ın bir tür yansıması ve aynasıdır. Nübüvvet ve velâyeti temsil eden Hz. Muhammed ve Hz. Ali ise Allah'ı insanlığa gösteren birer parlak aynadır.⁷²³

Dolayısıyla Alevîliğin Allah inancında Hak-Muhammed-Ali birlikteliği önemli bir yer tutar. Ancak buradaki kavramların birbirleri ile olan ilişkileri üzerinde farklı yorumlara da rastlanır. Bu yorumların ilkinde Hak-Muhammed-Ali kavramları vahdet-i vücûd perspektifi içerisinde değerlendirilirken daha çok ulûhiyet-nübüvvet-velâyet bağlamında anlaşılmaya çalışılır.

İkinci yaklaşımda ise Hakk, İlah'tır, Allah'tır. Muhammed ve Ali ise, Allah'la bir olmuştur, bütünleşmiştir. Her ikisi de ruh ve bedenleri ile O'nda kaybolmuştur. Kısacası etle tırnak gibi birbirlerinin aynısı olmuşlardır. Bu anlayışa göre; Allah kendi nurundan ilk olarak Muhammed-Ali nurunu yaratmıştır. Gadîr-i hum hadisesinde Muhammed ve Ali aynı beden olmuşlardır. Hz. Peygamber Hz. Ali'ye, orada bulunanların önünde "Etin etim, kanın kanım, cismin cismim, ruhun ruhumdur" demiştir.⁷²⁴

⁷¹⁷ Jong, "Bektaşîlik'te İkonografi", 260.

⁷¹⁸ Uludağ, *İbn Arabî*, 129.

⁷¹⁹ Kolektif, *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 473.

⁷²⁰ Halil İbrahim Şimşek vd., *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, ed. Halil İbrahim Şimşek (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 286.

⁷²¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 69.

⁷²² Üçer, "Alevî Telakkide Hz. Muhammed", 331; Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, 87, 89.

⁷²³ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, 90.

⁷²⁴ Yıldız, "Türkiye Alevîliği'nin İnanç ve Ahlakî Değerleri", 414.

Üçüncü ve son yaklaşımda ise Hâk-Muhammed-Ali aynı olup tek bir varlığın farklı tezahürleridir. Bu üç kavram aynı ve tektir.⁷²⁵ Tanrı'dan ilk tecelli eden şey Muhammed-Ali nurudur. Bu nur tek bir nurdur. Bu sebeple ikisi bir ve beraberdir.⁷²⁶

Buyruk'ta üç sünnet yedi farz başlığında "Üç sünnet Allah, Muhammed, Ali'dir. Bunların üçünü bir bilmek gerekir. Allah, Muhammed, Ali bir idi. Ervah-ı ezelde nurları bir idi."⁷²⁷ Kökende onların ikisinin (Muhammed-Ali) nurları birdi. On sekiz bin âlemden iz, belirti yokken onların nuru parlıyordu." ifadeleri yer almaktadır.⁷²⁸ Burada, Allah'ın kâinatı yaratmadan ilk önce onların nurunu yarattığı ve sonrasında kâinatın bu iki nurdan meydana getirdiği söylenmektedir. Böylelikle kâinat bu iki nurdan yaratıldığına göre Hz. Ali de kâinatla aynı ve bir olmaktadır. Kırklar Ceminde Ali adı, Allah ismi ile bir olur.⁷²⁹ Dolayısıyla burada geçen ifadeler vahdet-i vücûd perspektifi ile bakılabilir.⁷³⁰

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda ise Hak-Muhammed-Ali şeklindeki bu üçlü birleşimden söz edilmemiştir. Eserde bu üç kavram birbirinden bağımsız olarak ele alınmıştır. Ancak *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarında açık bir vahdet-i vücûd bir anlayış olmamakla birlikte bu anlayışa yakın ifadeler de kullanılmıştır. Örneğin şu ifade: "O, bir yaratılış olmaksızın vardır. Bir yokluk olmaksızın mevcuttur. O, birleşme olmaksızın her şeyle beraberdir, ayrılık olmaksızın her şeyin gayrıdır."⁷³¹ ifadesinde, Allah'ın yarattığı varlıklar içerisinde hem var olduğu hem de onlardan ayrı olduğu söylenirken bu yakınlığın bir ve eşitlik şeklinde algılanmaması gerektiği de eserde özellikle vurgulanmıştır.⁷³² Dolayısıyla *Nehcü'l-belâga*'da vahdet-i vücûd anlayışına yakın ifadeler olmakla birlikte *Buyruk*'taki gibi tam bir vahdet-i vücûd anlayışına sahip olduğu söylenemez.

Yer, hava, su ve ateş olmak üzere her harf dört unsurdan oluşur. İnsanın Tanrılaştırılması Hurûfî inancının temelini oluşturur. Evrenin özünü bu dört unsur oluşturur. Tanrı insanın içindedir. Tanrı insanın kalbinden başka bir yerde aranmamalıdır.⁷³³ Allah insan şeklinde Hz. Ali'de görünmektedir. O'nun ismi her Alevînin yüzünde yazılmıştır.

⁷²⁵ Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 415.

⁷²⁶ Ballı, *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik*, 104; Sarıkaya, "Alevî İnançlarında Hz. Muhammed", 232.

⁷²⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 195.

⁷²⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 235.

⁷²⁹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 47.

⁷³⁰ Ekinci, "Alevîliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan Buyruk'un İman ve İslam Esasları Açısından Değerlendirilmesi", 17.

⁷³¹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 30.

⁷³² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 66.

⁷³³ Irene Melikoff, "Bektaşî-Alevîler'de Ali'nin Tanrılaştırılması", *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 93-94.

“Tuttum aynayı yüzüme

Ali göründü gözüme

Nazar eyledim özüme

Ali göründü gözüme”⁷³⁴

Buyruk’ta “Şahım Ali hem şehsuvar hem sakidir, hem sakkadır, kâinatın aynıdır. Kimse bilmez bu sırrı hak bilir.”⁷³⁵ Buna göre Allah ve insan bir olmalıdır. Eğer bu manada insan bir tevhit inancına ulaşabilirse her daim Allah’ın huzurunda yer alacaktır. Yani Allah dışarıda değil insanın içinde aranmalıdır.⁷³⁶ *Buyruk*’ta insanın dört nesne üzerinde olduğundan bahsedilirken⁷³⁷ *Nehcü’l-belâga*’da ise insanın dört nesne üzerine olduğuna dair bir ifade geçmemektedir.

2.1.8.2.Hulûl İnanişi

İçine girmek, gizlice girmek, zuhur etmek, dâhil olmak, bir şahsın şekline bürünmek gibi anlamlara gelen hulûl kavramı iki farklı varlığın bir araya gelerek aynılık oluşturmalarıdır.⁷³⁸ Kısacası hulûl, Allah’ın yaratıcısı olduğu bir insanın bedenine veya eşyaya intikal ederek cisimleşmesi ve ona benzemesidir.⁷³⁹

Alevîlere göre, Allah insana yani Âdem’e hulûl etmiştir. Buna göre, Allah her yerdedir ve insanda tecelli etmiştir.⁷⁴⁰ Allah yarattığı kullarına kendi suretini vermiştir.⁷⁴¹ Alevîlerce kullanılan “Hakk, beni Âdemdedir” sözü bunun en güzel anlatımıdır.

Buna göre Allah’ın tüm isim ve sıfatı insanda toplanırken diğer yaratılmışlarda ise dağınıktır. Dolayısıyla insan kötülüklerinden sıyrılarak iyilik ve olgunluğa erişir. Bu sayede Tanrı’ya ulaşır. Allah insana şah damarından daha yakındır ve insanın gönlüne sığar. Artık insan bu

⁷³⁴ Melikoff, “Bektaşî-Alevîler’de Ali’nin Tanrılaştırılması”,94.

⁷³⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 211.

⁷³⁶ Fırlı, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, 93.

⁷³⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 137.

⁷³⁸ eş-Şehristani, *Milel ve Nihal / Şehristani*, 280; Abdullah Yeğin (ed.), *Yeni Lûgat / İslami, İlmi, Edebi, Felsefi* (İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları, 1992), 230; Hasan Tevfik Marulcu, “İbn Teymiyye’nin Vahdet-i Vücûd, Hulûl ve İttihâd Yaklaşımlarına Kelâm Açısından Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Şubat 2008), 78. eş-Şehristani, *Milel ve Nihal / Şehristani*, 280;

⁷³⁹ eş-Şehristani, *Milel ve Nihal / Şehristani*, 102.

⁷⁴⁰ Eröz, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, 47.

⁷⁴¹ Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvuf Düşüncesi* (İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 2018), 25.

saatten sonra Kur'an-ı nâtik (Konuşan Kur'an)'tır. İnsan Tanrı'da eriyip yok olur. Tanrı'nın özeti olan insan, Onun yeryüzündeki halifesidir.⁷⁴²

Bu anlayışa *Buyruk*'ta da rastlanır. Şöyle ki: "Hak Teâlâ on dört yaşında güzel bakire kız suretinde göründü."⁷⁴³ ifadesinde Tanrı, adeta insanın içine sığdırılarak beşeri bir konuma indirgenmiştir. *Buyruk*'ta buna benzer başka ifadeler de mevcuttur. *Buyruk*'ta Tanrı, inanan kullarına yedi yüzle gözük müştür.⁷⁴⁴ Alevîlikte Tanrı inancının yüzeysel bir vahdet-i vücûd anlayışına dayalı olduğu, bu sebeple buradaki benzetmelerin de mecazî bir anlam taşıdığı tam olarak hulûlcü bir anlayışın olmadığı düşünülebilir.⁷⁴⁵

Allah sadece insanlar tarafından bilinmek istemiştir.⁷⁴⁶ Kutsi bir hadis olduğu ifade edilen "Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim. Bunun için dünyayı yarattım."⁷⁴⁷ sözü ile birlikte *Buyruk*'ta Tanrının inanan kullarına yedi yüzle gözükmek istemesi O'nun bilinmek istemesinin işaretleridir.⁷⁴⁸

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda Allah'ın insanlar tarafından bilinmeyeceği, buna aklının yetmeyeceği ifade edilirken bir taraftan da Allah'ın bilinmek istediğini, bunu için insanları zorunlu kıldığı söylenmektedir. "Allah akılları, sıfatlarını anlamaya muttali kılmaz. Zâtının bilinmesinin vacipliğini de gizlemez."⁷⁴⁹ ifadeleri bir anlamda Allah'ın görülemeyeceği ve yarattıklarına benzetilemeyeceği inancını ifade etmektedir. Dolayısıyla Allah'ın bir varlığa hulul etmesi söz konusu değildir. "O, ne gözle görülebilir, ne de mekânla sınırlanabilir."⁷⁵⁰ *Nehcü'l-belâga*'da "Zâtını ayırmak için onları kendisine benzemekten sınırlamıştır"⁷⁵¹ ifadesinde benzer bir yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Eserin genelinde Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda Allah'ın insan biçimci (antropomorfist) bir form içerisinde yorumlanmadığı görülmüştür.

Nehcü'l-belâga'da Allah'ın yaratılanlara benzerlikten yüce olduğu ve onlara benzemediği söylenmekle⁷⁵² birlikte eserde hulul anlayışını çağrıştıran bazı ifadelere de rastlanmıştır. "Yarattıklarına yarattıklarıyla tecelli eden ve hüccetiyle kalplerine zâhir olan Allah'a hamd

---

⁷⁴² İlyas Üzümlü, "Alevîliğin Bâtınî Karakteri Ve Kaynaklarına Yansıma: Alevî Klasiklerini Anlamada Bâtınî Çizginin Farkında Olmak -Buyruk Örneği", *Uluslararası Alevî-Bektâşî Klasikleri Sempozyumu*, (2016), 192; Yıldız, "Türkiye Alevîliği'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 411

⁷⁴³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 74.

⁷⁴⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 144.

⁷⁴⁵ Üzümlü, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 62-63.

⁷⁴⁶ Üzümlü, "Alevîliğin Bâtınî Karakteri Ve Kaynaklarına Yansıma", 193-194.

⁷⁴⁷ Yıldız, "Türkiye Alevîliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 413.

⁷⁴⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 144.

⁷⁴⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 66.

⁷⁵⁰ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 190.

⁷⁵¹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 169.

⁷⁵² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 239.

olsun”⁷⁵³ ifadesinde Allah’ın kullarına doğrudan değil ama yarattıkları vasıtasıyla dolaylı yoldan tecelli ettiği söylenmek istenmiştir.

Buyruk’ta “Tac” başlığında gökten Hz. Âdem, Hz Nûh, Hz İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ, Hz. Muhammed ve Hz. Ali olmak üzere yedi tac indiği, Hz. Ali’nin on bir imamın atası olduğu ve bu tacın onlara geçtiğinin anlatılması⁷⁵⁴ *Nehcü’l-belâga*’da geçen bu ifadeyi destekler mahiyettedir. Allah’ın nuru ve tecellisi Peygamberler ve imamlar vasıtasıyla yarattıklarına ulaşmıştır.

Alevîlikte “Elif, Lam ve Ha” harflerinden oluşan Allah isminin, insan yüzünde yazılı olduğuna inanılır. Bundan dolayı insana kutsiyet atfedilerek insan ile Allah özdeş kabul edilir. İnsan yeryüzünde Allah’ın bir nevi yansımasıdır. Tanrı insanın kalbindedir. İnsan secde edilecek yegâne mekândır. Bu yüzden insan kâinattaki tüm varlıkların en üstünüdür.⁷⁵⁵ *Buyruk*’ta, “Lam Muhammed, elif Ali demektir”⁷⁵⁶ ve sofuların yüzleri kutsal Kur’an’ı Kerim’in yüzüdür. Yedi hat ve yedi fatihadır”⁷⁵⁷ ifadeleri bu söylenenleri doğrulamaktadır. Alevîlere göre, Tanrı kendisine insanlar tarafından ibadet yapılmasını istemez. O sadece insanlar tarafından bilinmek ister. Bu inanca göre Tanrı, kendi kendisini tanıma sürecini insanlar aracılığı ile gerçekleştirir. İnsan Tanrı’yı kendisi hakkında yeni bilgiler edinmeye yöneltir. Kısacası insan olmadan Tanrı olamaz.⁷⁵⁸

Bu konuda *Nehcü’l-belâga*’da geçen bazı ifadelerin *Buyruk*’la benzerlik gösterdiği bazı ifadelerin ise farklılık arz ettiği görülmüştür.

Hız. Muhammed ile Hız. Ali’nin adları Alevîlerce ayrı ayrı olarak değil bir arada kullanılmıştır.⁷⁵⁹ Melikoff’ Alevîler arasında Tanrı’nın insanoğlu suretinde tecelli etmesi gibi bir inancın var olduğunu söylemiştir.⁷⁶⁰ Ali, Tanrı’nın yeryüzündeki tecellisidir. Hatta kimi zaman Alevîlerce tüm insanlığın Tanrılaştırıldığı da olmuştur. Hatayî’nin şu dizeleri buna örnek gösterilebilir:

“Hakk’a mazhar durur Âdem sücûd it uyma şeytana

Ki Âdem donına girmiş Hûda geldi Hûda geldi”

---

⁷⁵³ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 114.

⁷⁵⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 124-125.

⁷⁵⁵ Ballı, *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik*, 76; Pehlivan, *Alevi-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, 24,38.

⁷⁵⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 34.

⁷⁵⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 51.

⁷⁵⁸ Pehlivan, *Alevi-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, 39.

⁷⁵⁹ Jong, “Bektaşîlik’te İkonografi”, 259.

⁷⁶⁰ Melikoff, *Uyur İdik Uyurdılar*, 40.

Tanrı Âdem'in gönlüne girmiş Şeytan ise bunu anlamamış ve Âdem'e secde etmemiştir.⁷⁶¹ Âdem bir nevi Tanrı olmuş ve Tanrı insanı kendi suretinde yaratmıştır. Ali de bu ilahi güzelliğin bir timsali, Cemâlullah'ın bir görünüşü olmuştur. Allah'ın nuru, tüm âleme tecelli etmiş, bu tecellinin zirve noktası da Ali olmuştur.⁷⁶²

Buyruk'ta yer alan Mi'rac hadisesi sırasında Hz. Peygamber'in Ali sırrına ermesi, burada Hz. Peygamber'in Allah'ı görmek istemesi, aradaki perdenin kalkması ile de Hz. Ali'yi görmesi, bir anlamda Ali ile Allah'ın bir olması anlamına gelmektedir.⁷⁶³ Kısacası kesret âleminde Allah'ın insan suretinde devamlı tecelli ettiği ve ruhun tekrar bedene geri döneceği inancı Alevîler içerisinde oldukça güçlüdür.⁷⁶⁴

Nehcü'l-belâga'da ise Hak-Muhammed ve Ali kavramları bir arada kullanılmamış daha çok birbirinden bağımsız kavramlar olarak ele alınmıştır. Ancak buradaki anlamı ile olmasa da kimi zaman Allah'ın kullarına olan yakınlığına değinilmiş lakin bu yakınlığın bir ve eşitlik şeklinde algılanmaması gerektiği de eserde özellikle vurgulanmıştır. Şöyle ki eserde ona nispet edilen bir sözünde Hz. Ali: "Yakınlıkta yakın oldu. O'ndan daha yakın bir şey yoktur. Yüceliği, O'nu mahlûkatından herhangi bir şeyden uzaklaştırmadığı gibi yakınlığı, onları Onunla mekânda eşitlememiştir."⁷⁶⁵ ifadesinde görüldüğü gibi Allah'ın yarattığı varlıklar içerisinde hem var olduğu hem de onlardan ayrı olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla eserdeki ifadelerde açık bir hulûl anlayışı yoktur. Allah'ın belirli bir mekânla sınırlandırılmayacağı belirtilmek istenmiştir. Bu sebeple *Buyruk*'taki ifadelerle uyuşmamaktadır.

Yezidîlerde de Şeytan'ın bedenleşmiş hali, horoza benzetilen Melik Tâus'tur. Alevîlerce de horoz bir saygı konusu olarak *Buyruk*'ta Cebrâil ismini almıştır.⁷⁶⁶ Ancak *Buyruk*'ta Şeytan'ın başka bir bedene veya canlıya açık bir şekilde hulûl ettiğinden bahsedilmemiştir. *Buyruk*'ta Şeytan sıklıkla lanetlenmiştir.⁷⁶⁷ *Nehcü'l-belâga*'da ise Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda Şeytan'ın insana hulul etmesi ile ilgili bir ifadeye rastlanılmadığı gibi Şeytan'dan olumsuz bir şekilde bahsedilmiştir.⁷⁶⁸

Buyruk'ta geçen "Henüz dünyanın kurulmadığı, Muhammed ile Ali'nin on sekiz bin âleme düzen vermediği zamanlarda..." diye devam eden cümlede Muhammed ile Ali'nin âleme düzen

---

⁷⁶¹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 44-45.

⁷⁶² Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 106.

⁷⁶³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 16.

⁷⁶⁴ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 99.

⁷⁶⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 66.

⁷⁶⁶ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 88. Bkz. 65,23-24.

⁷⁶⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 4,55.

⁷⁶⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 34-35.

verdiği ve bununla âlemleri bir yaratıcı olarak yarattığı kastediliyor olabilir.⁷⁶⁹ Ancak Alevîliğin Tanrı inancı düşünüldüğünde bunun mümkün olamayacağı gözükmemektedir. Burada daha çok Muhammed ve Ali birlikteliğine vurgu yapılırken Allah'a atıflar yapılması onların yaratıcı olmadığının ve yaratıcının onlara tamamen hulûl etmediğinin bir delili olsa gerek. *Buyruk*'ta böyle bir ifadenin kullanılıyor olması onların Allah katındaki değerlerini abartılı bir şekilde gösterilmek istenmesinden başka bir şey değildir. Metnin devamına ve eserin bütününe bakıldığında bunun böyle olmadığı Hz. Muhammed'in Yüce Allah'tan bağışlanma dilediği ve bununla da Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin üstünde yer alan Yüce bir Yaratıcının var olduğu ve yaratma eyleminin Allah'a ait olduğu açık bir şekilde görülmektedir.⁷⁷⁰ Bu sebeple burada aşkın bir Tanrı inancı bulunmakla birlikte yüzeysel bir hulûl anlayışı vardır.⁷⁷¹ Görüldüğü gibi bu ifadeye göre *Buyruk*'ta tam bir hulûl anlayışının varlığından bahsetmemiz mümkün gözükmemektedir. *Nehcü'l-belâga*'da ise buna benzer bir ifadeye rastlanılmamıştır.

Bilindiği üzere Alevîlikte Yüce Yaratıcı insan suretinde tecelli edinceye dek çeşitli varlıkların donuna bürünür ve son olarak insanda zuhur eder. Bu zuhur ediş Tanrı'nın bir anlamda evrenden süzülüşüdür. Bu sebeple insan evrenin bir nevi özetidir.⁷⁷² Alevîlik inancında kimi zaman yaşanan olaylardan yola çıkarak Hz. Ali'nin Tanrısallığına vurgu yapılmıştır. Örneğin öleceği içine doğan Hz. Ali ölümünden sonra gerçekleşecek olan olayları yanında bulunan oğulları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e anlatması gibi. Onlara, kendisi öldükten sonra eve yüzü peçeli bir kişinin geleceği ve bu kişinin kendi cenazesini deveye yükleyerek gömmek üzere götürceğini söyler. Sonrasında Hz. Ali, oğullarına dönerek cenazesini götürecek olan bu kimseye dokunmamalarını, soru sormamalarını ve izlememelerini tembih eder. Ölümünden sonra Hz. Ali'nin söyledikleri gerçekleşmeye başlar. Hz. Ali'nin oğulları tüm bu tembihlemelere rağmen dayanamayarak yüzü peçeli kişiyi izlerler, ona yetişerek bu kişiden kendisini tanıttığını isterler. Bunun üzerine yüzü peçeli kişi yüzünü gizleyen peçeyi açar, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gördükleri bu kişinin babaları Hz. Ali'den başkası olmadığını fark ederler. Hz. Ali kendi cenazesini mezarına taşımaktadır.⁷⁷³ Hz. Ali Tanrı'nın yeryüzündeki görüntüsüdür.

Hulûl anlayışı ile yakınlık arzeden bir başka kavram ise tenâsüh inancıdır. Tenâsüh bir insanın ölümünden sonra ruhunun başka bir insan ya da hayvan bedenine göçüdür.⁷⁷⁴ *Buyruk*'ta "Tac" başlığında gökten Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ, Hz.

⁷⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Avcu, *İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia*, 198. Gnostik bakış açısına uygun olarak, Tanrı yaratma işini bu iki nurani varlığa havale etmiştir. Bu iki varlık yeryüzünde Hz. Muhammed ve Hz. Ali olarak tecelli edecek ya da maddi formda açığa çıkacak ve bu sayede yeryüzünün işlerini düzene koyacaktır.

⁷⁷⁰ Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 63-64.

⁷⁷¹ Üzüm, "Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali", 80.

⁷⁷² Ali Rıza Gürzoğlu, "Alevilik ve Bektaşilik İnancında Devriyyeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 60 (2011), 144.

⁷⁷³ Jong, "Bektaşilik'te İkonografi", 258; Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 223-224.

⁷⁷⁴ eş-Şehristani, *Milel ve Nihal*, 68; Goncagül Erdoğan, "Hurûfî Literatüründe Hulûl ve Tenâsüh", *Uluslararası Alevî-Bektâşî Klasikleri Sempozyumu*, (2016), 219.

Muhammed ve Hz. Ali olmak üzere yedi tac indiği ve Hz. Ali'nin on bir imamın atası olduğu ve bu tacın onlara geçtiği anlatılır. Tacın bâtını yani içinin Hakk nuru ile dolu olduğu ve bununla da imamların velâyetinin kastedildiği söylenir.⁷⁷⁵ Burada Hakk'ın nurdan müteşekkil olduğu ve bu nurun peygamberler vasıtasıyla imamlara geçtiği düşünülür.⁷⁷⁶ Kimi zaman Hz. Ali'nin insanlara aslan donunda gözüktüğü olmuştur. Bu sebepten dolayı kendisine Allah'ın Aslanı ismi verilmiştir.⁷⁷⁷ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda ise tenâsüh inancını çağrıştıran bir kayıta rastlanılmamıştır.

Nehcü'l-belâga'nın genelinde, Allah'ın insan biçimci (antropomorfist) bir form içerisinde yorumlanmadığı, Allah'ın yaratılanlara benzerlikten yüce olduğu ve onlara benzemediği söylenirken, eserde hulul anlayışını çağrıştıran bazı izlere de rastlanmıştır. *Buyruk*'ta ise hulul anlayışına yönelik ifadeler olmakla birlikte tam bir hulûlcü anlayışı yansıtmadığı ancak Tanrı tasavvurunun, insan biçimci (antropomorfist) bir form içerisinde yorumlandığı görülmüştür.

2.1.9.Kutsal Kitaplar ve Kur'an Tasavvuru

Genel İslâmi anlayışta mümin olmanın en temel şartlarından birisi de Allah'ın kitabı olan Kur'an'a inanmaktır.⁷⁷⁸ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada Kur'an'a iman etmek iman esaslarından birisi olarak kabul edilmiştir.⁷⁷⁹ Müslümanlar yıllarca Kur'an'ı anlama çabası içerisinde olmuş ve bu doğrultuda birçok Kur'an yorumu geliştirmişlerdir.

Alevîler de Kur'an'ı bir itikat esası olarak kabul etmiş ve Kur'an'ı anlama konusunda kimi zaman kendi yorumlarına başvurmadan da kaçınmamışlardır.⁷⁸⁰ *Buyruk*'ta yer alan "Dünyada Kur'an, âhirette iman nasip eyleye."⁷⁸¹ ifadesinde görüldüğü üzere Kur'an'a inanmak âhirette imanlı gidebilmenin anahtarı olarak görülmüştür.

Nehcü'l-belâga'da ve *Buyruk*'ta Kur'an'la ilgili birçok kayıt yer almaktadır. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada "Allah'ın Kitabı, dili yorulmayan bir konuşmacı, rükünleri yıkılmayan bir ev yardımcısı, hezimete uğramayan bir güç olarak aranızdadır."⁷⁸² ifadeleri yer almaktadır.

⁷⁷⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 124-125.

⁷⁷⁶ Avcu, *İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia*, 34.

⁷⁷⁷ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 124.

⁷⁷⁸ Çelebi, *İslâm'ın İnanç Esasları*, 108.

⁷⁷⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 123.

⁷⁸⁰ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 133; Yıldırım, "Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'an ve Sünnete Bakışı", 296.

⁷⁸¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 92.

⁷⁸² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 140.

Buyruk'ta "Pîr" başlığında ise pîrin sahip olması gereken özelliklerden bahsedilirken onun sadece peygamber soyundan gelmesinin yeterli olmayacağı aynı zamanda Kur'an'ı çok iyi bilmesi, anlaması ve onun içindeki emirleri yaşamında harfiyen yerine getirmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁸³ Kur'an aynı zamanda Alevîler için kutsal bir kitaptır.⁷⁸⁴ Örneğin *Buyruk*'ta denir ki "Kâmil pîr resul soyuna ermiştir. Dört kapıyı bilir. İlim irfanı ile etkindir. Davranışları ile saygındır."⁷⁸⁵

Kur'an dışında diğer kutsal kitaplarla ilgili olarak *Nehcü'l-belâga*'da, Mûsâ, Dâvûd ve İsâ peygamberlere ait kayıtlar mevcutken bu peygamberlere ait kutsal kitap kayıtlarına ise ulaşılamamıştır.⁷⁸⁶ *Buyruk*'ta ise Kur'an haricinde diğer ilahi kitaplara göndermelerde bulunulmuştur. Tanrı'nın ne kadar sırrı varsa bu dört kitapta bildirmiştir.⁷⁸⁷ *Buyruk*'ta, "Tanrı doğru yolu göstermek için insanlara dört kutsal kitap indirmiştir. Bunlar Tevrat, Zebûr, İncil ve Kur'an'dır. Bunlar dört ırmağa koşar. Birincisi su, ikincisi süt, üçüncüsü bal, dördüncüsü kevserdir."⁷⁸⁸ Dolayısıyla bu dört kutsal kitabın hepsi Hz. Ali'yi anlatmaktadır. Onunla ilgili tüm hakikatler bu kutsal kitaplarda yer almaktadır.⁷⁸⁹

Her iki eserde Kur'an'ın Allah tarafından Hz. Peygamber'e vahyedildiğinden bahsedilmektedir. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada "Allah onu, Peygamberlerin gönderilmediği ve dillerin birbirleriyle çektiği bir dönemde gönderdi. Onu peygamberlerin peşinden gönderdi ve vahyi onunla mühürledi"⁷⁹⁰ ifadeleri geçmektedir. Burada Kur'an'ın Hz. Peygamber'e Allah tarafından vahyedildiği vurgulanmıştır. Ancak önceki peygamber ve kitaplardan ayrıntılı bir şekilde bahsedilmemiştir. *Buyruk*'ta Kur'an, bizzat Allah tarafından Cebrâil aracılığıyla Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'e vahyedilmiş bir kitaptır. Bununla ilgili *Buyruk*'ta "...ve dahi İncil İsâ'ya, Tevrat Mûsâ'ya, Zebûr Davûd'a, Kur'an Muhammed aleyhisselama nazil olmuştur."⁷⁹¹ ifadesi yer almaktadır.

Bunun dışında *Buyruk*'ta Tanrı'nın gönderdiği kitabı bilmeyenin Hakk'ı bilemeyeceği iddia edilmiştir. Şöyle ki: "Tanrı'nın gönderdiği kitabı bilmeyen, Hakk'ı nasıl bilebilir? İnsanlar doğuştan bilgi sahibi olsalardı Tanrı peygamberlere kitap göndermezdi. Kitapsız pîr şeytandır."⁷⁹² ifadesi ile *Nehcü'l-belâga*'da geçen şu ifade benzerlik göstermektedir: "Kur'an'la

⁷⁸³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 36,99.

⁷⁸⁴ Mustafa Öztürk, "Alevilerin Kur'an Tasavvuru Üzerine", *İslâmiyât, Aleviliğin Teolojisi*, ed. Mehmet Said Hatiboğlu (Ankara: Avrasya Yayıncılık,2003), 6/59.

⁷⁸⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 13,32.

⁷⁸⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 165.

⁷⁸⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*,131.

⁷⁸⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 203.

⁷⁸⁹ Taşşın, "Mit ve Gerçeklik Arasında Alevîlikte Ehl-i Beyt", 292-293.

⁷⁹⁰ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 141.

⁷⁹¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 131,158.

⁷⁹² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 39.

hak ile gönderdi. Münezzeh olan Allah, O'nu görmedikleri halde kudretinden gösterdiği şeylerle Kitabında onlara tecelli etti.”⁷⁹³ Her iki eserde geçen ifadelerde Kur'an'ın bilinmesinin Allah'ın bilinmesi anlamına geleceği belirtilmiştir.

Kimi zaman Alevîler Kur'an'ın bîtinî ve hurufî yorumlarına da başvurmuşlardır. İnsan yüzünde var olduğu söylenen sırların öğrenilmesinin Kur'an'ın anlaşılmasını kolaylaştıracağına inanmışlardır.⁷⁹⁴

Buyruk'ta “Sofu” başlığında sofunun nitelikleri anlatılırken sofunun yüzü kutsallaştırılarak onun yüzünün Kur'an'ı Kerim olduğu, yüzündeki yazıların ise kelâmı kadîmin çizgileri olduğu söylenmiştir.⁷⁹⁵ Bu sebeple Alevîler Kur'an'ı anlama hususunda çift boyutlu bir anlayışı kabul etmişlerdir. Onlara göre, Kur'an'ın bir zâhirî bir de bîtinî boyutu vardır. Zâhirî anlam dış yani kabuk; bîtinî anlam ise iç yani özdür. Alevîlikteki bu Kur'an anlayışı başta İsmâîlîlik olmak üzere Şîî fırkalar ile bazı tasavvuf çevrelerinde kabul görmüştür. Alevîler iç manaya ulaşmak için dış yani şeriat kurallarını geride bırakmak istemişlerdir.⁷⁹⁶

Oysaki *Nehcû'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda Kur'an'ın zâhir-bîtin ayrımına gidilse de bu ayrımın bir ve bütün olduğuna birisinin diğerine göre ayrıcalıklı olmadığına yönelik ifadeler dikkat çekmektedir. Örnek verecek olursak “Kur'an, zâhirî beğenilen, bîtinî ise derin olandır.”⁷⁹⁷ Ancak kimi zaman da eserde rivayet edildiği üzere, Hz. Ali Hâricîleri kastederek kitabın zadece zâhirî yönünü bildikleri kitabın hakikatine vâkıf olamadıkları gerekçesiyle onları eleştirmiştir. “Sanki onlar Kitabın imamlarıdır, Kitap onların imamı değil! Yanlarında Kitabın isminden başka bir şey kalmamıştır. Onun sadece hattını ve yazısını bilirler.”⁷⁹⁸ ifadesinde görüldüğü gibidir.

Bîtinî yorumlarla Alevîler, Kur'an'da yer alan şer'i ve amelî hükümlerin yükümlülüğünün bağlayıcı olmadığı sonucuna varırlar. Onlara göre şeriat dinin özü olmayıp, dışıdır yani kabuğudur. Bu sebeple kabukla meşgul olmak yerine Kur'an'ın hakikatine vâkıf olmak daha evladır.⁷⁹⁹ Alevîlikte imamlar ve dedeler hakikat erbabı olup Kur'an'ın zâhirî yönüyle meşgul olmazlar, lafzi manaya itibar etmezler. Onlar Kur'an'ın bîtinî manasıyla muhatap olup, Kur'an'ın hakikatlerini ortaya çıkarırlar. Hakikat erbabına düşen de budur.⁸⁰⁰ İmamlar Kur'an-ı nâtıktır.⁸⁰¹ Alevîlere göre bu anlayış, ilk kez Hz. Ali tarafından başlatılmış ve on iki

⁷⁹³ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 150.

⁷⁹⁴ Mustafa Ünver, *Hurifilik Ve Kur'an* (Fecr Yayınevi, 2003), 167.

⁷⁹⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 51; Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 150.

⁷⁹⁶ Mustafa Öztürk, “Aleviliğin/Alevilerin Kur'an Tasavvuru”, *Dem Dergi* 6 (ts.), 13.

⁷⁹⁷ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 46.

⁷⁹⁸ Er-Radî, *Nehcû'l-Belâga*, 151.

⁷⁹⁹ Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, 37; Öztürk, “Alevilerin Kur'an Tasavvuru Üzerine”, 6/60.

⁸⁰⁰ Öztürk, “Alevilerin Kur'an Tasavvuru Üzerine”, 6/65.

⁸⁰¹ Öztürk, “Alevilerin Kur'an Tasavvuru Üzerine”, 6/66.

imamlarla sürdürülerek birtakım mürşidler ve suffiler vasıtası ile günümüze kadar ulaşmıştır. Buradan yola çıkarsak Kur'an'ın kendisi suskun Kur'an olup Kur'an-ı Sâmit'tir. Kur'an-ı Nâtık ise, onu bâtinî anlamda yorumlayıp seslendiren seçilmiş kişilerdir. Bu kişiler, Kur'an'ın gizli anlamına yani hakikatine ulaştıkları için artık Kur'an'ın zâhirî/dış anlamına gerek kalmamaktadır.⁸⁰²

Alevî inancına göre Hz. Ali konuşan Kur'an'dır, gerçek Kur'an'dır.⁸⁰³ *Buyruk*'ta, "Mürşid sözünü hak bilmeyen kimse inançsızdır."⁸⁰⁴ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen Hâricîlere yönelik bir konuşmada onların Kur'an'ı anlama konusunda yetersiz kaldıkları, Kur'an'ı sadece biçimsel olarak algıladıkları,⁸⁰⁵ Kur'an'ın sabit bir bilgi kaynağı olmadığı, ona anlam yükleyen ve hayatın içinde konuşturanın insanın ta kendisi olduğu belirtilmek istenmiştir.⁸⁰⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere *Buyruk*'taki Kur'an yaklaşımlardan birisi olan konuşan Kur'an (Kur'an-ı Nâtık)'ın insan olduğu anlayışı ile *Nehcü'l-belâga*'nın görüşü birebir örtüşmektedir.

Buyruk'ta Kırklar Ceminde geçen "Tanrı şöyle buyurdu", "Tanrı'dan ses geldi", "Tanrı nida etti."⁸⁰⁷ gibi ifadelerde aslında Tanrı'nın kutsal mesajını konuşarak ve bir elçi vasıtasıyla vahyederek insanlara ulaştırdığı görülmektedir. *Buyruk*'ta Tanrı'nın vahiy meleği Cebrâil aracılığı ile mesajını Peygamber'e ulaştırdığına da şahit olmaktayız.⁸⁰⁸ Kırklar Ceminde Tanrı Cebrâil 'i göndererek "Ey Muhammed Tanrı Ali'yi vasiyet etmeni buyurdu" demiştir. Ayrıca *Buyruk*'ta Tanrı sadece Hz. Peygamber'e seslenmemiş tüm meleklerle, cennetteki hûrilere, ay ve güneşe de seslenerek ilahi mesajını iletmiştir.⁸⁰⁹

Üzüm, *Buyruk*'ta, vahiy sözcüğünün tek bir yerde geçtiğinden bahseder.⁸¹⁰ "Pîr" başlığında pîrin özellikleri sayılırken, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar geçen süre içerisinde yol ve erkânın olmadığı, ancak, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin gelmesi ile birlikte "yeşil hat ile vahiy indiği", dinin de böylelikle ortaya çıktığı anlatılır.⁸¹¹ Buradan da anlaşılmaktadır ki *Buyruk*'ta dinin kaynağı vahiy ile ilişkilendirilmektedir. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda onun, vahiy kavramına atıflarda bulunduğu görülmüştür. "Münezzeh olan Allah, onun çocuklarından vahiyle misaklarını ve risaleti tebliğ etmek üzere emanetlerini

⁸⁰² Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 421.

⁸⁰³ Pehlivan, *Alevî-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, 54.

⁸⁰⁴ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 44.

⁸⁰⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 133.bkz.140,151,195.

⁸⁰⁶ Salih Aydın, "Felsefî Ve Dinî Açıdan Felsefe Eğitiminin Gerekliliği" 30 (2013), 113.

⁸⁰⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 15-21.

⁸⁰⁸ Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 48,52.

⁸⁰⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 24.

⁸¹⁰ Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 49.

⁸¹¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 33.

aldığı peygamberler seçti.”⁸¹² “Resulullah, Hatice ve üçüncüleri olarak benden başkasını bir araya getiren bir ev yoktu. Vahyin nurunu görüyor, nübüvvet kokusunu kokluyordum.”⁸¹³ ifadeleridir.

Hiz. Ali her daim Hiz. Peygamber’in yanında yer almış ve Kur’an-ı hem yazmış hem de ezberlemiştir.⁸¹⁴ Ancak Alevîlere göre halife olduktan sonra Hiz. Osman, kendi Mushafı dışındaki tüm Mushafları ortadan kaldırmış, Zeyd b. Sâbit de Hiz. Ali’ye karşı olduğu için Hiz. Ali ve Ehl-i Beyt’le alakalı ayetlere Kur’an’da yer vermemiştir.⁸¹⁵ Alevîlere göre Hiz. Peygamber’in vefatı sonrası Kur’an bir kitap haline getirilmiş, kitap haline getirilen Kur’an tahrif edilmiştir. Onlara göre Kur’an ayet sayısı bakımından noksanlıdır. Bu noksanlığın en büyük sebebi ise ayetlerin bölünmesidir. Bölünen bu ayetler birleştirilirse, o zaman 400 âyetin noksan olduğu görülecektir. Bu noksanlığa sebebiyet verenlerin Emevî yönetimi olduğu, Emevîlerin birçok gerçekliği Kur’an’den çıkardığı ve “Kur’an’a el/kâlem karıştırdığı” Alevîlerce söylenmektedir.⁸¹⁶ Kur’an’den çıkarılan bu gerçekliklerin ise Emevîlerle ihtilaflı olan Hiz. Ali ve ailesine ait olduğu iddia edilmiştir.⁸¹⁷

Tüm bu iddialara rağmen Alevîlerce Kur’an’ın tam metni hiçbir zaman ortaya çıkarılamamıştır.⁸¹⁸ Kur’an’ın tahrif edildiğine dair ne *Buyruk*’ta ne de *Nehcü’l-belâga*’da bir söyleme rastlanılmamıştır. Bunun yanında Alevîler Kur’an’ın aslında harf ve kelimelerinin değiştirilmesinden ziyade içindeki hakikatlerin değiştirildiğine inanırlar, bu sebeple Ali konuşan Kur’an’dır. Ali ve ondan sonra gelen imamlar bu hakikatlerin mücadelesini vermişlerdir. Ehl-i Beyt soyundan gelen dedeler de bu mücadeleyi günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla onların söyledikleri birer kutsal metindir.⁸¹⁹ *Nehcü’l-belâga* ve *Buyruk*’ta Kur’an’ın hakikatının değiştirildiğine dair bir bilgiye ise ulaşılamamıştır.

Alevî ritüellerine baktığımız zaman Kur’an’ın Alevîlerce cem ayinlerinde, kutsal gecelerde, ölmek üzere olan bir kimsenin başucunda, başsağlığında, ölen kişi için düzenlenen yedisi, kırkı ve elli ikisi gibi günlerde, perşembeyi cumaya bağlayan gecede, doğum, düğün, nikâh, asker uğurlama ve karşılama gibi günlerde okunduğu görülmektedir.⁸²⁰ Alevîlikte Kur’an, saz ve bağlama ile birlikte düşünülmüştür. Saz ve bağlama Alevîlere göre bir nevi telli Kur’an’dır.

---

⁸¹² Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 32.

⁸¹³ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 220.

⁸¹⁴ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 270.

⁸¹⁵ Yıldız, “Türkiye Aleviliği ‘nin İnanç ve Ahlakî Değerleri”, 421.

⁸¹⁶ Kutlu, *Alevilik - Bektaşilik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi*, 162-165; Öztürk, “Alevilerin Kur’an Tasavvuru Üzerine, 6/62; Yıldız, “Türkiye Aleviliği’nin İnanç ve Ahlakî Değerleri”, 422.

⁸¹⁷ Öztürk, “Alevilerin Kur’an Tasavvuru Üzerine”, 6/62 ; Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, 135.

⁸¹⁸ Metin Bozkuş, *Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevilerin İnançları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999), 135; Öztürk, “Alevilerin Kur’an Tasavvuru Üzerine, 6/64.

⁸¹⁹ Taşğın, “Mit ve Gerçeklik Arasında Alevilikte Ehl-i Beyt”, 278-279.

⁸²⁰ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 279.

Bu sebeple cemlerde sazlarla dile getirilen nameler kutsaldır. Hatta Telli Kur'an eşliğinde söylenen sözler bile kutsal sayılmıştır. Buna göre Telli Kur'an'da söylenen her bir söz bir nevî Alevî inanışında âyet ve sûre formunda kabul edilmiştir.⁸²¹ *Nehcü'l-belâga*'da ve genelde Şîî düşüncede bu kültürün yer almadığı bilinen bir husustur. Söz konusu yaklaşım ve uygulamalar Alevî inanç ve ritüellerinin özgün boyutunu oluşturmaktadır.

Alevî inanışında Kur'an'da en çok Hz. Ali'den bahsedildiği iddia edilir. Kur'an'da geçen Âl kelimesi Ali olarak anlaşılmıştır. Yine Kur'an'da Allah sıfatı olarak geçen bazı ifadelerin Ali'yi kastettiğini düşünmüşlerdir.⁸²² Örneğin, Kur'an'da geçen ve "O (Allah), yücedir ve büyüktür." şeklinde Allah'ın yüceliği ve azametini ifade eden "ve huve'l-aliyyu'l-azîm" ibaresi "O Âlî, büyüktür" âyetini Hz. Ali olarak yorumlamışlardır.⁸²³ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda böyle bir ifade kullanılmamıştır. O'nun ve Peygamberine inanan ilk kişinin Hz. Ali olduğu,⁸²⁴ Allah'ın ışıyla karanlıkları aştığı, onun diğer insanlar arasındaki konumunun ise karanlıktaki kandil gibi olduğu ve kim karanlığa girerse onunla aydınlanacağı,⁸²⁵ aşırılığa karşı olup orta yolu seçtiği,⁸²⁶ Hakka davet etmede, cömertlik ve akraba ziyaretinde kendisinden hızlı olanın olmadığı,⁸²⁷ sabredenlerden olduğu,⁸²⁸ doğru yol üzerinde olduğu ve bu sebeple Allah'a yakın olduğu ve O'nunla karşılaşmanın özlemini çektiği⁸²⁹ hususlar eserde yer almıştır. Kur'an'da en çok bahsedilen kişinin Hz. Ali olduğu ifade edilmemiştir. Bir önceki konuda bahsedildiği üzere *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda⁸³⁰ ve *Buyruk*'ta⁸³¹ Kur'an'ın yaratılmışlığı ile ilgili açık bir ifade yoksa da bununla bağlantılı olarak Allah'ın zâtı gereği sıfatlardan ayrı düşünülemeyeceği görüşü anlatımlarda rastlanılmıştır. Bu konuda her iki eser benzerlik göstermiştir.

Sonuç olarak *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruk*'ta Kur'an'a inanmak iman esaslarından birisi olarak kabul edilmiştir. *Nehcü'l-belâga*'da, Mûsâ, Davûd ve İsâ peygamberlere ait kayıtlar mevcutken bu peygamberlere ait kutsal kitap kayıtlarına ise ulaşılammıştır. *Buyruk*'ta ise Kur'an'ı dışında diğer ilahi kitaplarından bahsedilmiştir. Her iki eserde Kur'an'ın Hz. Peygamber'e Allah tarafından vahyedildiği vurgulanırken, *Nehcü'l-belâga*'da Kur'an'ın batınını ön plana çıkaran zâhirini ise geri planda tutan konuşmalara ve hurûfî yorumlara rastlanılmamıştır.

⁸²¹ Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, 167-168.

⁸²² Yıldız, "Türkiye Aleviliği'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 420.

⁸²³ el-Bakara 2/255; eş-Şûrâ 42/4.

⁸²⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 220-221.

⁸²⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 204.

⁸²⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 135.

⁸²⁷ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 145.

⁸²⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 243.

⁸²⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 327.

⁸³⁰ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 29, 200.

⁸³¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 69.

Kur'an'ın tahrif edildiğine dair iki eserde de bir söylem yoktur. Konuşan Kur'an (Kur'an-ı Nâtık)'ın insan olduğu anlayışı her iki eserde de benzerlik göstermiştir.

2.1.10.Melek İnancı

Nehcü'l-belâga'da dört büyük melekten Cebrâil ile Mîkâil meleklerin ismi tek bir yerde geçmektedir. Allah'ın özellikleri anlatılırken melekler, Onun yardımcıları olarak takdim edilmiştir.⁸³² *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda, Azrâil meleği ölüm meleği olarak adlandırılmış, ölüm meleği ve nefsin ölümünden söz edilirken ise insanın ölüm meleğini nitelemekten aciz olduğu vurgulanmıştır.⁸³³ Ayrıca dört büyük melek dışında *Nehcü'l-belâga*'da yazıcı meleklerden de bahsedilmiştir. Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada "Allah'ın kulları! Biliniz ki, nefsinizden gözcüleriniz, uzuvlarınızdan ajanlarınız, amellerinizi ve soluklarınızın sayısını kaydeden doğruluk muhafızları var."⁸³⁴ ifadeleri yer almaktadır. Burada görüldüğü gibi bu melekler insanın yapıp ettiklerini sürekli yazmaktadır. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada her insanı koruyan ve sürekli onunla birlikte olan iki meleğin olduğu belirtilmiştir.⁸³⁵ *Nehcü'l-belâga*'da sual meleklerine dair bir kayda ise rastlanılmamıştır.

Alevî inancında meleklerle iman konusunda bir itiraz ve karşıtlık bulunmamaktadır. Genel İslâmî inançtaki gibi dört büyük melek inancı olduğu gibi kabul edilmiştir. Cebrâil'in vahiy, Azrâil'in ölüm meleği olduğuna, Mîkâil'in tabiat olaylarını yönettiğine ve İsrâfil'in de kıyamet zamanı Sûr'a üflemekle vazifeli olduğuna inanılmıştır.⁸³⁶ Bu dört büyük meleğe *Buyruk*'ta da bolca atıf yapılmıştır.⁸³⁷ Ayrıca Alevîlerde dört büyük melek içerisinde Cebrâil diğer meleklerle göre farklı konumlandırılmıştır. *Buyruk*'ta yaratılış ve Mi'rac olayında Cebrâil, ruha ne yapması gerektiği, Mi'rac'ta Hz. Muhammed'in Ali sırrına ermesi gibi hususlarda yardımcı bir rol üstlenmiştir.⁸³⁸ *Buyruk*'ta "Musahip" başlığında⁸³⁹ yeryüzünde Hz. Peygamber ile Hz. Ali musahip olurken Arş'ta ise Cebrâil ile Âdem ilk kez musahip olmuştur. Dünya yaratıldığında Cebrâil, Âdem peygamberin beline kuşak kuşanmış ve musahip olmuşlardır.⁸⁴⁰ Cebrâil'in ustası Ali, pîri Muhammed'dir.⁸⁴¹ Bu sebeple Cebrâil'in Alevî inancında önemli bir yeri vardır.

⁸³² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 191.

⁸³³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 122.

⁸³⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 162,196.

⁸³⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 361.

⁸³⁶ Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri",417.

⁸³⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*,184,223.

⁸³⁸ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 15-21.

⁸³⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 22-30.

⁸⁴⁰ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 65; Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, 159.

⁸⁴¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 123; Yıldız, "Türkiye Aleviliği'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri ", 426.

Özellikle cemlerde ve Hz. Ali'nin fazilet ve kahramanlıkları anlatılırken sık sık Cebrâil'den bahsedilmiştir. Ayrıca dört büyük melek dışında *Buyruk*'ta yazıcı ve hıfz meleklerine dair kayıtlar da mevcuttur. Ancak bu melekler Alevî inancına göre insanların günahlarını sürekli takip ederek bunları kaydetmezler. Tanrı onlara böyle bir görev vermemiştir.⁸⁴²

Buyruk'ta yer ile gök arasında zikir yapan yetmiş bin melekten söz edilir. Allah, Âdem'i halkettikten sonra tüm meleklerden ona secde etmelerini istemiş, tüm melekler sorgusuz sualsiz Âdem'e secde etmiştir. Ancak bu meleklerden birisi olan İblîs secde etmek istememiştir. O ateşten yaratıldığını iddia ederek insanoğlunu balçıktan yaratıldığı için küçümsemiştir.⁸⁴³ Hz. Ali'den ötürü melekler Âdem'e secde etmişlerdir.⁸⁴⁴

Alevîlerce bu meleklerin dışında sual melekleri olan münker-nekir meleklerinin de var olduğuna inanılır.⁸⁴⁵ Bazı Alevî çevrelere göre melekler, gerçekliği olan varlıklar olarak değil de daha çok insanların iyi ve kötü amelleri ile bağlantılı birer sıfat olarak görülmüştür. İyilik yapan insanlara melek, kötülük yapanlara da şeytan denmiştir.⁸⁴⁶ Örneğin *Buyruk*'ta geçen "Sofu olan kimsenin oturduğu döşek postudur. Evi cennettir. Müminler(i) melektir. Müslimler(i) huridir."⁸⁴⁷ ifadesi bunu doğrulamaktadır.

Netice olarak her iki eserde küçük farklılıklar olmakla birlikte dört büyük meleğe, dört büyük melek dışında yazıcı ve hıfz meleklerine atıflar yapılmıştır. *Buyruk*'ta dört büyük melek içerisinde Cebrâil meleği diğer meleklerle göre farklı konumlandırılmıştır. *Nehcü'l-belâga*'da sual meleklerine dair bir kayıt yokken *Buyruk*'ta sual melekleri olan münker-nekir melekleri hakkında çeşitli ifadeler mevcuttur.

2.1.11. Âhîret inancı

Nehcü'l-belâga ve *Buyruk*'ta âhîret yaşamına yönelik güçlü atıflar bulunmaktadır. *Nehcü'l-belâga*'da yer alan konuşmalarda mal sahipleri âhîret yaşamı konusunda uyarılmıştır: "Kim malın üstüne mal toplayıp çoğaltırsa; binalar inşa edip, dikilip süslerse; dayayıp döşer biriktirirse gidişi hesap durağına, sevap ve ceza yerinedir."⁸⁴⁸ Yine *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bir konuşmada Allah'ın yarattıklarının O'na dönmek üzere O'ndan ayrıldığı ifade edilmiştir.⁸⁴⁹

---

⁸⁴² Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 106.

⁸⁴³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 161.

⁸⁴⁴ Pehlivan, *Alevi-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, 64.

⁸⁴⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 91.

⁸⁴⁶ Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 418.

⁸⁴⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 50.

⁸⁴⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 263.

⁸⁴⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 155-156.

Alevîlikte ise, her canlının ölümü tadacağı, Allah'tan gelip tekrar O'na döndürüleceği inancı oldukça güçlüdür. Bu sebeple ölen bir kimseye öldü denilmez "Hakka yürüdü" denir. Ölen bir kimsenin yakınları mevtanın Hakk'ın huzuruna kul hakkı ile çıkmaması için orada bulunanlardan helallik isterler ve bu toplantıya "Dardan İndirme" gerçekleşen erkâna da "Dârdan İndirme Erkânı" denir.⁸⁵⁰ *Buyruk*'ta bu erkânlar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.⁸⁵¹

Bunun yanında bir çocuğun besmeleyi öğrenmesi ile çocuğun ailesinin bu sayede cehennem ateşinden korunacağı, mal sahiplerinin kazançlarını iyi işlerde kullanarak âhiret için hazırlık yapması gerektiği gibi ifadeler de âhirete yönelik işaretlerdir.⁸⁵²

Bazı bölgelerde farklılıklar yaşansa da genel teamül Alevîler arasında sıkı bir âhiret inancının var olduğudur. Alevîler kıyametin kopacağına ancak zamanının bilinmediğine, cennet ve cehennemin varlığına, öldükten sonra dirilmeye, hesap gününe, mahşer gününe ve sırat köprüsünün varlığına inanmışlardır.⁸⁵³

Özellikle Alevîler arasında Ehl-i Beyt sevgisi, âhirete yönelik inançlarla ilişkilendirilmiştir. Onlara göre sırat köprüsünün başında Hz. Ali ile oğulları bulunmaktadır. Şayet bir kimse Ehl-i Beyt'in ve On iki imam ın sevgisini kazanmışsa, onların şefaatine ulaşacak ve bu sayede sırat köprüsünü rahat bir şekilde geçecektir. Bu nedenle Alevîlikte cennete girmenin en temel şartlarından birisi Ehl-i Beyt'i sevmek olmuştur.⁸⁵⁴

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda cennete girebilmenin şartı olarak daha çok dünyada salih amel işlemeye ve takvalı olmaya vurgu yapılmıştır.⁸⁵⁵ Alevîlere göre âhirette, sadece peygamberler değil, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt de şefaatchi olacaktır.⁸⁵⁶ *Buyruk*'ta, "Bir sofı sıdk ile dara dursa bu dört darın pîri o mümine şefaet eder"⁸⁵⁷ ifadesinde Resul soyundan gelen pîrlerin şefaatte bulunacağı net bir biçimde söylenir. *Nehcü'l-belâga*'da ise Peygamber'in ve Ehl-i Beyt'in müminlere şefaet edeceğinden bahsedilmemiştir. Bu hususta insanlara Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in izinden gitmeleri tavsiye edilmiştir.⁸⁵⁸

Fakat *Nehcü'l-belâga*'da söz edilen bir ifadede "Sizden kim Rabbinin, Resulünün ve onun Ehl-i Beyt'inin hakkını bilerek yatağında ölürse şehit olarak ölür."⁸⁵⁹ ifadesinde açık bir şefaatten

---

⁸⁵⁰ Üzümlü, Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik, 204.

⁸⁵¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 104, 209.

⁸⁵² Üzümlü, *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, 145.

⁸⁵³ Yıldız, "Türkiye Aleviliği'nin İnanç ve Ahlakî Değerleri", 429-430.

⁸⁵⁴ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 120; Yıldız, "Türkiye Aleviliği'nin İnanç ve Ahlakî Değerleri" 431.

⁸⁵⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 112, 140.

⁸⁵⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 35-36.

⁸⁵⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 117.

⁸⁵⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 105.

⁸⁵⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 207.

bahsedilmemiş olsa da Peygamberin ve Ehl-i Beyt'in izinden gitmek şehitlikle eşdeğer tutulmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi Alevî inancında sırat köprüsünün başında Hz. Ali ve oğullarının bulunacağı inancı hâkim olsa da *Buyruk*'ta bununla ilgili açık bir ifade yoktur. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispetle konuşmalarında sıratı bahsedilmiş ancak bu köprü'nün başında kimlerin bulunacağı hususunda bir söz sarf edilmemiştir.⁸⁶⁰

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispetle onun bir valisine gönderdiği mektupta, onu yaptığı yanlış işlerden dolayı uyarmış, âhirette Allah'ın hesabının insanların hesabından daha büyük olacağı hususunda ona bazı tavsiyelerde bulunmuştur.⁸⁶¹ *Buyruk*'ta ise "Ölmeden Önce Ölmek" başlığında Yüce Allah "Ey kullarım ölmeden önce ölü, mahşer olmadan hesabınızı görün" diye buyurmuştur. Aynı başlıkta dedenin talipleri hesaba çekmesi, taliplerin varsa suçlarını itiraf etmeleri ve suçları sabit olan taliplerin cezalarının dede tarafından adalet ölçüsüne uygun bir şekilde verilmesinden söz edilmiştir. Bunun aksinin uygulanması durumunda ise dedelerin âhirette ilahi adaletten kaçamayacakları ve Allah'ın gazabına uğrayacakları belirtilmiştir.⁸⁶²

Her iki metinde de hem bu dünyada hem de âhirette hesabın olduğu ancak büyük hesabın öte âlemde Allah tarafından gerçekleştirileceği anlatılmaktadır. Ancak *Buyruk*'ta bu dünyada yer alan hesaba çekme biçimi tarikat kuralları içerisinde gerçekleşirken Hz. Ali'nin hesaba çekme biçimi ise daha bireysel ve siyasî amaçlı olmuştur. Bu nedenle Alevîler için kul hakkı âhiret yaşamına yönelik önemli konulardan birisi olmuştur. Alevîler Allah'ın kul hakkı hariç diğer hataları bağışlayabileceğine inanmışlardır. Bu sebeple kul hakkı olan bir kimse Alevîlerce düşkün kabul edilmiş, hiçbir cem ve âyine katılamamıştır. Bu sebeple kişinin kul hakkı olmadan Hakk'a yürümesi âhiret yaşamı için oldukça önemlidir.⁸⁶³

Nehcü'l-belâga'da kabir hayatı konusuna birçok atıf yapılmıştır. Ölümlerin kabirde başlarına gelecek olan durumlardan bahsedilmiştir. Dünyada amelleri kötü olanların kabirlerinde darlık ve karanlık içinde kalacakları, iyi olanları ise kabirlerinin genişleyeceği belirtilmiştir.⁸⁶⁴ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali, Sıffin'dan dönerken kabirleri ziyaret etmiş ve "Eğer onlara konuşmaya izni verilseydi, size azığın en hayırlısının takva olduğunu haber verirlerdi."⁸⁶⁵ ifadesini kullanmıştır.

Alevîlerde dünya yaşamı sonrasında, tekrar dirilişe geçileceği güne kadar geçecek olan sürede bir kabir hayatının varlığına ve burada münker ve nekir adlı meleklerin ölen kimseleri sorgu-sualden geçireceğine inanmışlardır. Bu sorgu-suallerde imani konuların yanında "kimin

---

⁸⁶⁰ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 83.

⁸⁶¹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 298.

⁸⁶² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 155-164.

⁸⁶³ Yaman, *Alevilik ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihi*, 203; Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 431.

⁸⁶⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 80-84.Bkz.121, 245, 246, 253, 302.

⁸⁶⁵ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 353.

talibisin?" şeklinde bir sorunun ölen kişiye sorulacağı söylenmiştir.⁸⁶⁶ *Buyruk*'ta "İmam Zeynel Abidin: "Kabre varınca dedemi sual etmek hacet değil. Kimin oğlusun derler..."⁸⁶⁷ demiştir. Yine bunlara ilave olarak ölen birisinin arkasından yapılan dardan indirme ayini, kabir ziyaretlerinde kabir kurbanı, ölenin arkasından üçü, yedisi, kırkı ve yıl dönümünde yıl yemeği daveti ve kurban kesilmesi, kabir, yatır ve mezarlıkların ziyaret edilmesi gibi davranışlar, Alevîler içerisinde, Âhiret inancı ve kabir yaşamının varlığına işaret etmektedir.⁸⁶⁸ Her iki eserde görüldüğü gibi kabir yaşamının varlığı kabul edilmiş olmakla birlikte kabir hayatına hazırlanmanın şartı olarak dünyada iyi ameller edinmenin gerektiği vurgulanmıştır.

Buyruk'ta Kur'an ve hadisten haberi olmayanların gaflet içerisinde olacakları, şeytanın onları ele geçireceği ve bu yüzden bu kimselerin dünyada uykuda oldukları ve yarın huzuru mahşerde uyandıklarında ise zelil olacakları söylenir.⁸⁶⁹ *Nehcü'l-belâga*'da geçen bir ifade de benzer şekilde huzur-u mahşerde zelil olmamak için âhiretin dünyaya tercih edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁷⁰

Alevî erkânlarında Kurban kesimi sırasında kurbanın kemiklerinin örselenmemesi ve kırılmamasına dikkat edilir. Bu uygulamanın en önemli sebebi ise kemikten dirilme inancıdır.⁸⁷¹ Kurban edilen hayvanın Tanrı katına ulaşacağı ve burada tekrar dirileceğine inanılır. Bu inanç nedeniyle tarihte Türkler ve Moğollar düşmanlarının cesetlerini mezarlarından çıkararak yakmışlardır. *Buyruk*'ta gerçekleştirilen erkânlar da kurban ibadetine önem verilmekle birlikte uygulamada buna benzer bir söyleme rastlanılmamıştır. *Nehcü'l-belâga*'da da benzer bir durum söz konusudur.

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda cennet ve cehennem kavramlarına sıkça atıflar yapılmıştır.⁸⁷² Ayrıca *Nehcü'l-belâga*'da cennetin niteliklerinden bahsedilmiştir.⁸⁷³ Kimi zaman Alevîler arasında cennet ve cehennemin bu dünyada olduğu ve ölümle birlikte her şeyin son bulacağı gibi söylemlere de rastlanılmaktadır. İnsanın bu dünyada iyi ve güzel bir yaşam sürmesi cennet; kötü bir yaşam sürmesi ise cehennem hayatıdır. Cennet ve cehennem kişinin bu dünyadaki hayatı ile alakalıdır.⁸⁷⁴ *Buyruk*'ta cennet ve cehenneme bolca

---

⁸⁶⁶ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 296; Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 431.

⁸⁶⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 37.

⁸⁶⁸ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 121.

⁸⁶⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 99.

⁸⁷⁰ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 349.

⁸⁷¹ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 167.

⁸⁷² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 43, bkz. 32, 54, 112, 140, 148, 162, 167, 379, 383.

⁸⁷³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 174-175 bkz. 86, 197, 207.

⁸⁷⁴ Pehlivan, *Alevi-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, 50; Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 433; Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 121-122.

atıf yapılması bunun bir kanıtıdır.⁸⁷⁵ Sonuç olarak her iki eserde cennet ve cehennem inancına yönelik ifadelerin sıkça yer aldığı görülmüştür.

Âhiret inancı ile ilgili kullanılan bir başka önemli kavram ise tenâsüh inancıdır. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarında tenâsüh inancını çağrıştıran bir kayda rastlanılmamıştır. Tenâsüh inancına göre; insan, öldükten sonra, ruhunun başka bir kalıpla yaşamını devam ettirmesidir. Bu inanca göre ölümü tadan insan bedeni iken, ölümsüz ve canlı olan ruhtur. Buna göre dünya yaşamında iyi amel gerçekleştirenler iyi bir insanın kalıbında, günahkâr ve kötü kimseler ise bitki ve sevimsiz hayvan kılığında tekrar yeryüzüne döneceklerdir. Alevîlerde iyi insanın ölçütü ise eline, diline ve beline hâkim olmaktır.⁸⁷⁶ *Buyruk*'ta, "Yolumuzda kişinin eline, diline, beline sahip olması gerekir." ifadesi sıklıkla kullanılır.⁸⁷⁷ *Nehcü'l-belâga*'da eline, diline, beline sahip çıkmak sözü bir arada kullanılmasa da bununla ilgili atıflar yapılmıştır. "Ellerinizle ve kılıçlarınızla dillerinizin arzusuna göre hareket etmeyin!"⁸⁷⁸ "Münezzeh olan Allah, nefsinin şehvetlerden kırmayı, azma zamanlarında onu durdurmayı emretmiştir."⁸⁷⁹ ifadeleridir.

Tenâsüh anlayışı bazen Alevîlerce, tasavvuf düşüncesinde de yer alan devir/devriye nazariyesi ile de açıklanır. Devir düşüncesine göre varlık, sırasıyla cansız, bitki, hayvan ve insan aşamalarından geçerek en sonunda insana dönüşür. İnsana dönüşen bu varlık, yaratanına ulaşmak ister ve hakikat basamaklarından geçerek Tanrı'ya yaklaşır ve en sonunda "İnsân-ı Kâmil" mertebesine yani yaratanına kavuşmuş olur. Ancak buradaki dönüştürmenin bedensel olarak değil de daha çok zihinsel bir değişiklik olduğu, bu sayede ruhun olgunluğa eriştiği düşüncesi kastedilmektedir. Çünkü Alevîlere göre beden ölümlü iken ruh ölümsüzdür.⁸⁸⁰ Kâmil insan, artık Tanrı ile bir olduğu için ölümsüzleşmiştir. Bir anlamda kâmil insan, bengisu yani ölümsüzlük suyunu içmiştir.⁸⁸¹

Alevî inancında ölümden sonra insan ruhunun cesetten ayrılıp başka bir surete girmesi şeklinde tanımlanan tenâsüh düşüncesinin kabul edilmiş olması Alevîlikte güçlü bir âhiret anlayışının var olmadığı anlamına gelmemektedir.⁸⁸² Bu düşünce âhiret inancının varlığına bağlı olarak kimi zaman zayıflamış kimi zaman ve yerde de varlığını sürdürmüştür.⁸⁸³ *Buyruk*'ta tenâsüh düşüncesi ile ilgili açık bir ifadeye rastlanılmadığı gibi daha çok genel

⁸⁷⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 49.bkz.16, 50, 52, 142, 186, 232.

⁸⁷⁶ Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 121.

⁸⁷⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 169,bkz.170,207.

⁸⁷⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 207,bkz.291,321,392.

⁸⁷⁹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 309.

⁸⁸⁰ Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri",434-435.

⁸⁸¹ Köksal Genç, "Alevî-Bektaşî Şiir Dünyasından 'Âb-I Hayât'a Genel Bir Bakış", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 47 (2008), 200-201.

⁸⁸² Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 168-171.

⁸⁸³ Üzümlü, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, 131.

İslâmi anlayışa uygun ifadelere rastlanılmıştır. Özellikle öteki dünya, hesaba çekilme, mahşer, cennet-cehennem gibi âhiret inancına yönelik kavramlara yer verilmiştir. Mesela Musahiplik başlığında “İki sofunun ve iki ocağın kıyamete kadar kardeşliği” sözü aslında kıyamete yapılan bir vurgudur.

Alevîlik içerisinde âhiret inancı ile ilgili farklı yaklaşımların bulunması bu inancın homojen yapıda olmadığını bir göstergesidir. Alevîler içerisinde âhiret inancı ile ilgili kuvvetli bir vurgunun olmasına rağmen bu farklılıkları üç grupta toplayabiliriz. Birincisine göre Alevîlerin büyük bir çoğunluğu âhiret inancına sahiptir. İkinci gruba göre, cennet ve cehennem bu dünyadadır. Bu sebeple bu grupta yer alanlar âhiret inancından uzaktır. Üçüncü ve son gruba göre ise âhiret ve tenâsüh inançları birlikte ve aynı anda benimsenmiştir.⁸⁸⁴ Dolayısıyla her iki eserde tenâsüh inancını çağrıştıran bir kayıta rastlanılmamıştır.

Sonuçta *Nehcü'l-belâga*'da ve *Buyruk*'ta âhiret yaşamına, kabir hayatına, cennet ve cehennem inançlarına yönelik güçlü atıflar yapılmıştır. *Nehcü'l-belâga*'da insanlara, Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in izinden gitmeleri tavsiye edilirken, cennete girebilmenin anahtarının ise ancak salih amel işlemekle olabileceği vurgulanmıştır. Alevîler arasında ise Ehl-i Beyt sevgisi, âhirete yönelik inançlarla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle *Buyruk*'ta cennete girmenin en temel şartlarından birisi Ehl-i Beyti sevmek olmuştur. Dolayısıyla her iki eser bu konuda farklılık göstermiştir. *Nehcü'l-belâga*'da ve *Buyruk*'ta tenâsüh inancını çağrıştıran bir kayıta ise rastlanılmamıştır.

2.1.12.Takiyye Anlayışı

Arapçada vaky kökünden türeyerek gelen takiyye sözü, tehlikeden korunmak, düzene sokmak, gizlemek, kendini güvene almak, sakınmak gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁸⁵ İstilah anlamı ise, Müslümanların gerekli durumlarda canını, malını, inançsal değerlerini, ırz ve namuslarını korumak için inançlarını açığa vermemeleridir.⁸⁸⁶ En genel mana ile takiyye kişinin gerçek düşünce ve inancını gizlemesidir.⁸⁸⁷

Hz. Peygamber sonrasında takiyye inancı birçok mezhep tarafından kabul görmüş olsa da bu ilkeyi inancının temel konusu yapan ilk kez Şîa olmuştur. Şîiler kendilerini politik baskılardan korumak ve iddialarındaki olumsuzlukları gizlemek amacıyla bu inancı temel inançları arasına almışlardır. Şîa'nın önde gelen müelliflerinden Şeyh Sadûk (ö.381/991); takiyyenin

⁸⁸⁴ Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 435; Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 290.

⁸⁸⁵ Kummî, Nevbahtî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-Makalat Ve'l-Fırak Fıraku's-Şia*, çev. Sabri Hizmetli vd. (Ankara Okulu Yayınları, 2020), 201. Bkz. 317. dipnot; Korkut Dindi, "Hz. Ali ve Takiyye", *Hazreti Ali*, (2020), 263; Cemil Hakyemez, "Şii Takiyye İnancının Teşekkülü", *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/6 (Şubat 2004), 130.

⁸⁸⁶ Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 43.

⁸⁸⁷ Mehmet Dalkılıç, "Eleştirel Açından Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak 'Takiyye'", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003), 114.

dinen kabul etmenin zorunlu olduğunu, takıyyeyi terk edenin ise dinden çıkmış kabul edileceğini, *İtikâdât*'ında açıkça belirtmiştir.⁸⁸⁸ Şiîler bu inançlarını imam olarak kabul ettikleri kimselerin sözlerine atıf yaparak savunmuşlardır.⁸⁸⁹ "Takıyyesi olmayanın imanı yoktur", "Dinîn onda dokuzu takıyyedir", "Takıyye Allah'ın dinindendir" bu rivayetlerin en önemlileridir.⁸⁹⁰

Şiî imâmî anlayışa göre Hz. Ali başta olmak üzere ondan sonra gelen tüm imamlar takıyye düşüncesine uymuştur. Şiîlerin önde gelen müelliflerinden Şeyh Müfit (ö.413/1022), *el-İrşâd* adlı eserinde; Hz. Ali'nin, Hilâfet hakkının kendisinde olduğunu bilmesine rağmen Müslümanların ihtilafa düşmemesi için, Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifeliklerine ses çıkarmadığını, gerçek düşüncesini herkesten gizlediğini dile getirmiştir.⁸⁹¹

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispet edilen ve onun, Hz. Osman'a biat edildiğinde yaptığı bir konuşmasında halifelik için başkalarından daha çok hak sahibi olduğunu, ancak Müslümanların güvende ve huzurda olmaları için hilâfeti, Hz. Osman'a teslim ettiğini söylemiştir.⁸⁹² Şiî müellif ve ünlü sosyolog Ali Şeriatî de (ö.1977) Hz. Ali'nin konjonktür gereği iç anlaşmazlıklar karşısındaki tutumunu vahdet takıyyesi olarak değerlendirmiş, Hz. Ali'nin vahdet takıyyesi ile İslâm birliğinin parçalanmasının önüne geçebilmek için büyük bir çaba sarfettiğini ifade etmiştir.⁸⁹³

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'ye nispetle onun Müslümanlara vermiş olduğu tavsiyelerde, başta bulunan yöneticilere itaat etmeleri ve fitneye düşmemeleri hususunda tembihlemelerde bulunduğu görülmüştür.⁸⁹⁴ Benzer biçimde Emevî iktidarı zamanında Zeynelâbidîn (ö.94/712), Muhammed el-Bâkır (ö.114/753) ve Ca'fer es-Sâdık (ö.148/765) gibi imamlar da Emevî iktidarının haksız uygulamalarına karşın halkın başkaldırmasının uygun görülemeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu yaşananlar daha sonra Şiîlerce takıyye uygulaması olarak algılanmıştır.⁸⁹⁵

İslâm'ım ilk zamanlarında Şiî taraftarlarının uğramış olduğu ağır mağlubiyetler, Emevî ve Abbâsî iktidarlarının uyguladıkları baskılar ve bunların neden olduğu korku ve olumsuz hava

⁸⁸⁸ Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam El-Mehdi*, 206; Halil İbrahim Bulut, *Şia'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 316-317.

⁸⁸⁹ Cemil Hakyemez, "İtikadi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri", *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/4 (Şubat 2003), 60,85.

⁸⁹⁰ Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam El-Mehdi*, 207-208.

⁸⁹¹ Bulut, *Şia'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, 270; Şaban Öz, "Şiî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VII/1 (2007), 19.

⁸⁹² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 77.

⁸⁹³ Ali Şeriatî, *Ali Şiasî Safevî Şiası* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2016), 205-206.

⁸⁹⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 365.

⁸⁹⁵ Dindi, "Hz. Ali ve Takıyye", 163; Dalkılıç, "Eleştirel Açından Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak 'Takıyye'", 130.

onların yeraltına çekilerek gerçek inançlarını saklamalarına ve takıyye ilkesine sarılmalarına neden olmuştur.⁸⁹⁶ Bu ilkenin uygulama süreci, Şiîlerce Hz. Ali'den başlatılarak, on ikinci imam ve onun gaybetiyle ilişkilendirilmiş ve kıyamete kadar uzanacak olan uzunca bir vakte götürülmüştür.⁸⁹⁷ Böylelikle Şîa takıyye inancını dinî bir doktrin şekline sokarak temel inançlarından birisi haline getirmiştir.⁸⁹⁸ Lakin Şiîlerce Hz. Ali'ye dayandırılan takıyye inancının, Hz. Ali'nin tarihsel yaşamı ile paralellik arz etmediği ve onun hayatında gösterdiği barışçı, uyumlu, kahramanlık ve cesaret örneklerine zıt düştüğü söylenebilir.⁸⁹⁹ Hz. Ali pek çok konuda Müslümanlara yapmış olduğu tavsiye ve ikazlarda gerçek düşüncesini hiçbir zaman gizlememiş ve ikiyüzlü davranmamıştır.⁹⁰⁰ *Nehcü'l-belâga*'da geçen bir konuşma bunun önemli bir kanıtıdır. "İman, sana zarar verdiği halde doğruluğu yarar sağlayan yalana tercih etmemdir."⁹⁰¹ Buradaki ifadeye göre Hz. Ali'nin ilk üç halifeye takıyye icabı beyat ettiğini söylemek olası görülmemektedir.⁹⁰²

Nehcü'l-belâga'da Hz. Ali'nin konuşmalarında yer alan takıyye ifadelerinin doğrudan olmasa da dolaylı yönden var olduğu ve Şîa'nın takıyye görüşünü tam olarak yansıtmaya da bu görüşü güçlendirdiği söylenebilir. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'nin "Öyle esrarlı bir bilgiye sahibim ki size açsam derin ve ıssız kuyulara sarkıtmış ipler gibi sallanır titrersiniz."⁹⁰³ Dediği rivayet edilmiştir. Buna göre Hz. Ali, insanların bilmediği gizli bilgileri bilmekte olup bu bilgileri çevresindeki insanlara açıklamaktan kaçınmıştır.

Alevîlikte, *Buyruk* metni incelendiğinde, Şîa' da ve *Nehcü'l-belâga*'da yer alan takıyye ifadelerine pek rastlanılmadığı görülmüştür. *Buyruk*'ta ne Hz. Ali ne de Cafer es-Sadık bu konuda bir şey söylemiştir. Alevîlikte gerçekleştirilen dinsel törenlerde gizlilik esasına uyulmuş olması, Alevî olmayan kimselerin bu törenlere alınmaması, Alevîlik inancının önemli ilkelerinden birisi olan "Ser verip sır verilmemesi" ve inançlar konusunda bilgi vermenin günah sayılması gibi hususlar Alevîlikte takıyye inancının varlığına dair bizlere bazı ipuçları vermiştir.⁹⁰⁴ Bunlara ilaveten *Buyruk*'ta üç sünnet yedi farz anlayışında yedi farzdan birisi olan birinci farzın sır saklama olması, akıllara bu farzın takıyye ile olan ilişkisini getirmektedir. Ancak *Buyruk*'ta bununla ilgili bir açıklama yoktur.⁹⁰⁵ Hz. Ali'nin gizli bir

⁸⁹⁶ Rahman, *İslâm*, 245.

⁸⁹⁷ Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam El-Mehdi*, 208.

⁸⁹⁸ Dalkılıç, "Eleştirel Açından Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak "Takıyye", 121.

⁸⁹⁹ Aksu, *Hazreti Ali*, 272; Dindi, "Hz. Ali ve Takıyye", 272.

⁹⁰⁰ Öz, "Şîî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", 195; Aksu, "Nehcü'l-Belâğâ'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları".

⁹⁰¹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 390.

⁹⁰² Öz, "Şîî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", 197.

⁹⁰³ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 52.

⁹⁰⁴ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 159-160; Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 108.

⁹⁰⁵ Üzümlü, "Buyruk'ta 'Üç Sünnet-Yedi Farz' Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu", 164; Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 195-196.

bilgiye sahip olması takiyye inancının en önemli iki özelliğinden birisi olan bâtinî inançların gizli kalması ilkesine uygun düşmektedir.⁹⁰⁶

2.2.Tasavvufî Konulardaki İzleri

2.2.1.Bâtın ilmi

Bâtınî bilgi, bir şeyin içi, kapalı, herkesçe bilinmeyen manalarına gelirken; zâhirî bilgi ise açık, herkesçe bilinebilen bilgi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bilgi, bâtin ve zâhir olmak üzere iki türe ayrılmaktadır.⁹⁰⁷ Alevî inanişında sıkça gördüğümüz zâhir-bâtın ayrımı aslında gnostik düalizmin tipik bir yansımasıdır.⁹⁰⁸ *Buyruk*'ta zâhirî bilgidен ziyade bâtinî bilgi daha ön plandadır. Her iki kavramla ilgili atıflar genelde bâtinî bilgiye yöneliktir.⁹⁰⁹ *Buyruk*'ta zâhir bâtin ayrımına en çok Kırklar Söylencesinde yer verilmiştir.⁹¹⁰ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda ise zâhir ve bâtin kavramları birlikte kullanılmakta bu iki bilgi türü arasında herhangi bir ayrıma gidilmemektedir. Her iki bilginin birbirinin tamamlayıcısı olduğu düşünülür. "Kur'an, zâhiri beğenilen, bâtını ise derin olandır."⁹¹¹ "Kendisinden daha açık bir şeyin olmadığı zâhir; kendisinden daha gizli bir şeyin bulunmadığı bâtin olan Allah'a hamd olsun."⁹¹² ifadelerinde olduğu gibidir.

Buyruk'ta Fatiha, Besmele ve Yasin Şerif'in hakikatinin noktada gizli olduğu belirtilir.⁹¹³ Bu nedenle tüm harflerin başlangıcı ve özü noktadır.⁹¹⁴ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda ise bilme konusunda hurûfî unsurlara rastlanılmamıştır.

Buyruk'ta Kırklar Söylencesinde anlatılanlarda "Hz. Peygamber semanın en yüksek katına çıkarak burada Rabbine kavuşur ve onunla doksan bin söz konuşur. Konuşulan doksan bin sözden otuz bini şeriat ile ilgili iken bu sözler inananlara inmiştir. Geri kalan altmış bin söz ise Hz. Ali'de sır olmuştur."⁹¹⁵ *Buyruk*'ta geçen: "Ulu Tanrı'nın iki (tür)ü adı vardır. Birisi gizli,

⁹⁰⁶ Dalkılıç, "Eleştirel Açından Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak 'Takiyye'", 125.

⁹⁰⁷ Yeğin, *Yeni Lûgat / İslami, İlmi, Edebi, Felsefî*, 53; Yusuf Koçak, *Gnostik Geleneğin Erken Dönem Şiilikteki Tezahürleri: Şif Gulat Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 226.

⁹⁰⁸ Yusuf Koçak, *Gnostik Geleneğin Erken Dönem Şiilik 'teki Tezahürleri: Şif Gulat Örneği*, 227; Onat -Kutlu, *İslam Bilimlerinde Yöntem*, 240. Bkz. Gnos veya gnosis kelimesi, Yunanca bir kelime olup marifet anlamına gelmektedir. Daha sonra bu kelime, terim anlamı kazanmıştır. Gnos, terim olarak, metafizik bilgiye bir nevi keşif yoluyla ulaşmak demektir.

⁹⁰⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 207.

⁹¹⁰ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 16.

⁹¹¹ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 46.

⁹¹² Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 104.

⁹¹³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 132.

⁹¹⁴ Ballı, *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfilik*, 102.

⁹¹⁵ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 16.

birisi açıktır. Açık adı “Errahmanirrahim”, gizli adı “Hu” dur.⁹¹⁶ “Tanrı’nın sırrı hakikattir.”⁹¹⁷ gibi ifadeler sırra yapılan vurguyu göstermektedir.

Şîa ’ya göre, ilk peygamber Hz. Âdem’den beri var olan ilim son bulmamış, zamanın imamına kadar bu ilim miras olarak gelmiştir. İmamların ellerinde bulundurduğu bu ilim, kendilerinden önceki tüm peygamber ve vasîlerden gelerek kendilerine ulaşmıştır. Hz. Peygamber’den imamlara ulaşan bu ilmin bir kısmı sözlü olarak, diğer bir kısmı da “Sır ilmi”, “Bin kapı” ve “Bin söz” şeklinde imamlara ulaştığı söylenmiştir.⁹¹⁸

Buyruk’ta da Şîa’ya benzer şekilde Hz. Ali başta olmak üzere imamların bâtinî bir bilgiye sahip oldukları ve bu bilginin miras yolu ile kendilerine ulaştığı açık bir şekilde belirtilmiştir. *Buyruk*’ta bu konu ile ilgili Hz. Peygamber’den bir rivayete yer verilmiştir: “Ulu Tanrı bir kelim-ı kadiminde asıl asıldır buyurmuştur der.” “Zira ezelden hakikat, hırka, meftul, irşat, tövbe, pîrlik ve seccade; bunların tümü, Şah-ı Merdan Ali’ye gelmiştir.” Tüm bu emanetler vasîyetle, ondan, oğulları ve soyuna geçerek devam ettirilmiştir. Hz. Ali soyundan olmayanın pîrliği de geçersiz sayılmıştır.⁹¹⁹

Nehcü’l-belâga’da Hz. Ali’ye nispet edilen şu ifade de Hz. Peygamber’in gizli bir ilme sahip olduğu belirtilmiştir. “O kendisine güvenilen, Senin güvenilir eminin, gizlenmiş ilminin hazinedarıdır.”⁹²⁰ Ancak eserde geçen bu ifadede Hz. Peygamber’e ait olan bu gizli ilmin diğer imamlara miras yolu ile geçtiği gibi bir durumdan söz edilmemiştir. Eserde geçen ve Hz. Ali’nin söylediği rivayet edilen: “Bu, Allah’tan başkasının bilemeyeceği gayb bilgisidir. Bunun dışında kalan, Allah’ın Peygamberine, onun da bana öğrettiği, göğsümün ezberine alması ve kaburgalarımın kaplaması için dua ettiği bilgidir.”⁹²¹ ifadeleri de bâtinî bilginin kaynağı noktasında dikkat çekicidir. Dolayısıyla *Nehcü’l-belâga*’da gizli bilginin hem Hz. Peygamber’de hem de Hz. Ali’de olduğuna dair muhtelif ifadeler yer almaktadır. *Nehcü’l-belâga*’da geçen başka ifadelerde ise gayb bilgisinin ancak Allah’a ait olduğu, ilimde derinleşenlerin ise gayb bilgisine sahip olmalarının önünün Allah tarafından kapatıldığı, O’nun “ilimden gizlenmesi gerekeni gizlediği, açıklanması gerekeni ise açıkladığı” ifade edilmiştir.⁹²² *Buyruk*’ta yer alan şu ifade ise *Nehcü’l-belâga*’da söylenenlerin aksini iddia etmektedir. *Buyruk*’ta, Allah tarafından hakikat bilgisinin Hz. Ali hakkında gönderildiği ve bu sırra sadece onun sahip

---

⁹¹⁶ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 129.

⁹¹⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 23.

⁹¹⁸ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 162.

⁹¹⁹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 31-32.

⁹²⁰ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 75.

⁹²¹ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 137.

⁹²² Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 92-93,239.

olduğu, bu sebeple ona bağlanması gerektiği dile getirilmiştir. “Ey inanalar, hakikat Şah-ı Merdan Ali hakkında geldi. Varın Hz. Ali’ye irâdet getirin.”⁹²³

Sonuçta *Buyruk*’larda gizli ilmin Hz. Ali ve imamlarda olduğu açıkça belirtilmiştir. *Nehcü’l-belâga*’da Hz. Ali’ye nispet edilen bazı konuşmalar *Buyruk*’ta geçen ifadeleri doğrularken bazı konuşmalar ise tam tersi ifadeleri içermektedir.

Tarihsel süreç içerisinde sözlü olarak imamlara geçtiği ima edilen gizli ilmin ayrıca yazılı olarak da kaydedildiği ifade edilmiştir. Bu yazılı kaynakların ilki Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye yazdırdığı iddia edilen *el-Câmia* adlı kitaptır.⁹²⁴ İşaret edilen bir diğer yazılı kaynak ise *Cefr* adında bir kitaptır.⁹²⁵ Üçüncü kitap ise *Mushaf-ı Fâtıma*’dır. Bu kitabın Hz. Peygamber’in vefat etmesine çok üzülen Fâtıma’nın teselli bulması için Cebrâil aracılığıyla gönderildiği iddia edilmiştir.⁹²⁶ Kaynaklarda bu kitapların dışında vasiyet edildiği iddiasında bulunan birçok sahifeden de söz edilebilir. Hz. Ali’nin kılıcında koruduğu küçük bir sahife, Hz. Peygamber’in vefatından önce eşi Ümmü Seleme’ye Hz. Ali’ye vermesi için teslim ettiği mühürlü sahife, imamları velâyetinin yazılı olduğu peygamberlere nazil olan tüm sahifeler bunlardandır.⁹²⁷

Nehcü’l-belâga’da Kur’an dışında diğer kutsal kitaplardan bahsedilmemiştir. Kur’an’ın ise geçmiş ve gelecekteki tüm bilgilere sahip olduğu, Kur’an’ın hem zâhirî hem de bâtinî yönünün olduğu, ilim konusunda Kur’an’da eksik bir şeyin bırakılmadığı ifade edilmiştir.⁹²⁸

Şîî düşüncede imamın üstün bir ilme sahip olması gerektiği önemle vurgulanmıştır.⁹²⁹ Benzer bir biçimde *Nehcü’l-belâga*’da ve *Buyruk*’ta imamların üstün bir ilme sahip olmalarına yönelik ifadeler mevcuttur. Hz. Ali kendisine nispetle *Nehcü’l-belâga*’da bir sözünde şöyle demektedir: “Öyle esrarlı bir bilgiye sahibim ki; size açsam derin ve ıssız kuyulara sarkıtmış ipler gibi sallanır titrersiniz.”⁹³⁰ ifadesinde Hz. Ali, insanların bilmediği gizli bilgilere sahip olduğunu iddia etmekte ancak bu bilgileri çevresindeki insanlara açıklamaktan kaçınmaktadır. Hz. Ali’ye nispet edilen başka bir sözünde ise “Allah’a and olsun, tebliğ edilen emirlerin, tamamlanan vaatlerin, söylenen sözlerin tümü bana öğretildi.”⁹³¹ ifadesidir. *Buyruk*’ta ise imamların ve müridlerin bu bilgiye sahip olmaları gerektiği açıkça

⁹²³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 25.

⁹²⁴ Doğan Kaplan, “Ehl-i Beyt’in Gizli İlmi: Hz. Ali’ye Nispet Edilen Kitâb-ı Ali (Sahife-Câmia), Cefr ve Mushaf-ı Fâtıma Hakkında Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2010), 80.

⁹²⁵ Kaplan, “Ehl-i Beyt’in Gizli İlmi”, 85; Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 128; Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, 162.

⁹²⁶ Doğan Kaplan, “İslâm Mezhepleri Kaynaklarında Hz. Fâtıma: Hz. Fâtıma Mushafı”, *Cennet Kadınlarının Seyyidesi Hz. Fâtıma*, (2017), 180-181.

⁹²⁷ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 129.

⁹²⁸ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 373, bkz. 45, 46, 123, 236.

⁹²⁹ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 125.

⁹³⁰ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 39.

⁹³¹ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 182.

söylenmiştir. *Buyruk*'ta bir mürşid'in tac ve hırka giyebilmesi için bâtın ilmini bilmesi gerekmektedir.⁹³² Dolayısıyla her iki eser bu konuda benzerlik göstermiştir.

Buyruk'ta Hz. Peygamber'in bir sözünde "Ben ilmin şehriyim Ali'de onun kapısıdır." ifadesi bir anlamda bu konuda Hz. Ali'ye ve imamlara yüklenen misyonun önemini göstermektedir.⁹³³ *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen bazı sözlerde ise Hz. Ali'nin ilme verdiği önem vurgulanmıştır. "İnsanlar bilmediklerinin düşmanıdır."⁹³⁴ ifadesinde olduğu gibi. İmamların yanında Ehl-i Beyt mensuplarının da sınırsız bir ilme sahip olduğu *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen şu konuşmada açıkça belirtilmiştir: "Onlar; sırrının yeri, işinin sığınağı, ilminin heybesi, hikmetlerinin kaynağı, kitaplarının mağaraları, dinin dağlarıdır" ifadesidir.

Kur'an'da geçen "Eğer, bilmiyorsanız zikir ehline sorun" ayeti⁹³⁵ ile Hz. Ali'nin "Zikir ehli biziz" sözünü temel alan Alevîler, bununla Ehl-i Beyt'in kastedildiğini iddia etmişlerdir. Bu sebeple Alevîler Ehl-i Beyt mensuplarının sonsuz bir ilim sahibi olduğuna inanmışlardır.⁹³⁶ *Buyruk*'ta da bu konu ile ilgili benzer bir ifade mevcuttur. Tac başlığında "Tacın esası, sırdır. Hakk'ı zikirdir. Tacın kitabı, İmam Hüseyin İbn Ali'nin kitabıdır. Tacın içi sır, dışı nurdur."⁹³⁷ ifadesidir. Görüldüğü gibi tıpkı imamlar gibi Ehl-i Beyt mensuplarının da sınırsız bir bilgiye sahip oldukları her iki eserde açıkça belirtilmiştir.

Son söz olarak; bâtın ve zâhir olmak üzere iki türe ayrılan bilgi türü için *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda ikili bir ayrıma gidilmemiştir. Eserde her iki bilgi türünün birbirinin tamamlayıcısı olduğu düşünülmüştür. *Buyruk*'ta ise zâhir-bâtın ayrımı yapılırken bâtınî bilgi daha ön plana çıkartılmıştır. Bu nedenle *Nehcü'l-belâga* bu konuda *Buyruk*'tan ayrılmıştır. *Buyruk*'ta Hz. Ali başta olmak üzere imamların bâtını bir bilgiye sahip oldukları ve bu bilginin miras yolu ile kendilerine ulaştığı açık bir şekilde belirtilmiştir. *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen konuşmalarda bu konu ile ilgili muhtelif ifadeler mevcuttur. Kimi ifadelerde Hz. Ali gizli bilgilere sahipken kimi ifadelerde ise onun böyle bir gizli bilgiye sahip olmadığı belirtilmiştir.

2.2.2. Gayb Bilgisi

Yaratılışla birlikte insanlarda bilme merakı ve isteği hep olmuştur. Gizlilik ve bilinmezlik her daim insanları cezp etmiştir.⁹³⁸ Gayb bilgisi bir insanın duyu organlarının algısı haricinde

⁹³² Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 207.

⁹³³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 236.

⁹³⁴ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 359; Bkz. 389, 393, 59, 92, 158.

⁹³⁵ En- Nahl 16/43.

⁹³⁶ Yıldız, "Türkiye Aleviliği 'nin İnanç ve Ahlaki Değerleri", 439; Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, 107.

⁹³⁷ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 126.

⁹³⁸ Yusuf Kenan Atılgan, "İslam Düşüncesinde İlimin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları", *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2013), 204.

kalan konuların bilgisidir.⁹³⁹ Bu bilgi daha çok geleceğe dair bir bilgi olup akıl ve duyularla algılanamayan bilgidir.⁹⁴⁰ Kur'an'da birçok âyette gayb bilgisinin sadece Allah'a ait olduğu, O'nun bu bilgiyi seçtiği bazı peygamberlerine bildireceği açıklanmıştır.⁹⁴¹ Bu sebeple birçok Müslüman âlim, gayb ilmini ve geleceği ancak Allah'ın bilebileceğini, herhangi bir kişi için bunu iddia etmenin o kişiyi dinden çıkaracağını söylemiş olmasına rağmen Şîî âlimler imamların gayb âlemi ile bağlantı içinde olduğunu ısrarla dillendirmişlerdir.⁹⁴² Hatta bazı kaynaklarda, imamın gayb âleminden gelen bilgileri bilmesinin zorunlu olduğu eğer bu bilgi akışı olmazsa imamın ilminin tükeneyeceği iddia edilmiştir. Şîa 'ya göre imamlar bu bilgiyi ilgili meleklerle temasa geçmek suretiyle almaktadır. Şîa bu bilgi alma eylemini "Tahdis", bu bilgiyi alan imamları da "Muhaddes" ve "Mufehhem" şeklinde isimlendirmişlerdir. "Tahdisi" vahiyle karıştırmamak için bu kavramı kullanmışlardır. Yine de bu bilgi alma şeklini Şîa, ilham hatta vahiy alma olarak adlandırmıştır.⁹⁴³

Şîa'da bazı rivayetlerde, imamın sadece bilmesi gerektiği bilgiyi alabileceği söylenirken birçok rivayette ise imamın her tür bilgiyi alabileceği iddia edilmiştir. Bu bilgi alma imamlar için sürekli olmaktadır.⁹⁴⁴ İmamlar küçükken ve imam olmadan öncede tüm ilmi donanıma sahiptir. İmamlar bilgilerinde yanılmazlar ve her şeyin künhüne sahiptirler.⁹⁴⁵

Bununla birlikte *Nehcü'l-belâga*'da kimsenin böyle bir bilgiye sahip olamayacağı açık bir şekilde olmasa da Kur'an'dan örnek verilerek belirtilmiştir.⁹⁴⁶ Eserde rivayet edilene göre Hz. Ali, Kelb kabilesinden bir adamın kendisine sana gaybın bilgisi verilmiştir sözüne karşılık şu yanıtı vermiştir: "Ey Kelb'in kardeşi! Gayb bilgisi, kıyamet vakti ancak Allah katındadır."⁹⁴⁷ Yine eserde kendisine nispet edilen bir sözde, ilmin ancak bir başkasından öğrenilebileceği, ilimde derinleşenlerin ise gaybten bilgiler edindiklerini sandıkları, asıl derinleşmenin ise bu derinleşmeyi bırakmak olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Allah'ın bu kimseleri bu bilgilerden men ettiğini,⁹⁴⁸ bir kimsenin gayb bilgisine sahip olamayacağını sadece bu bilgiye sahip olduğunu zannettiğini ifade etmiştir. Bu ifadelerin yanı sıra *Nehcü'l-belâga*'da Hz. Ali'ye nispet edilen gaybî bazı haberler de yer almaktadır. Hz. Ali'nin Muâviye'den, "Benden sonra size aç

⁹³⁹ Atılğan, "İslam Düşüncesinde İlmin Kaynağı", İmkânı ve Sınırları, 191.

⁹⁴⁰ İhsan Arslan, "Hz. Peygamberin Gayb Bilgisine İlişkin Rivayetlerin Tahlili", Journal of International Social Research 10/49 (25 Nisan 2017), 706.

⁹⁴¹ Mehmet Emin Günel, "Gayb Bilgisi Hakkında Kur'an'a Aykırı Yorumların Sebep Olduğu İnanç Problemleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 116.

⁹⁴² Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 127; Günel, "Gayb Bilgisi Hakkında Kur'an'a Aykırı Yorumların Sebep Olduğu İnanç Problemleri", 119.

⁹⁴³ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 131-132.

⁹⁴⁴ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 133-135.

⁹⁴⁵ Bozan, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*, 137-138.

⁹⁴⁶ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 373

⁹⁴⁷ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 137.

⁹⁴⁸ Er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 92-93.

boğazlı, şişkin karınlı, göbekli, ne bulursa yiyen, olmayanı bile isteyen birisi musallat olacaktır. Onu öldürün. Ama öldüremezsiniz dikkatli olun! Size, bana sövmenizi emredecek, benden teberrî etmenizi isteyecek.”⁹⁴⁹ şeklinde haber verdiği rivayet edilmiştir. Hz. Ali’nin Mervan b. Hakem’e Basra’da söylediği iddia edilen konuşmasında, onun dört çocuğu olacağını, emirliğinin çok kısa süreceğini ve çocuklarının ümmete kötü günler yaşatacağını⁹⁵⁰ haber vermesi bir başka örnektir. Hz. Ali’nin bazı fırkaları gayba inanma hususunda yermiş olduğuna dair ifadelerin yanı sıra⁹⁵¹ bazı konuşmalarında gayb bilgisine sahip olduğunu da açık açık söylediği rivayetler eserde yer almaktadır. “Sizden saklanan gaybtan bildiklerimi bilerseniz, yaptıklarınız için ağlayarak ve sinelerinizi döver gibi nefislerinizi döverek yollara düşerdiniz.” “Bana bunların hepsini, helâk olacakların helâkini, kurtulacakların kurtuluşunu ve bu işin sonunu ahdedti. Bana bildirmediği başımdan geçecek hiçbir şeyi bırakmadı.”⁹⁵² ifadeleri *Nehcü’l-belâga*’da Hz. Ali’nin gaybî bilgiye sahip olduğu vurgusunun birer yansımasıdır.

Buyruk’ta ise kimi sorunların çözümü başlığında Hz. Ali kendisine yöneltilen bir soru üzerine geleceği biliyormuşçasına müritlerin on bir oğlunu hak saymalarını istemiştir.⁹⁵³ Bunun dışında *Buyruk*’ta gayb bilgisi ile ilgili başka bir ifadeye rastlanılmamıştır.

Ancak *Nehcü’l-belâga*’da Hz. Ali’ye nispet edilen konuşmalarda kimsenin böyle bir bilgiye sahip olamayacağı açık bir şekilde olmasa da Kur’an’dan örnek verilerek belirtilmiştir. Eserde her şeyin bilgisinin ancak Kur’an’da ve Allah’ta bulunabileceği bu sebeple bir kimsenin gayb bilgisine sahip olamayacağı, sadece bu bilgiye sahip olduğunu zannettiği belirtilmek istenmiştir. Eserde Hz. Peygamber’in ise böyle bir bilgiye sahip olmadığı, gayb bilgisi dışında kalan bilginin ise Allah tarafından Hz. Peygamber’e öğretildiği, onun da bu bilgiyi Hz. Ali’ye aktardığı söylenmektedir.

Tüm bu söylenenlere rağmen Hz. Ali *Nehcü’l-belâga*’da kendisine nispet edilen bazı sözlerinde gelecekte haber verdiği de olmuştur. Hz. Ali’nin bazı fırkaları gayba inanma hususunda yermiş olmasına rağmen bazı konuşmalarında gayb bilgisine sahip olduğunu da açık açık söylemekten çekinmemiştir. Dolayısıyla eserde ona nispet edilen sözlerde Hz. Ali kimi zaman gaybın ancak Kur’an’da yazılı olduğunu ve bunu da ancak Allah’ın bilebileceğini söylerken kimi zaman da açıkça gaybı bildiğini söylemekten ve geleceğe dair sözler sarf etmekten çekinmemiştir. *Nehcü’l-belâga*’da Kur’an dışında diğer kutsal kitaplardan bahsedilmemiş. Kur’an’ın ise geçmiş ve gelecekteki tüm bilgilere sahip olduğu, Kur’an’ın hem zâhirî hem de bâtınî yönünün olduğu, ilim konusunda Kur’an’da eksik bir şeyin bırakılmadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla *Buyruk*’ta sınırlı sayıda ifade bulunsa da Hz. Ali bâtın ve gayb

⁹⁴⁹ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 69.

⁹⁵⁰ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 76.

⁹⁵¹ Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 90.

⁹⁵² Er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*.

⁹⁵³ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, 220.

bilgisine sahiptir. *Nehcü'l-belâga*'da geçen bazı ifadeler *Buyruk*'la uyum içerisinde olurken bazı ifadelerin ise farklı olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Bu çalışmada Şîî gelenek içerisinde önemli bir yeri bulunan *Nehcü'l-Belâga*'nın Alevîlerin yazılı kaynakları olan *Buyruklar* üzerinde etkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. *Nehcü'l-belâga*'da yer alan ve Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen sözlerin ona ait olup olmadığı konusunda müellifler arasında ihtilaflar mevcuttur. Bir taraftan eserde bahsi geçen konuşma ve hutbelerin Hz. Ali'ye ait olmadığı, esere müellif tarafından birçok eklemeler yapıldığı ve bu eklemelerin tamamının Hz. Ali'ye nispet edildiği iddia edilirken kimileri, özellikle de Şîîler eserin tamamının Hz. Ali'ye ait olduğunu dile getirmiştir. Bu konuda oluşan ağırlıklı görüş, eseri derleyen müellifin kendi görüş ve fikirlerini esere kattığı yönündedir. Bununla birlikte kitabın müellifinin Şerîf er-Radî mi yoksa ağabeyi Şerîf el-Murtazâ mı olduğu hususunda da uzlaşa sağlanamamıştır. Şerîf el-Murtazâ'ya işaret eden bazı kimselere rağmen eserin müellifi çoğunluk tarafından Şerîf er-Radî olarak kabul edilmiştir.

Öte yandan *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruklar* Alevîlerce başucu kitabı olarak kabul edilmiş, bu metinler içerisinde Hz. Ali merkezî bir konuma sahip olmuştur. *Nehcü'l-belâga* incelendiğinde eserde mezhepler ve itikâdi konularla ilgili birçok kavramın mevcut olduğu tespit edilmiştir. Hz. Ali'nin Alevî inancında merkezî bir konuma sahip olduğu düşünüldüğünde Hz. Ali'ye nispet edilen *Nehcü'l-belâga*'nın *Buyruklar* üzerindeki etkisinin olup olmadığının incelenmesi *Buyruklar*'ın kökeni ve muhtevası açısından önem arz ettiği düşüncesinden hareketle bu çalışma yapılmıştır. Nitekim yapmış olduğumuz incelemeler sonucunda *Buyruklar* üzerinde *Nehcü'l-belâga*'nın kimi noktalarda etkisinin olduğu kimi noktalarda ise olmadığı tespit edilmiştir.

Nehcü'l-belâga'da imamlara bağlanmanın itikâdi bir zorunluluk olduğu açık bir dille ifade edilirken kimi zaman aksi ifadelere rastlanmıştır. *Buyruk*'ta imâmet-hilâfet ve vasîyet konusunda siyasî bir argümanla karşılaşılmamış, imamlar birer tasavvufî lider olarak kabul edilmiştir. İslâm düşünce geleneği içerisinde Hz. Ali'nin Mehdîliği konusunda bazı rivayet ve iddialar bulunmasına rağmen gerek *Nehcü'l-belâga*'da gerekse *Buyruk*'ta bu rivayetlere dair izlere rastlanılmamıştır. Ancak *Nehcü'l-belâga*'da, Mehdî inancını çağrıştıran ifadelerin yer aldığı görülmüştür. *Buyruk*'ta ise Mehdî düşüncesinin daha çok on iki imam ve Nûr-ı Muhammediye anlayışı çerçevesinde tasavvufî kalıplar içerisinde gündeme getirildiği görülmüştür.

Nehcü'l-belâga'da Yüce Allah tarafından yaratılan ilk insanın Âdem Peygamber olduğu söylenirken *Buyruklarda* ve Alevîlikte insanın yaratılışı daha çok nûr-ı Muhammediye perspektifi üzerinden değerlendirilmiştir. Dolayısıyla her iki metinde insanın yaratılışı ile ilgili farklı anlatımların yer aldığı tespit edilmiştir.

Nehcü'l-belâga'da Ehl-i Beyt'e yüklenen anlam ile *Buyruk*'taki Ehl-i Beyt kapsamının oldukça farklı olduğunu söylemek mümkündür. *Nehcü'l-belâga*'da Ehl-i Beyt 'ten bahsedilmekle birlikte tevellâ ve teberrâ inancını besleyen aşırı sevgi ya da yergi anlatılarının bulunmadığı

dikkat çekmektedir. Bununla birlikte *Buyruk*'ta Muhammed-Ali dostunu dost tutmak, düşmanını düşman tutmak olarak tanımlanan tevellâ-teberrâ inanışına birçok yerde atıf yapılmıştır.

Nehcü'l-belâga'da ve *Buyruk*'ta İslâm konusunda yapılan atıfların genellikle örtüştüğü, her iki eserde de İslâm'ın özünün Allah'a ve Peygamber'e teslimiyet olarak vurgulandığı görülmüştür. *Nehcü'l-belâga*'da, iman esaslarına çokça atıf yapılmış, kazâ ve kader konusunda *Buyruk*'la paralel bir şekilde insanı yaptığı eylemlerden sorumlu tutan bir anlayış hâkim olmuştur. Büyük günah meselesinde *Buyruk*'ta ve *Nehcü'l-belâga*'da geçen ifadelerin örtüştüğü ve kimsenin bu suçlardan dolayı İslâm dairesi dışına çıkarılmadığı tespit edilmiştir. *Nehcü'l-belâga* ve *Buyruk*'ta Allah'ın varlığı ve birliği, her şeyi bildiği ve gördüğü açık bir şekilde ifade edilmiştir. Allah'ın sıfatları konusunda gerek *Nehcü'l-belâga*'da gerekse *Buyruk*'ta geçen ifadeler benzerlik göstermiştir. Her iki metinde Allah'ın sıfatlarının Zat'ından ayrı düşünülmeceği görüşü savunulmuştur.

Buyruk'ta ve Alevîlik inancının merkezinde yer alan Hak-Muhammed-Ali yani tevhit-nübüvvet-velâyet birlikteliği aslında vahdet-i vücûd anlayışı temeline dayanmaktadır. *Nehcü'l-belâga*'da ise böyle bir üçlü yapı yoktur. Bu üç kavram birbirinden bağımsız kavramlar olarak ele alınmıştır. *Nehcü'l-belâga*'da, *Buyruk*'ta olduğu gibi tam bir vahdet-i vücûdçu anlayış olmamakla birlikte bu anlayışa yakın ifadelerin yer aldığı görülmüştür. *Nehcü'l-belâga*'nın genelinde, Allah'ın insan biçimci bir form içerisinde yorumlanmadığı, Allah'ın yaratılanlara benzerlikten yüce olduğu ve onlara benzemediği vurgusu hâkimdir. Bununla birlikte eserde hulul anlayışını çağrıştıran bazı izlere de rastlanmıştır. *Buyruk*'ta Tanrı tasavvurunun, antropomorfist bir form içerisinde yorumlandığı ve bu açıdan *Nehcü'l-belâga*'dan ayrıldığı görülmüştür.

Nehcü'l-belâga ve *Buyruk*'ta Kur'an'a inanmak iman esaslarından birisi olarak kabul edilmiştir. Her iki eserde Kur'an'ın Hz. Peygamber'e Allah tarafından vahyedildiği vurgulanırken, *Nehcü'l-belâga*'da Kur'an'ın bâtınını ön plana çıkaran zâhirîni ise geri planda tutan konuşmalara ve hurûfî yorumlara rastlanılmamıştır. Bu konuda *Buyruk*'un *Nehcü'l-belâga*'dan farklılaştığını söylemek mümkündür. Kur'an'ın tahrif edildiğine dair iki eserde de herhangi bir söylemin yer almadığı görülmüştür. Konuşan Kur'an (Kur'an-ı Nâtık)'ın insan olduğu anlayışının her iki eserde de benzer şekilde ele alındığı tespit edilmiştir. Her iki eserde küçük farklılıklar olmakla birlikte dört büyük melek ve yanı sıra yazıcı ve hıfz meleklerine atıflar yapılmıştır. *Nehcü'l-belâga*'da ve *Buyruk*'ta âhiret yaşamına, kabir hayatına, cennet ve cehennem inançlarına yönelik güçlü atıflar yapılmıştır. *Nehcü'l-belâga*'da cennete girebilmenin anahtarının ancak salih amel işlemekle olabileceği vurgulanırken *Buyruk*'ta cennete girmenin en temel şartlarından birisi Ehl-i Beyt-i sevmek olarak dile getirilmiştir. Dolayısıyla her iki eser bu konuda farklılık göstermiştir.

Nehcü'l-belâga'da zâhir ve bâtın bilgi konusunda ikili bir ayrıma gidilmemiştir. Eserde her iki bilgi türünün birbirinin tamamlayıcısı olduğu vurgulanmıştır. *Buyruk*'ta ise zâhir-bâtın ayrımı

yapılırken bâtinî bilgi ön plana çıkarılmıştır. *Buyruk*'ta Hz. Ali başta olmak üzere imamların bâtinî bir bilgiye sahip oldukları ve bu bilginin miras yolu ile kendilerine ulaştığı açık bir şekilde belirtilmiştir. *Nehcû'l-belâga*'da ise kimi zaman Hz. Ali'nin gizli bilgilere sahip olduğu bazen de onun böyle bir gizli bilgiye sahip olmadığı belirtilmiştir.

Tüm bu tespitler, *Buyrukların* belli ölçüde *Nehcû'l-belâga*'dan etkilendiğini bununla birlikte çoğunlukla Alevîliğin kendine has tasavvufî, bâtinî özelliklerini yansıtır nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Alevîliği tarikat benzeri bir yapı olmaya yaklaştıran, vahdet-i vücûdcu ve bâtinî içerikli unsurlar *Buyruklarda* yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu unsurların belli ölçüde İmamî fikirlerin dâhil edildiği erken tarihli bir metin olan *Nehcû'l-belâga*'da aranması çok mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bu açıdan iki eserin büyük ölçüde ayrıştığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte *Buyruklarda* dar bir çerçevede ele alınan itikâdi konularda, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e yaklaşımda iki eser arasında paralellikler olduğunu, bazı söylemlerin *Nehcû'l-belâga*'dan *Buyruklara* farklı bir dille taşındığını ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Abdulcabbar. "Şîî-İmâmîyye'nin Ehl-i Beyt Tasavvuru Ve Dinî Referansları". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/1 (ts.)119-149..
- Akçay, Mustafa. "Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği". *Anadolu'da Alevîliğin Dünü ve Bugünü (Sempozyum)*. 175-214.
- Akoğlu, Muharrem. "Büveyhîler'in Mezhebî Eğilimleri/Politikaları Üzerine". *Bilimname: Düşünce Platformu* 7/17 (Şubat 2009), 123-138.
- Aksu, Ali. "Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı". Hz. Ali. ed. Ali Aksu. 195-206. *Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları*, 2020. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=>
- Aksu, Ali. "Nehcü'l-Belâğâ'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2008), 35-54.
- Altıntaş, Ramazan. "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu". *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I: Bildiriler ve Müzakereler*. ed. Hülya Küçük-Mark Soileau.99-111. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 28-30 Eylül/September, 2005.
- Altıntaş, Ramazan."Sistematik Dönem Kelam Okulları Mu'tezile: Önemli İsimler, Temel İlkeler ve Ana Eserler". *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 63-105. Ankara: Grafiker Yayınları, 1.Basım, 2012.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihî* 2. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2010.
- Apaydın, Hasan. *Nehcü'l-Belâga'nın Kaynakları, İnşa Süreci ve Şîilik Üzerindeki Tesiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Apaydın, Hasan. "Nehcü'l-Belâga ve Kaynakları Sorunu". *Şîilik Araştırmaları (e-Dergi)* 1/2 (2019), 265-290.
- Arıkan, Adem vd., *Mezhepler Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. ed. Mehmet Ümit. thk. Adnan Demircan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Arslan, İhsan. "Hz. Peygamberin Gayb Bilgisine İlişkin Rivayetlerin Tahlili". *Journal of International Social Research* 10/49 (25 Nisan 2017),706-745.
- Arslanoğlu, İbrahim. *Şah İsmail Hatayi ve Anadolu Hatayileri*. Der Yayınları, 1992.
- Atalan, Mehmet. *Şîiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sadık'ın Yeri*. Araştırma Yayınları, 2005.
- Atalan, Mehmet. *Türk Kültüründe Muhammed Hanefi Cenknameleri*. İstanbul: TBBD Yayınları, 2011.
- Atalan, Mehmet. "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri". *Hazret-i Ali (Sempozyum)*, 547-558.
- Atılğan, Yusuf Kenan. "İslam Düşüncesinde İlmin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları". *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2013),191-214.
- Avcu, Ali. *İslâm'ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şîa*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2020.
- Ay, Zahide *Alamut Sonrası Nizari İsmâililiği ve Tasavvuf*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

- Aydın, Salih. "Felsefî ve Dinî Açısından Felsefe Eğitiminin Gerekliiliği" 30 (2013).
- Aytekin, Sefer. *Buyruk: İmam-ı Cafer-i Sadık Buyruğu*. Ankara: Emek Yayınevi, 1958.
- Azimli, Mehmet. *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak -4 Hz. Ali*. Çorum: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Azimli, Mehmet. *Halifelik Tarihîne Giriş : (Başlangıçtan IX. asra kadar)*. Konya : Öykü Kitabevi, 2005.<http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=61394&w>
- Azimli, Mehmet. *H. Ali Neslinin İsyancıları*. Çizgi Kitabevi, 2. Basım, 2013.
- Azimli, Mehmet. *H. Ebû Bekir Dört Halifeyi Farklı Okumak-1*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 2013.
- Bal, Hüseyin. *Alevîliğin Tasavvufî Boyutu*. İstanbul: Sentez Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Barthold, W. *İslam Medeniyeti Tarihi*. çev. Ord. Mehmed Fuad Köprülü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1977.
- Ballı, Hasan Hüseyin. *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Beaujean, Anke Otter. "Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Bir Kaç Not". 1. *Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, 1-8.
- Bozan, Metin. *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru (4. Ve 5. Asırlar)*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Bozkurt, Fuat (ed.). *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları, 1. Basım, Haziran 2013.
- Bozkurt, Fuat. "Buyruk Ve Buyruğa Göre Alevî Kimliği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 45 (2008), 11-24.
- Bozkurt, Fuat. *Toplumsal Boyutlarıyla Alevîlik*. İstanbul: Kapı Yayınları, 5. Basım, 2005.
- Bozkuş, Metin. *Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevîlerin İnançları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.
- Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasî-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihî*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Bulut, Halil İbrahim. "Günümüz Alevîliğinde Hz. Ali". *Dem Dergi* 6 (ts.).
- Bulut, Halil İbrahim. *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Cebecioğlu, Ethem (ed.). *Tasavvuf Klasikleri*. İstanbul: Erkam Matbaacılık, 2010.
- Celâleddîn Suyûtî. *Halifeler Tarihî*. çev. Onur Özetağ. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Corbin, H. "Şiflikte Velâyet Kavramı". çev. Sabri Hizmetli. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1983), 717-726.
- Çağatay, Neşet. *İslâm Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Çelebi, İlyas. *İslâm'ın İnanç Esasları*. İsam / İslâm Araştırmaları Merkezi, 3. Basım, 2014.

- Çınar, Mahmut. *Tarihte ve Günümüzde Mehdîlik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2.Basım, 2016.
- Dalkılıç, Mehmet. "Eleştirel Açıdan Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak "Takiyye"". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003), 113-139.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muâviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Demircan, Adnan. *Haricilerin Siyasî Faaliyetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, Umut Matbacılık, 1996.
- Demircan, Adnan. *Tematik İslâm Tarihî*. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 1. Basım, 2019.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 33. Basım, 2017.
- Dindi, Korkut. "Hz. Ali ve Takiyye". *Hazreti Ali*. ed. Ali Aksu. 263-274. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Doğanbaş, Muzaffer. "Alevî-İslâm Anlayışında Tevalla, Teberrâ ve Mehdî Kavramları Üzerine". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 7/19 (2001), 33-38.
- Dönmez, Banu Mustan. "Türk İnançsal Halk Danslarının Figürlerine Göstergebilimsel Bir Bakış: Alevi Semah Figürlerinin Anlamları". *Bu Çalışma, İnönü Üniversitesi'nde 2012 Yılında Gerçekleşen 1. Uluslararası Türk Halk Oyunları Kongresi'nde Sunulmuş, Ancak Yayınlanmamış Bildirinin Genişletilmiş Halidir*.
- Durmuş, İsmail. "*Nehcü'l-Belâga*". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Ocak 2024. <https://islamsansiklopedisi.org.tr/nehcul-belaga>
- Efendi, Beyazizade Ahmed. *İmam-ı Azam Ebu Hanîfe'nin İtikadi Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1996.
- Ekinci, Mustafa. "Alevîliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan *Buyruk*'un İman ve İslâm Esasları Açısından Değerlendirilmesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2004), 7-40.
- Ekinci, Mustafa. *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyasî Faaliyetleri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Doktora Tezi, 1997.
- El-Bağdadi, Ebu Mansur Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fırlalı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2011.
- El-Belazuri, Ahmed B. Yahya. *Fütuhu'l Büldan Ülkelerin Fetihleri*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- El-Cabiri, Muhammed Abid. *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*. çev. İbrahim Akbaba. İstanbul: Kitabevi, 3. Basım, 2001.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*. çev. Abdulselam Tunç-Hüseyin Börekoğlu. Ankara: Sefa Yayıncılık, 2010.
- Erdebili, Şeyh Safiyeddin - Cebrâil, İshak İbni. *Makalat (şeyh Safi Buyruğu)*. çev. Sönmez Kutlu - Nizamettin Parlak. Horasan Yayınları, 2009.
- Erdebil'i Şeyh Sâfi ve *Buyruğu*. çev. Mehmet Yaman. İstanbul:1. Basım, Ufuk Matbaası,1994.
- Erdem, Engin. "Ebû Hanîfe'nin İman Anlayışı Üzerine Bazı Felsefî Mülâhazalar". *Diyanet İlmi Dergi* 56/4 (2020), 1201-1220.

- Erdem, Mustafa. *Hazreti Âdem*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Erdoğan, Goncağül. "Hurûfî Literatüründe Hulûl ve Tenâsüh". *Uluslararası Alevî-Bektâşî Klasikleri Sempozyumu*. ed. Süleyman Akkuş vd. 206-226. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 08-09 Kasım 2014.
- Eröz, Mehmet. *Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1977.
- Er-Radî, Eş-Şerif. *Hiz. Ali / Nehcû'l-belâga (Ciltli) / Hiz. Ali'nin Konuşmaları Mektupları ve Hikmetli Sözleri*. çev. Demircan Adnan. İstanbul: Beyan Yayınları, 3. Basım, 2006.
- Ersoy, Dr Ruhi. "Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler". *Millî Folklor Dergisi* 61 (2004).
- Hiz. Ali Diyor ki Devlet Adamlarına Tavsiyeler*. çev. Mehmet Akif Ersoy. Kayıhan Yayınları, 2004.
- Esir, İbnü'l. *İslâm Tarihî (el-Kamil fî't-Tarih Tercümesi) (10 Cilt)*. çev. Ağrakça, Ahmet vd. 10 Cilt. Bahar Yayınları, 2016.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*. İstanbul: Der Yayınları, 1990.
- Eyyub, Mahmud M. - Ergin, M. Cevat. "Kur'an'ın Edebî Tefsiri eş-Şerîf er-Radî Örneği". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2007), 169-188.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslâm Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. *İmam Ali*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2014.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şîası*. İstanbul, 2. Basım, 1984.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Sünnî Tarih ve İlahiyat Geleneğinde Hiz. Ali" *Tarihten Teolojiye: İslâm İnançlarında Hiz. Ali*. haz. Ahmet Yaşar Ocak. 103-137. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi". *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*. 33-46. İstanbul, 1993. <http://ktp.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?>
- Fırlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.
- Genç, Köksal. "Alevî-Bektâşî Şiir Dünyasından "Âb-ı Hayât'a Genel Bir Bakış". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 47 (2008), 193-210.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Alevî-Bektâşî Nefesleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*. İstanbul: 1997.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *100 Soruda Tasavvuf*. Gerçek Yayınevi, 1985.
- Gültekin, Hikmet. "Nehcû'l-Belâga'nın Şerîf Radî'ye Nisbeti Şerhleri ve Kaynakları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*. 9/45 (2016). 991-1003.
- Gültekin, Hikmet. *Şîî Alim Şerif er-Radî ve Nehcû'l-Belâga İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Gün, Faruk. "Mehdîlik İnanç Üzerine Bir İnceleme". *Artuklu Akademi* 1/4 (2017), 99-130.
- Günel, Mehmet Emin. "Gayb Bilgisi Hakkında Kur'an'a Aykırı Yorumların Sebep Olduğu İnanç Problemleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 107-136.

- Gürbüz, Sevda Aktulga. "Şîâ ve Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/8-9 (2018), 131-153.
- Gürzoğlu, Ali Rıza. "Alevîlik ve Bektaşılık İnancında Devriyyeler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 60 (2011), 141-158.
- Hakyemez, Cemil. *İmamiyye Şîâsı ve Temel Kavramları*. Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Hakyemez, Cemil. "İtikadi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri". *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2003), 59-88.
- Hakyemez, Cemil. "Mehdî Düşüncesinin İtikadîleşmesi Üzerine". *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (Ocak 2004), 127-144.
- Hakyemez, Cemil. *Şîâ 'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam El-Mehdî*. İstanbul: İsam / İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Hakyemez, Cemil. "Şîî Takiyye İnancının Teşekkülü". *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Şubat 2004), 129-146.
- Hanife, İmam-ı Azam Ebu. *El-Alim ve'l-Müteallim*. çev. Mustafa Öz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Harman, Ömer Faruk. "Beklenen Kurtarıcı İnancının İslâm Öncesi Dinî Arka Planı". *Beklenen Kurtarıcı İnancı*, 41-59.
- Hatiboğlu, Mehmet Said (ed.). *İslâmiyat : Üç Aylık Araştırma Dergisi. Alevîliğin Teolojisi*. Ankara : Avrasya Yayıncılık, 2003. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil>
- Hatip, Abdülaziz. *H. Ali'den Çağlara Mesaj/Nehcü'l-Belağ'a'dan Hikmetler*. Horasan Yayınları, 2006.
- Heyet. *Tam ve Hakiki Hüsniye*. Ankara: Ayyıldız Kitabevi, 1984.
- Hinz, Walther. *Uzun Hasan ve Seyh Cunejd*. çev. Tevfik Bıyıklıoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihî İlk Dönem*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- İbn Fadlan Seyahatnamesi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul, 1975.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. *Lisanü'l Arab*. C.15 Beyrut:1990.
- İbn Sa'd. *Kitâbü't- Tabakâti'l-Kebîr*. çev. Hikmet Akdemir vd. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Kalaycı Mehmet. "Şiilik-Sünnilik İlişkisinin Sınırları ve Kapsamına Dair Metodolojik Mülâhazalar". *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii Sünni İlişkileri*. ed. Mesut Okumuş - Cemil Hakyemez. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları. Erişim 08 Haziran 2024. <https://www.nadirkita.com/ortadogu-nun-gelecegi-acisindan-sii-sunni-iliskileri-sempozyum-kitap9586604.html>
- Kaplan, Doğan. "Ehl-i Beyt'in Gizli İlmi: Hz. Ali'ye Nispet Edilen Kitâb-ı Ali (Sahife-Câmia), Cefr ve Mushaf-ı Fâtıma Hakkında Bir İnceleme". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2010), 75-92.

- Kaplan, Doğan. “İslâm Mezhepleri Kaynaklarında Hz. Fâtıma: Hz. Fâtıma Mushafı”. *Cennet Kadınlarının Seyyidesi Hz. Fâtıma*, 163-184.
- Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Kaplan, Sümeyra.. *Hz.Peygamber Döneminde Siyasî,Sosyal ve Askerî Konumuyla Hz.Ali*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Karaağaç, Hilmi. “Ehl-i Sünnet’e Göre Tekfir Problematiği”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013),163-186.
- Karabiber, Namık Kemal. *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I-II. asır)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).
<http://ktp.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=14630&tarama=ehl-i+beyt>
- Karagöz, İsmail vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5.Basım, 2010.
- Kaygusuz, İsmail. *Hasan Sabbah ve Alamut*. İstanbul: Su Yayınevi, 2004.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Evvele Yolculuk*. İstanbul: Sûfî Kitap Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Tasavvuf Düşüncesi*. İstanbul: Sûfî Kitap Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Kılınç, Aziz. “Alevî Bektaşî Geleneğinde Vasîyet ve Buyruk Üzerine”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 45 (2008), 83-92.
- Koçak, Yusuf. *Gnostik Geleneğin Erken Dönem Şiîlik'teki Tezahürleri: Şîî Gulat Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Kolektif. *Nehc'ül Belaga / Hazreti Ali Buyruğu - Kuran-ı Natık*. Karacaahmet Sultan Kültür Ve Tanıtım Derneği Yayınları, 2000.
- Konevi, Sadreddin. *Vahdet-i Vücut ve Esasları*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayınları, 2002.
- Korkmaz, Esat. *Alevîlik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: 2003.
- Korkmaz, Esat. *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları, 1994.
- Korkmaz, Sıddık. “Nehcü'l-Belâğa'nın Müellifi ve Metni ile İlgili Problemler”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2007), 165-184.
- Korkmaz, Sıddık. “Şeyh Safiyyeddin Erdebilî Buyruğu'nun Muhtevası Üzerine Bir İnceleme”. *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları* 2/1 (2009), 101-113.
- Köktaş, Yavuz. “Hadîslerin Anlaşılmasında Mecâz Bilgisi: eş-Şerîf er-Radî ve el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye”. *EKEV Akademi Dergisi* 3/2 (2001), 175-189.
- Köprülü, Ord. Mehmed Fuad. *Mehmet Fuad Köprülü Külliyyatı 4 Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, 1993.
- Kubat, Mehmet. “İtikadî Mezheplerin İmâmet Tasavvuru”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (2018), 25-41.
- Kutlu, Sönmez. *Alevîlik - Bektaşilik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

- Kutlu, Sönmez. *İmam Mâturidi Ve Maturidilik*. Ankara: Otto, 3. Basım, 2011.
- Kutlu, Sönmez. *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2. Basım, 2002.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2010.
- Kutlu, Sönmez, "Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahribatı", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 20 (2007), 21-32.
- Küçük, Hülya - Mark Soileau (ed.). *Uluslararası Bektaşilik ve Alevîlik Sempozyumu I*. Eylül Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2005.
- Lings, Martin. *H. Muhammed'in Hayatı (Ciltsiz)*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: Gençlik Spor Yayınları, 2020.
- Marulcu, Hasan Tevfik. "İbn Teymiyye'nin Vahdet-i Vücûd, Hulûl ve İttihâd Yaklaşımlarına Kelâm Açısından Bir Değerlendirme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Şubat 2008), 75-86.
- Melikoff, Irene. "Bektaşî-Alevîler'de Ali'nin Tanrılaştırılması". *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*. haz. Ahmet Yaşar Ocak. 79-103. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Melikoff, Irene. *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. Cumhuriyet Kitapları, 5. Basım, 2009.
- Melikoff, Irene. *Uyur İdik Uyardılar*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları, 2015.
- Mutahhari, Murtazâ. *Nehc-ül Belağa Üzerine*. çev. Cafer Bendiderya. İstanbul: Kevser Yayınları, 2001.
- Nehcü'l-Belağa İmam Ali'nin Hutbeleri, Vasîyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul, 1989.
- Nehcü'l-Belağa: Hz. Ali'nin Hutbeleri, Mektupları, Emirnameleri ve Kısa Sözleri*. çev. Beşir Işık vd. Ankara: Birleşik Dağıtım-Kitabevi, 1990.
- Nevbahti, Kummi. *Şîf Fırkalar: Kitabü'l-Makalat Ve'l-Fırak Fıraku's-Şîa*. çev. Sabri Hizmetli vd. Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuşuna Kısa Bir Bakış". *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü (Editörlü kitap)*, 38-57.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul, 1983.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sûfiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Alevilik Tarihinin Temel Bir Problemi: Alevilik Ve Nizari İsmaililiği, ed. *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I: Bildiriler ve Müzakereler*. ed. Hülya Küçük-Mark Soileau. 26-35. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 28 - 30 Eylül/September, 2005.
- Onat, Hasan. *Alevîlik Kızılbaşlık Bektaşilik*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2023.
- Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şîf Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*. Ankara: TDV, 1. Basım, 1993.
- Onat, Hasan. *İslâm Bilimlerinde Yöntem*. ed. Sönmez Kutlu. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2023.

- Onat, Hasan. "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevîlik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine". *Alevîlik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 1 (2009), 18-34.
- Onat, Hasan. "Şîî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992). 89-110.
- Onat, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Kökler ve Değerler, 1. Basım, 2009.
- Oruç, Muhammed Cihat. Müslüman Gelenekte Beklenen Kurtarıcı İnanışının Kökleri ve İlk Tezahürleri. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Öz, Baki. *Bir Alevîlik Yolu Ahilik*. İstanbul: Can (Adil Ali Atalay) Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Öz, Mustafa. "İmâmîyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imamiyye>
- Öz, Şaban. *İslam Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.
- Öz, Şaban. "Şîî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007), 187-200.
- Özel, Mustafa. "Şerîf Er-Radî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 39, 1989. <https://islamsansiklopedisi.org.tr/serif-er-radi>
- Özden, H. Ömer. *İslâm Felsefesi Tarihî*. Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, 2017.
- Özköse, Kadir. "İnsan-ı Kamil Nazariyesi Çerçevesinde İnsan-Alem İlişkisi". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 9-10 (2010), 17-33.
- Özsoy, Seyhan. *Hz Ali'nin Arap Belagatine Katkısı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Öztürk, Mustafa. "Alevilerin Kur'an Tasavvuru Üzerine". *İslâmiyât, Aleviliğin Teolojisi*. ed. Mehmet Said Hatiboğlu. 55-71. Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2003.
- Öztürk, Mustafa. "Aleviliğin/Alevîlerin Kur'an Tasavvuru". *Dem Dergi* 6 (ts.).
- Pehlivan, Battal. *Alevî-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*. İstanbul: Pencere Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Rahman, Fazlur. *İslâm*. çev. Mehmet Aydın - Dağ, Mehmet. Ankara Okulu Yayınları, 9. Basım, 2009.
- Razi, Seyyid. *Belagatın Açık Yolu Nehcül Belaga İmam Ali'nin Hutbeleri, Mektupları Hikmetli Sözleri*. çev. Kadri Çelik. İstanbul: Kevser Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Razi, Seyyid. *Belagatın Açık Yolu Nehcül Belaga İmam Ali'nin Hutbeleri, Mektupları Hikmetli Sözleri*. çev. Kadri Çelik. Mir Yayınları, 2021.
- Sachedına, Abdulazız. "Allah'ın Velisi ve Peygamber'in Vâsisi: Oniki İmam Şîî İnancında Ali b. Ebî Tâlib. *Tarihten Teolojiye: İslâm İnançlarında Hz. Ali*. haz. Ahmet Yaşar Ocak. 3-25. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet-Ünlüsoy, Kamile. "Hacı Bektaş Velî'nin İnanç Dünyasında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt". *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009) Bildiriler*. Nevşehir: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1. Basım, 2010.

- Sancaklı, Saffet. "Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi". *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri*. 161-187. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. "Alevî İnançlarında Hz. Muhammed". *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü (Editörlü kitap)*, 228-240.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. "Bektaşî ve Alevî Kültürünün Yazılı Kaynaklarından Fütüvvetnameler". *Anadolu'da Alevîliğin Dünü ve Bugünü (Sempozyum)*, 367-377.
- Sarıkaya, M Saffet. "Şerhu Hutbeti'l-Beyân'a Göre Hz.Ali Ve Günümüz Alevî Kültürüne Yansımaları".
- Schimmel, Annemarie. *İslâmın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Alfa Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Seyyid Hüseyin İbn Seyyid Gaybi. *Şerhu Hutbeti'l Beyan*. çev. Mehmet Saffet Sarıkaya. Fakülte Kitabevi, 2004.
- Sinanoğlu, Abdülhamit. "İslâm'ın İlk Siyasallaştırılma Sürecinde 'Kader' İnancı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), 249-276.
- Solmaz, N. Mehmet-Çakan, İsmail Lütü. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 9. Basım, 2014.
- Soysaldı, Mehmet. "Toshihiko Izutsu Ve Semantik Anlayışı". *İslâmi Araştırmalar Dergisi*. 18/1 (2005), 61-75.
- Sümer, Faruk. *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Şahin, Mehmet Kenan. "Kerrâmiyye ve İman Kavramı". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* XVI/1 (2018), 14-37.
- Şehristani, Muhammed eş-. *Milel ve Nihal / Şehristani*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Şeriatî, Ali. *Ali Şîa sı Safevî Şîa sı*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2016.
- Şimşek, Halil İbrahim vd. *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. ed. Halil İbrahim Şimşek. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Taşgın, Ahmet. *Dile Gelen Alevîlik*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.
- Taşgın, Ahmet. "Mit Ve Gerçeklik Arasında Alevîlikte Ehl-i Beyt". *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dinî Araştırmalar Dergisi)* 4/3 (2004), 287-296.
- Taşgın, Ahmet. "Şeyh Sâfî Menakıbı ve Buyruklar". *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 33 (2005), 441-458.
- Teber, Ömer Faruk-Öz, Ayşe Gül. "'Risâle-i Cafer-i Sâdık' Üzerinden On Dört Masumân-ı Pâk ve Onyedî Kemer-Best". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/53 (20 Aralık 2017), 914-920.
- Türkdoğan, Orhan. *Alevî Bektaşî Kimliği*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. *İbn Arabî*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

- Üçer, Cenksu. "Alevî Telakkide Hz. Muhammed". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 321-343.
- Üçer, Cenksu. *Alevîlikte Musahiblik*. Ankara: Araştırma Yayınları:84, 2011.
- Üçer, Cenksu. *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*. Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Ünlüsoy, Kamile. *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları(XIII.-XVI. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Ünlüsoy, Kamile. *İslâm Düşünce Tarihinde Vesâyet Problemi (hicri I. ve II. Asırlar)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Ünlüsoy, Kamile. "Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda Dinî İnanç Motifleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 41 (2007), 221-234.
- Ünver, Mustafa. *Hurîfilik ve Kur'an*. Fecr Yayınevi, 2003.
- Üzüm, İlyas. "Alevilerin Caferi Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevilik-Caferilik İlişkisi veya İlişkisizliği". *İslâmiyât : Üç Aylık Araştırma Dergisi. Aleviliğin Teolojisi. ed. Mehmet Said Hatiboğlu*. 127-151. Ankara : Avrasya Yayıncılık, 2003.
- Üzüm, İlyas. "Alevîliğin Bâtınî Karakteri ve Kaynaklarına Yansıma: Alevî Klasiklerini Anlamada Bâtınî Çizginin Farkında Olmak -Buyruk Örneği-". *Uluslararası Alevî-Bektâşî Klasikleri Sempozyumu*, 187-200.
- Üzüm, İlyas. "Buyruk'ta 'Üç Sünnet-Yedi Farz' Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 5 (2001), 157-174.
- Üzüm, İlyas. *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*. İstanbul: Horasan Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Üzüm, İlyas. "Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 11 (2004), 75-104.
- Üzüm, İlyas. *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*. İstanbul: İsam / İslâm Araştırmaları Merkezi, 4. Basım, 2012.
- Vaktidolu, Adil Ali Atalay (ed.). *İmam Ca'feri Sadık Buyruğu*. Can (adil Ali Atalay) Yayınları, 15. Basım, 2009.
- Varol, M. Bahaüddin. *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*. Yediveren Kitap, 1. Basım, 2004.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fırlı. Ankara: Sarkaç Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Yaman, Mehmet. *Alevîlerin İnanç ve İbadetlerinin Temel Kitabı: Buyruk*, ts.
- Yaman, Ali. *Alevîlik ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihî*, İstanbul: Kalipso Yayınları, ts.
- Yaşaroğlu, Hasan. "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye B. Ebû Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi". *Türkoloji Araştırmaları (Dergi)* 8/8 (2013), 2213-2224.
- Yeğin, Abdullah (ed.). *Yeni Lugat / İslâmî, İlmi, Edebî, Felsefî*. İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları, 1992.

- Yeşilyurt, Temel. "Alevî-Bektaşî Düşüncesinde İman". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 17-26.
- Yeşilyurt, Temel. "Alevî Bektaşîliğin İnanç Boyutu". *İslâmiyât Aleviliğinin Teolojisi*. ed. Mehmet Said Hatiboğlu. 13-31. Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2003.
- Yıldırım, Ahmet. "Alevî Bektaşî Edebiyatında Kullanılan Hadisler ve Değerlendirilmesi". *İslâmiyât Aleviliğinin Teolojisi*. ed. Mehmet Said Hatiboğlu. 71-93. Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2003.
- Yıldırım, Ahmet. "Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'ân ve Sünnete Bakışı". *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I: Bildiriler ve Müzakereler*, ed. Hülya Küçük-Mark Soileau. 287-297. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 28 - 30 Eylül/September, 2005
- Yıldırım, Rıza. *Menakıb-ı Evliya (Buyruk)*. thk. M. Sabri Koz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2.Baskı, 2022.
- Yıldırım, Rıza. *Geleneksel Alevîlik İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek*. İletişim Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Yıldız, Harun. *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Araştırma Yayınları, 2004.
- Yıldız, Harun. *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Yıldız, Harun. "Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 9/30 (2004), 323-359.
- Yıldız, Harun. "Ehl-i Beyt İnanışının Anadolu Alevîleri Üzerindeki İzduşümleri". *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dinî Araştırmalar Dergisi)* 4/3 (2004), 297-317.
- Yıldız, Harun-Bulut, Halil İbrahim. *Alevîlik-Bektaşîlik, Tarihî , Dinî , Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*. Bilay (Bilimsel Araştırma Yayınları), 2. Basım, 2021.
- Yılmaz, Hüseyin. *Alevî - Sünnî Diyalogu*. Sivas: Asitan Kitap, 2011.
- Yıldız, Harun-Maden, Ferhat. "Büveyhîler Dönemi Şîî Düşünürleri". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (30 Aralık 2017), 269-314. <https://doi.org/10.18403/emakalat.347831>
- Yılmaz, Hulusi. "Nizârî İsmailîliği ve Alevîlik: İki Farklı Dinî İdrakte Benzeşen Yorumlar Üzerine Değerlendirmeler". *Karadeniz Araştırmaları* 22/22 (2009), 123-133.
- Yörükan, Yusuf Ziya. *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Yurtalan, Betül. *Abbâsîlerin Fâtımîlerle Mücadelesi ve Sünnîliğe Etkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Zelyut, Rıza. *Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik*. Yön Yayınları, 1998.

